

T. C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**MIZRAKLI İLMİHAL İLE ARNAVUTÇA
BİR İLMİHALİN MUKAYESESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

LUBJANA SALİAJ

BURSA 2011

T. C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**MIZRAKLI İLMİHAL İLE ARNAVUTÇA
BİR İLMİHALİN MUKAYESESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

LUBJANA SALİAJ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Recep CİCİ**

BURSA 2011

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Antisana Dale,
İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 700.923.006....
numaralı Lubjana Salıaj'nın
hazırladığı
"MIZRAKLI İLE ARNANUTÇA BİR İMİTALİN MUKAYESESİ"
... konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tea savunma sınavı, 09/09/ 20.11. günü 15.00 - 16.30...saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Recep Çiçi
U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Çetkin
Uludağ Ü.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Ali KAYA
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

ÖZET

Yazar : Lubjana SALIAJ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : x + 134
Mezuniyet Tarihi : / / 2011
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Recep CİCİ

MIZRAKLI İLMİHAL İLE ARNAVUTÇA BİR İLMİHALİN MUKAYESESİ

Bu tezde, anonim yönünden birbirine benzemekte olan Mızraklı ve Arnavutça İlmihallerin yazarları, yaşadıkları dönem ve bu ilmihallerin farklılık ve benzerlikleriyle beraber tüm konuları incelenerek mukayese edilmeye çalışılmıştır.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, metodu ve literatürü hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ilmihal geleneği, Mızraklı ve Arnavutça İlmihallerin telifi üzerinde durulmuştur. İlmihallerin müelliflerine ulaşmak için *Mızraklı İlmihal*'in yazıldığı tahmin edilen döneme dair kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. *Arnavutça İlmihal*'in yazıldığı dönem bilindiği halde malesef bu arka plan bize ilmihallerin yazarlarının kimler olduğunu bulabilmemize yardımcı olmamıştır. Yine bu bölümde söz konusu ilmihallerin birbirleriyle olan benzerlikleri ile farklılıklarını tespit edebilmek için her iki ilmihal şekil ve muhteva bakımından mukayese edilmiştir.

İkinci bölümde ise, *Mızraklı*'nın konuları dağınık olduğu için karşılaştırmalı olarak günümüz ilmihal konularının sıralanışına göre iki ilmihalin konuları yeniden tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

İlmihal

Arnavutça

Mızraklı

Mukayeseli İlmihal

ABSTRACT

Name and Surname : Lubjana SALIAJ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic İslamic Sciences
Branch : İslamic Law
Degree Awarded : Master
Page Number : x + 134
Degree Date : / / 2011
Supervisor : Assoc. Dr. Recep CİCİ

THE COMPARISON BETWEEN MIZRAKLI İLMİHAL AND THE ALBANIAN CATECHISM

In this thesis, Mızraklı İlmihal and Albanian Catechism which are both anonymous were compared in terms of their authors, the period which they belong to and their contents.

The thesis consists of an introduction and three main chapters. The introduction gives information about the topic, method and relevant literature. The first chapter deals with the Islamic catechism tradition in general, and the compilation of Mızraklı İlmihal and Albanian Catechism. In order to identify the authors of these two catechisms, firstly a brief information has been given about the period in which Mızraklı İlmihal was supposed to be written. Even if the compilation period of Albanian Catechism is exactly known, this is not enough to identify the author of it. In this chapter, the two catechisms were also compared in terms of form and contents in order to determine the resemblances and differences between them.

In the second chapter, seeing that their original contents are not systematized, the contents of the catechisms were put in a systematic order in line with the contemporary catechisms.

Keywords

Catechism

Albanian language

Mızraklı

Comparative

ÖNSÖZ

Mızraklı İlmihal, Osmanlı toplumunda en çok okunan, hatta ezberlenen ve halen de okunmaya ve okutulmaya devam edilen önemli fıkıh edebiyatı çalışması olarak nitelenebilir. *Arnavutça İlmihal Mızraklı* kadar meşhur olmasa da Arnavut toplumunda temel dini bilgilerin öğretiminde çok büyük bir rol oynamıştır. Çünkü insanların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte bu eserler daha çok her müslümanın bilmesi gereken bilgileri içermektedir.

Farklı coğrafyalarda telif edilen bu eserler anonimdirler, telif eden kişi veya kişilerin adları geçmemektedir. Dolayısıyla kimler tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Yine *Arnavutça İlmihal*'in ne zaman yazıldığı kaynaklarda yer aldığı halde, *Mızraklı İlmihal*'in ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Aynı şekilde *Arnavutça İlmihal*'in konuları günümüz ilmiyelerinin sistematığına benzediği halde *Mızraklı*'nın konuları dağınık bir şekilde dizayn edilmiştir.

Bu özelliklerine rağmen yayımlandığı toplumun dini anlayışını etkilemişler, halk arasında büyük şöhrete kavuşmuşlar ve birçok kişi tarafından başucu kitabı olma ünvanı kazanmışlardır. Bu yüzden bu ilmiyeler, onlara bu dereceyi kazandıran niteliğin ne olduğunun bilinmesini veya bunun ilmiyelerin niteliğinden mi yoksa toplumun yapısından mı kaynaklandığının araştırılmasını hak ettikleri itiraz edilemeyecek bir durum olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmanın türü gereği olduğunu düşündüğümüz ve araştırma sonucunda kesin bir sonuca ulaşabileceğimizi tahmin ettiğimiz konularının öz ve kısa olan bu iki eseri, hem kendime hem de ülkemdeki insanlara faydalı olacak düşüncesiyle tez konusu olarak seçtim. Ayrıca bu konuyu seçmemin diğer önemli sebebi de, kaleme alındıkları kültürel ortam benzer olmakla birlikte etnik köken ve coğrafi bölge bakımından farklılık arzemiş olmaları aynı türden iki eserde bir takım farklılıklar meydana getirmiş mi? Böyle ise bunların neler olduğunun araştırılmasının faydalı olacağını düşündüm. Bir başka deyişle iki ilmiyalin benzerliklerini, farklılıklarını ve etkileşim olduysa bunların neler olduğunu tespit edebilmeyi amaçladım. Bunun için bu çalışmamızda İslam coğrafyasında ilmiyal

geleneği, Mızraklı ve Arnavutça İlmihallerin telifi, Şekil ve muhteva bakımından mukayeseleri ve konuların yeniden tasnifi incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmam boyunca değerli fikirlerini benle paylaşan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Recep CİCİ hocama, sabırla beni ve bütün konuk öğrencileri destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen değerli ve kıymetli Doç. Dr. Ali Kaya hocama, ders ve tez döneminde emeği geçen bütün hocalarıma ve her zaman her konuda yanımda bulunan sevgili baba ve anneme de çok teőekkür ederim. Ayrıca bize güzel Şartlar altında eğitim imkânı sunan Türkiye Diyanet Vakfına her zaman őükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Lubjana SALİAJ

Bursa/Fethiye

24.08.2011

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ

A- KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLANDIRILMASI	1
B- METOD.....	3
C- LİTERATÜR.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİHAL GELENEĞİ, MIZRAKLI VE ARNAVUTÇA

İLMİHALLERİN TELİFİ VE MUKAYESESİ

A- İSLAM COĞRAFYASINDA İLMİHAL GELENEĞİ	6
B- MIZRAKLI VE ARNAVUTÇA İLMİHALLERİN TELİFİ.....	10
1- Mızraklı İlmihal	10
a. Telif Edildiği Dönem	10
b. Eserin Müellifi	10
c. Eserin Özellikleri	10
2- Arnavutça İlmihal	13
a. Telif Edildiği Dönem	13
b. Eserin Müellifi	14
c. Eserin Özellikleri	14

C- İLMİHALLERİN MUKAYYESESİ	15
1- Şekil Bakımından	15
a. Konuların Tasnifi.....	15
b. Yazım Şekli	17
c. Eserlerin Etkilendiği Kaynaklar	18
2- Muhteva Bakımından	20
a. Konuların Arzı.....	20
b. Delillendirme	23
c. Mezhep İçi veya Mezhepler Arası Tercih	25
d. Mezhebe Bağlılık.....	26
e. İçtihat	27

İKİNCİ BÖLÜM

KONULARIN YENİDEN TASNİFİ

A- DİN.....	28
B- İSLAM DİNİNİN KAYNAKLARI	30
C- İTİKADİ MEZHEPLER	30
D- FİKİH MEZHEPLERİ	31
E- TASAVVUF.....	32
F- MÜKELLEFİN FİİLERİ.....	33
1- Farz	33
2- Vacip.....	34
3- Sünnet	35
4- Müstehap	36
5- Mubah.....	36
6- Haram	37
7- Mekruh	38
8- Müfsit	38
G- İMAN VE İSLAM	38
1- İmanın Manası, Türleri, Artıp, Eksilmesi.....	38
2- Küfür ve elfaz-ı küfür	44
3- İman – Amel İlişkisi	49

4-	Rızk Ve Fakirliğe Sebep Olan Şeyler.....	50
5-	Elli Dört Farz.....	51
6-	Büyük Günahlar.....	53
H-	İMAN ESASLARI.....	56
1-	Allah’a İman.....	56
2-	Meleklerle İman.....	57
3-	Kitaplara İman.....	58
4-	Peygamberlere İman.....	59
5-	Ahirete İman.....	62
6-	Kadere İman.....	64
I-	İBADET KONULARI.....	66
1-	Temizlik.....	66
2-	Abdest.....	69
3-	Gusül (Boy Abdesti).....	77
4-	Teyemmüm.....	80
5-	Mesh.....	84
6-	Başka Yollarla Vücudun Temizlenmesi.....	86
7-	Namaz.....	87
8-	Cuma Namazı.....	115
9-	Cenaze ve Cenaze Namazı.....	117
10-	Bayram ve Bayram Namazı.....	118
11-	Oruç.....	120
12-	Zekât.....	126
13-	Hacc.....	128
	SONUÇ.....	132
	BİBLİYOGRAFYA.....	133

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
m.	: Miladi
s.	: Sayfa
(s. a. v)	: Salallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	: sayfa arası
T. D. V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: Vefat

GİRİŞ

A- KONUNUN SEÇİMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Fıkıh edebiyatının birçok türü bulunmaktadır. Bunlardan biri de, “ilmihal” türündeki çalışmalardır. O halde fıkıh eserleri arasında yer alan ilmihallerin fıkıh edebiyatı arasındaki yerinin ne olduğu bilinmeye veya en azından araştırılmaya muhtaç bir konudur. Bu tür çalışmaların, İslam Tarihinin belirli bir döneminden sonra kaleme alındığı bilinmektedir. Durum böyle olduğuna göre ilmihal edebiyatının ortaya çıkışının belirli bir tarihi olmalıdır.

İlmihaller, bu adı taşıyan ve belirli özellikleri bulunduran kitaplardır. Onlara bu ismin verilmesinin bir nedeni olmalıdır. Yine araştırmacılar, İslam coğrafyasında ve önceki dönemlerde benzer amaçlı fıkıh çalışmalarının olup olmadığını öğrenmek isteyecektir. Nitekim “muhtasar” adlı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde kısa ve basit cümleli, hacim itibarıyla az fakat özlü konulu olmaları itibarıyla ilmihallerin öncüsü niteliğinde olduğu söylenebilir. Fakat böyle oldukları halde ilmihal veya başka bir ad altında özel bir isimle anılmamıştır.

Konuya başlarken ilmihallerin fıkıh edebiyatının bir türü olduğunu ifade etmiştik. Bu ifade ilmihallerde yer alan konu ve bilgilerin daha ziyade fıkıh içerikli olduğunu düşündürmektedir. Ancak bizim konu edindiğimiz ilmihaller başta olmak üzere türünün diğer çalışmaları da incelendiğinde fikhî konuların dışında akaidi, ahlakı ve hatta bugünkü kapsamı ile dinler tarihi, mezhepler tarihi ve İslama tarihi kapsamı içinde yer aldığı görülen konuları da bulundurmaktadır. O halde İlmihalleri fıkıh edebiyatının bir türü olarak nitelendirmek ne kadar doğrudur? Bu sebeple başka bir alanın çalışması olarak kabul edilebilir mi? İşte bu husus en azından entellektüel bakışa sahip kişilerin, özellikle araştırmacıların zihnini meşgul edecektir.

İlmihaller, fıkıh edebiyatının farklı bir türü olduğuna göre diğer çalışmalardan ayrılan ve belki de yalnız ilmihallere mahsus özellikleri taşıyor olmaları gerekir. Hal böyle olunca bu türü diğer fıkıh çalışmalarından farklı kılan özellikler nelerdir. Örneğin fikhin tüm konularını içermeyip yalnız ibadât konularını içermesi, ilmihallerin konu itibarıyla

farklı olduğu yönlerden biridir. Ayrıca ilmi halleri diğ er fık ıh kitaplarından ayıran özellikler yalnız konu yönünden değildir. Üslup bakımından da farklılıklar taşımaktadır.

İlmi halleri üslub ve yöntem bakımından farklı kılan hususlardan biri, aktarıl mak istenen bilgilerin kısa ve basit cümlelerle sunulmuş olmasıdır. Zira, ilmi hallerde yer alan bilgiler uzun ve hatta ağı dalı cümle formatlarında verilmemiştir. Böyle oluş larında da mutlaka bir neden olmalıdır. İlmi hallerin özellikle halka hitap ediyor olması, müslüman toplumun tüm katmanlarında yer alan bireyler tarafından anlaşılabilir ve bu yönüyle onlardan azami ölçüde istifade edilebilir olmasının hedeflenmesi etki etmiş olabilir. İlmi haller incelendiğ inde içerdikleri konulara ait hükümleri yalın olarak vermiş olmaları da dikkat çeken hususlardan biridir. Oysa fık ıh geleneğ inde her hükmün dayandığı bir delil olacağı için, hükümleri delilleri ile birlikte nakletmek bir kural olmuştur. Gerçi İslam tarihi sürecinde günümüze gelinceye kadar farklı tarz, üslup ve içerikte fık ıh kitapları kaleme alınmıştır. Özellikle son zamanlara ait fık ıh kitapları gelenekten farklı olarak yalnız hükümleri içermekte, onların dayandığı delillere temas etmemektedir. Örneğ in el-Mevsîlî'nin *el-Muhtar* isimli fık ıh kitabı böyledir. O halde ilmi haller bu tür çalışmaların bir devamı olarak ortaya çıkmış , fakat amaçlanan hedef doğrultusunda farklı bir renk ve tad taşıyan çalışmalar mıdır sorusu akla gelmektedir.

Her türün, ondan beklenen maksadı gerçekleştirmek üzere yine ona ait bir üslubu bulunduğ u gibi o çalışma türü ile gerçekleştirilmek istenen bir amaç vardır. İlmi hallerin toplum içindeki yaygın fonksiyonu incelendiğ inde görülecek ki, onlardan beklenen öncelikli fayda, müslüman bireyin günlük hayatında ihtiyaç duyacağı dini bilgilere kolayca ulaşabilmesini sağlamaktır. Kısa ve basit cümleleri ile ilmi haller, kendilerine ulaş an halkın arayıp bulduğ u konuyu kolayca anlayabilmesini ve başka birinin açıklamasına ihtiyaç duymadan neyi, nasıl yapacağını öğrenebilmesini sağlamaktadır.

İzaha muhtaç bütün bu ve diğ er hususların araştırılmasının yanı sıra, mevcut ilmi hallerin bu ve benzeri açılardan incelenip araştırılması ve bu türün entellektüel çevre baş ta olmak üzere topluma tanıtılmasında fayda vardır. Biz de bu hususu göz önünde bulundurarak ilmi hal edebiyatının iki yaygın çalışması *Mızraklı İlmi hal* ile *Arnavutça İlmi hal*'i inceleme konusu yaptık. Araştırmamızı ağı rlıklı olarak adı geçen iki eser üzerinde yoğunlaştırdık. İslam dünyasının iki ayrı bölgesine ait bu eserleri baş tan sona okuyarak inceledik.

Eserlerin müellifleri bilinmediği için ve bu yönüyle anonim bir çalışma olarak kabul edildiği için yazarın hayatı ve ilmi çalışmaları gibi konuları araştırmadık. İlmihallerin içeriği, uslubu, mahiyeti, tarzı, kaleme alındığı dönemin nitelikleri gibi konulara ağırlık verdik.

Araştırmamızı giriş dışında iki bölüm olarak düzenledik. Birinci bölümde fıkıh edebiyatının bir türü olması hasebiyle ilmihal geleneğinin İslam Coğrafyasında ortaya çıkış serüveni ve bu geleneğin bir ürünü olarak Mızraklı ve Arnavutça ilmihaller hakkında genel bilgi vermenin uygun olacağını düşündüm. Bu nedenle Birinci bölümde İslâm coğrafyasında ilmihal geleneğinin ortaya çıkış dönemi, bu türün özellikleri ve telif amacı gibi konulara yer verildi. Bölümün son büyük alt başlığında (C) söz konusu ilmihallerin karşılaştırmasına yer verildi, bu bağlamda iki ilmihal şekil ve muhteva bakımından incelendi. İlmihaller özel amaçlı çalışmalar olduğu için bu amaca uygun düşecek şekilde seçilen konular, bilgilerin aktarım/yazım şekli ve bu bilgilerin alındığı kaynaklar gibi önce şekil bakımından ele alınıp incelendi. Ayrıca ilmihallerin muhteva bakımından analiz yapıldı. Bu kapsamda konuların arz tarzına değinildi. İlmihal geleneğinin bir sonucu olarak yalnız hüküm nakli aşarak onların delillerine de temas edilip edilmediği hususu üzerinde duruldu. İlmihaller taklid dönemi ürünü olduklarından mezhep içi veya mezhepler arası içtihadı başvurulup vurulmadığı araştırıldı. Son olarak yine son zamanların tartışılan bir konusu olarak ve Hanefî coğrafyasında kaleme alınmış olması hasebiyle belli bir mezhebe bağlı kalınıp kalınmadığı, başka mezheplerin hükümlerinden de istifade edilip edilmediği incelendi.

İkinci bölümde ise ilmihallerde geçen tüm konular günümüz ilmihalleri esas alınarak, kendi sistematığı içinde yeniden tasnif edilip onlarla ilgili bilgi ve hükümler her iki ilmihalde yer alışı karşılaştırmalı bir şekilde tanzim edildi. Çalışma, araştırmada ulaşılan sonuçları içeren sonuç bölümü ile tamamlanmış oldu.

B- METOD

İslam coğrafyasında ortaya çıkan gelişmeler, bu dünyadaki dini ilimlerin yazılı edebiyatını da etkilemiş olması kabul edilen bir gerçekliktir. Katedilen gelişmeye ve kaybedilen irtifaya muadil yazım tekniği ve uslubu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan ve fıkıh edebiyatının bir ürünü olan ilmihal çalışmaları devrinin asgari özelliklerini taşımaktadır. Yine kitapların konu genişlemesi veya daralması gibi karşılaşılan durumlar da bu çift yönlü gelişmelerin sonucudur. Gerçi İslam Coğrafyasındaki gelişme olumlu

yönde ilerleyerek yükselme trendi göstermemiş, aksi yönde, yani negatif istikamette gerileme yönünde olmuştur. Bir başka deyişle tarih ilerlerken ilmi gelenek gerilemiş, tarih yukarı doğru seyir takip ederken ilmi anlayış aşağı doğru inişe geçmiştir. İlmihal türü çalışmalarda bunu gözlemlemek mümkündür.

Bu iddia ispat edilmediği sürece kuru bir iddiadan ileri gitmez. Taraftar bulması için ispatı gerekir. Bilimsel metodla yapılacak bir çalışma ile ortaya konması icap eder. Bizim çalışmamız da bir iddianın ispatı sayılabilir. Öyle olunca türün bir iki örneği üzerinde inceleme yapmak gerekecektir. Çalışmaya konu yapılan temel malzemenin geniş bir coğrafyayı kapsaması tezin daha tutarlı olmasına yol açacaktır. Bu yüzden tezimize konu olan ilmihallerden biri Anadolu'da yaygın olan ve Anadolu'nun kültürel ortamında yazılmış ve bu coğrafyanın Müslüman halkına hitap etmek üzere kaleme alınmış *Mızraklı İlmihal*'dir. Diğerisi ise Balkanların önemli ülkelerinden ve farklı bir etnik kökene mensup insanların yaşadığı, dolayısıyla kültürel farklılıkların bulunabileceği bir coğrafya olan Arnavutluk'ta kaleme alınmış *Arnavutça İlmihal*'dir.

Tezin temel malzemesi bu iki kitap olunca çalışma her ikisinin baştan sona okunup incelenmesi, özelliklerinin tespit edilmesi, telif amacının bulunması, dil, üslup, tarz, yöntem ve muhteva gibi değişik açılardan araştırılmasını gerektirmektedir. Müteakiben ikisi arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarabilmek için ikisinin yine bu açılardan karşılaştırılması icap etmektedir. Dolayısıyla tezde bu yönde karşılaştırma da yapılmıştır. Dolayısıyla mukayeseli bir çalışma olduğu da söylenebilir. Diğer yandan tezimize konu edindiğimiz kitaplar fıkıh edebiyatının bir türü içinde yer almaktadır. Yani İlmihal geleneğinin ürünleridir. O halde bu iki eserin genel ilmihal yapısının içindeki yeri nedir, bu genel yapıya ne kadar uyulmuştur, farklılık arzeden noktalar var mıdır? Var ise bunlar nereden kaynaklanmaktadır. Bunların da tespit edilebilmesi için İslam coğrafyasında İlmihal geleneğinin ortaya çıkışı ve gelişmesinin izlenmesi gerekmiştir. Bunu yapabilmek için ilmihal geleneğinin araştırılması zorunlu hale gelmiştir. Bunun için de kütüphane çalışması yapmak gerekmiş ve İSAM kütüphanesinden yararlanabilmek için İstanbul seyahati yapılmış ve adı geçen kütüphanede birkaç hafta çalışılmıştır. Bunun sonucunda İlmihal geleneği ile ilgili genel bilgilere ulaşılmış ve bunlar, tez konumuzu oluşturan iki ilmihal ile karşılaştırılmıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse tezin hazırlanmasında izlenen yöntem kütüphane çalışması, kitapların okunup fişlenmesi ve konunun belirlenen plan doğrultusunda tasnif edilerek kompoze edilmesi tarzında gerçekleşmiştir.

C- LİTERATÜR

Tez çalışmamız eser üzerinde yapılan bir araştırmayı içerdiği için tezin ana kaynağını da çalışmaya konu yapılan bu kitaplar teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu kaynakların başında *Mızraklı İlmihal* gelmektedir. İncelemeye konu aldığımız ilmihal, İsmail Kara'nın latine edip Osmanlıca metni ile birlikte yayımladığı (2001 baskılı) kitap esas alınmıştır.

Diğer ana kaynağımız ise *Arnavutça İlmihal*'dir. Bununla ilgili incelemeleri de bir şahıs veya bir heyet tarafından hazırlanmış ve anonim bir eser olarak 1936 yılında Arnavutluk'un İşkodra şehrinde "Ora/Saat" yayınevinde neşredilmiş nüshası üzerinde yaptık.

Çalışma iki ilmihalin, ilmihal geleneğinin bütünlüğü içindeki yeri hakkında da bir takım araştırma yapmayı gerektirdiği için bu içerikteki eserlere de başvurmayı gerektirmiştir. Bu bağlamdaki referans kaynaklarımızın arasında Aleksandre POPOVIĆ'in *Balkanlarda İslam*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1995; Hatice KELPETİN'in "İlmihal", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, I- XXXII (devam ediyor), C. XXII, İstanbul, 2006, ss. 139-141; Aslan SHEHU, "Arnavutluk'ta Kral Ahmet Zogu Dönemi ve Din-Devlet İlişkileri", *Balkan Araştırma Dergisi*, C. I, 2010; KARAMAN, Fikret ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009; ÖZGE Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. 3, İstanbul 1971 ve DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004 isimli kitap ve makaleler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLMİHAL GELENEĞİ, MIZRAKLI VE ARNAVUTÇA

İLMİHALLERİN TELİFİ VE MUKAYESESİ

A- İSLAM COĞRAFYASINDA İLMİHAL GELENEĞİ

Sözlükte “davranış bilgisi” anlamına gelen ilm-i hâl terimi “inanç, ibadet, muâmelât, ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resul-i Ekrem’in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı” diye tanımlanabilir. İlmihaller daha çok herkesin bilmesi gereken hususları içerir.¹

Fıkıh ilminin tarihi gelişimi hatırlanırsa, hicri ikinci asırdan dördüncü asrın ortalarına kadar uzanan dönemde fıkıh ilmi canlanmış, olgunluk ve kemal derecesine ulaşmıştır. Bu dönemde çeşitli mezheplerin fıkhi görüşleri bir araya getirilerek eserler tedvin edilmiştir.² Önce risâle şeklindeki muhtasar eserler, ardından da hacimli kitaplar yazılmış, daha sonra da uzun şerhler ve haşiyeler telif edilmiştir. Fakat bu kaynaklar sözlü geleneğe dayanıyor ve daha çok âlimlere hitap ediyordu. Halk için temel konularda özlü bilgiler ihtiva eden, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait eserlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.³ Bu ihtiyacı karşılamak üzere, her müslümanın kendi durumuna göre bilmesi gereken temel dini bilgilerin özlü bir şekilde ve belli bir mezhep geleneğine bağlı kalınarak yazıldığı kitaplar İslam toplumunda ilmihal geleneğinin ilk nüvelerini teşkil etmiştir.⁴

İlk ilmihaller Osmanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. İlmihal geleneği önce Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçe’ye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır.⁵ Kutbüddin İznîkî’nin *Kitâbü’l-Mukaddime*’si bu alanın örneklerinden birini oluşturur. Söz konusu ilmihal, esasen Ebü’l Leys es-Semerkandi’nin kaleme aldığı

¹ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXII, s. 139.

² Çalışkan İbrahim (Editör), **İlitam**, s. 26.

³ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, **DİA**, c. 22, s. 139.

⁴ Algül Hüseyin, Apaydın, Yunus, Bardakoğlu, Ali, Dönmez, İbrahim Kafi, Erkal, Mehmet, Harman, Ömer Faruk, Kılavuz, Ahmet Saim, Uludağ, Süleyman, Yücel, İrfan, **İlmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, C. I, s. 181.

⁵ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, **DİA**, XXII, s. 139.

Mukaddime isimli eserin, Kutbüddin İznîkî tarafından Türkçeye çevrilip buna inanç, ibadet ve ahlaka dair konuların eklenmesi ile teşekkül etmiştir. Abdülaziz el-Fârîsî' ye ait *Umdetü'l-İslam* adlı eser, Abdurrahman Aksarâyî tarafından Türkçe'ye tercüme edip bazı konuları da eklemek suretiyle telif ettiği *İmâdü'l-İslam* adlı eser tespit edilebilen bir başka örnektir.⁶ İlmihal geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alan *Güzîde* adlı eser on ikinci yüz yılda Hâzîm Türkçesiyle yazılıp on beşinci yüz yılda Mehmet b. Bâli tarafından Anadolu Türkçesine aktarılmıştır. 970 (1562-63) yılında yazıldığı tahmin edilen Birgevî' nin *Vasiyetname*'si, kısa cümleli, ezberlenmesi kolay ifadelerle örülü, ayrıca anonim *Mızraklı İlmihal*'ine öncülük eden önemli bir metindir. İlmihal adının kullanıldığı ilk kitap da *Mızraklı İlmihal*'idir. Bu kitap on altıncı yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen ve zamanımıza kadar etkisi süren bir kitaptır.⁷

Yapılan incelemeler sonunda Tanzimat döneminde mevcut kitapların din öğretimi ihtiyacını karşılamaktan uzak, hurafeler ve hikâyelerle dolu, iyi tasnif edilmemiş olduğu, giderek dini hayatın zayıflamasına zemin hazırlayıcı bir nitelik taşıdığı anlaşılmış, bu sebeple yeni ilmihal kitaplarının telifi gerekli görülmüştür. Tanzimat'tan sonra açılan okullarda din derslerinin programında yer almasıyla birlikte ilmihal kitaplarının yazımı hız kazanmıştır.

İlmihaller, II. Meşrutiyet ile birlikte hız kazanan ve Cumhuriyet döneminde yazımına devam edip daha düzenli bir telif türü teşkil edecek seviyeye ulaşmıştır. Cumhuriyet devri ilmihallerinin bir kısmında dua, vaaz ve irşad mahiyetinde bölümler yer almakla birlikte büyük çoğunluğu sadece inanç, ibadet, ahlak ve günlük yaşayış bilgilerini ihtiva eder.⁸

Bu ilmihallerin yanında bir mezhebin, bir tarikatın veya bir zümreyi ilgilendiren bilgileri ihtiva eden özel ilmihaller de yazılmıştır. Selâmi Ali Efendi'nin *Tarikat İlmihali*, Mehmed Zihni Efendi'nin *Hanımlar İlmihali*, Ahmed Cûidî'nin *Yeni İlmihal- Akaid Dersleri*, Hüseyin Hıfzî'nin *Kızlara Küçük İlmihal*, Ahmed Hamdi Akseki'nin *Askere Din Kitabı*, Muallim Cevdet'in *Askerî Din Dersleri*, Cemal Öğüt'ün *Kadın İlmihali*, Haydar Kaya'nın *Bektaşî İlmihali* ve Halil Gönenç'in *Büyük Şafî İlmihali* bunların örnekleri arasında yer alır. Ayrıca manzum olarak yazılan ilmihaller de vardır. Birgivî'nin

⁶ Kelpetin Hatice, "İlmihal", **DiA**, XXII, s. 141

⁷ Kelpetin Hatice, "İlmihal", **DiA**, XXII, s. 140.

⁸ Kelpetin Hatice, "İlmihal", **DiA**, XXII, s. 140.

Vasiyetname'sinin iki ayrı yazar tarafından nazma çekilmiş nüshaları, Manastırlı Mehmet Rıfat'ın *Manzum İlmihal*'i ile Ali Efendi'nin *Manzum İlmihal*'i bunlara örnek teşkil eder. Akaid ve ibadet konularını özetleyen “otuz iki farz”, ahlak ve görgü kuralları başta olmak üzere ilmihal bahislerini kısaca içeren “elli dört farz” adlı el kitaplar da bu tür edebiyatın oldukça yaygın örnekleridir. İlmihallerin bir kısmı öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Bir kısmında ise din kuralları aşırı derecede katı gösterilmiştir. İlmihaller, yaşadıkları dönemin din anlayışını yansıtmaları ve din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından önem taşır.⁹

İlmihaller öncelikle halkın ihtiyaç duyduğu ve kolayca hayatına tatbik edebileceği temel dini konuları özlü bilgilerle veren, dili sade, anlatımı basit eserlerdir. Hatta kolayca öğrenilip uygulanmasını temin maksadıyla ezberlenmeye müsait çalışmalardır.¹⁰ Bu bakımdan ilmihaller her müslümanın kendi mezhep geleneğine bağlı kalarak bilmesi gereken temel dini bilgileri özlü bir şekilde kaleme alan kitaplar ve halkın günlük hayatında duyduğu ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmış çalışmalardır.¹¹

Örneğin Osmanlılarda Türkçe kaleme alınan ilk eserler arasında zikredilen Kutbüddin İznîkî'nin fıkha dair olan *Mukaddime* adlı eseri, iman, namaz, oruç, zekât, hac iyi ve kötü sıfatlar gibi her Müslümanın günlük hayatında mutlaka ihtiyaç duyacağı konuları kısaca ve kolay öğrenilecek şekilde işler ve halkın başucu kitabı olarak onların istifadesine sunar.¹² Yine Birgivî'nin *Vasiyetname*'si önemli bir metindir. Bu metnin cümleleri kısa, ezberlenmesi kolay, ayrıca anonim *Mızraklı İlmihal*'e öncülük eden bir metindir.

Tezimize temel aldığımız ve “İlmi-hal” adının kullanıldığı ilk kitap olan *Mızraklı İlmihal* Sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunan ve halkın din anlayışını etkilediği bilinen bir ilmihal çalışmasıdır.¹³

Esasen asıl amaç değişmemiş olsa da, zamanla farklı usullerde kaleme alınmış ve farklı konuları ihtiva ediyor olmaları nedeniyle ilmihal yazımının amacında genişleme ve farklılaşma olmuştur denilebilir. Örneğin İşkodralı Lutfi Paşa, *Sual Ve Cevaplı İlmihali* usulü farklılığı gösteren ilmihallere örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde İskilimli Mehmet

⁹ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, *DİA*, XXII, s. 141.

¹⁰ Kelpetin Hatice, “İlmihal” *DİA*, XXII, s. 139.

¹¹ Algül Hüseyin ve diğerleri, *İlmihal*, C. I, s. 181.

¹² Cici Recep, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa 2001, s. 88, 93.

¹³ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, *DİA*, XXII, s. 140.

Atıf'ın, *İslam Yolu- Yeni İlmihal*'i de amaç gelişmesi gösteren çalışmalardan biri olduğu söylenebilir.

Son dönem çalışmalardan Celal Yıldırım'ın, Hanefi Ve Şafî Mezhebine Göre *Büyük İlmihal* isimli eseri ilmihal edebiyatında yeni bir usul ve kapsam arz etmektedir. Yine Hamdi Döndüren'in *Delilleriyle İslam İlmihali* de farklı bir tarz arz eden bir çalışmadır. Esasen ilmihal geleneğinde halkın bir başka mezhebin görüşünü aramaya ihtiyaç duymayacağı düşünülerek tek mezhebin görüşü esas alınarak kaleme alınmaktadır. Bu yüzden Celal Yıldırım bu çalışması ile ilmihal geleneğine yeni bir tarz getirmiştir denilebilir. Yine halk din ile ilgili bir konuda ne yapacağını arar; ona lazım olan yapacağı veya yapmayacağı amelin hükmünün caiz veya değil, helal veya haram olduğunu bilmek ister. Bu bilgiyi de ilmihallerde arar. Onlar için bu hükümler nereden alınmıştır, dayanağı olan ayet ve hadis nedir veya başka bir delile mi dayanıyor oluşu önemli değildir. Bunlar daha entellektüel konulardır ve halkın gündemini meşgul etmezler. Bu bakımdan Hamdi Döndüren de ilmihal geleneğinde yeni bir çığır açmıştır denilebilir.

Aynı şekilde ilmihal geleneğinin konu kapsamını genişleten ve bir fıkıh kitabını andıran çalışmalardan biri de Ahmed Tabakoğlu ile İsmail Kara'nın hazırladığı *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, muamelat dâhil olmak üzere ilmihal konularının alfabetik olarak yer aldığı çalışmadır. Bunun gibi İbrahim Kâfi Dönmez'in yönetiminde hazırlanıp Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfınca yayımlanan *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (1997) peygamberler ve semavi dinler, aile hukuku, İslam hukukuna ait bazı genel konular ve fıkıh usulü kavramlarının da ilavesiyle hacimli bir ilmihal niteliği kazanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi tarafından yazdırılan *İlmihal* ise (1999) genel olarak din, İslam dini, akaid, bazı fıkıh kavramları, ibadet konuları, kefaretlar, adak ve yeminler, haramlar ve helaller, aile hayatı, siyasi hayatı, ticari hayat, sosyal hayat ve İslam ahlakı ana başlıklarını içermekte olup önemli bir eserdir.¹⁴

Temel dini bilgileri içeren ilmihaller yanında sadece bir mezhebin bir tarikatın yahut bir zümreyi ilgilendiren bilgileri ihtiva eden ilmihaller de özel amaçlı ilmihallerdir denilebilir. Bunların örnekleri arasında; Selâmi Ali Efendi'nin *Tarikat İlmihali*, Mehmet Zihni Efendi'nin *Hanımlar İlmihali*, Ahmed Cûdî'nin *Yeni İlmihal- Akaid Dersleri*, Ahmed Hamdi Akseki'nin *Askere Din Kitabı*, Haydar Kaya'nın *Bektaşî İlmihali* ve Halil

¹⁴ Kelpetin Hatice, "İlmihal", **DİA**, XII, s.140.

Gönenç'in *Büyük Şafî İlmihali* yer almaktadır. Bunların dışında manzum olarak yazılan ilmihaller de vardır. Onların örneklerini yukarıda vermiştik.

B- MIZRAKLI VE ARNAVUTÇA İLMİHALLERİN TELİFİ

1- MIZRAKLI İLMİHAL

a. Telif Edildiği Dönem

Anonim bir eser mahiyetinde olan *Mızraklı İlmihal*, Seyfettin Özege kataloğuna göre ilk baskısı h.1258/m.1842'de hazırlanmıştır.¹⁵ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, *Miftâhu'l-Cenne* olarak da bilinen ve Osmanlılar'da "ilmihal" adının kullanıldığı ilk eser olan *Mızraklı İlmihal*'in hangi tarihte yazıldığı kesin bir biçimde tespit edilememiştir. Kesin olan husus şudur ki, ilmihalin Birgivi'den (öl.1573) sonra yazıldığıdır. Çünkü *Mızraklı İlmihal* içinde Birgevi'ye atıflar bulunmaktadır. Ayrıca 1562'de yazıldığı tahmin edilen ve Birgivi'nin eseri olan *Vasiyetname*'nin üslubundan ve kalıp ifadelerinden etkilendiğini gösteren özellikler de bulunmaktadır. Buna göre *Mızraklı İlmihal*'in yazıldığı tarihi yıl olarak verilemese de dönem olarak 19. Asır ortalarından sonra yazılmış olduğu söylenebilir.

b. Eserin Müellifi

Bibliyografik eserlerde adı *Miftâhu'l-Cenne* olarak da geçen fakat toplum içinde *Mızraklı İlmihal* diye meşhur olan eserin müellifi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yazıldığı tarih yıl olarak bilinmediği gibi kimin tarafından kaleme alındığı da bilinmemektedir. En azından kaynaklarda isim geçmemektedir. İçerdiği bilgilerin öne çıkmasının amaçlandığı bir mantığın sonucu olarak müellif adı verilmediği için eser hakkında "anonim" nitelemesi yapılmıştır. Bu yüzden halen Osmanlıca baskıları devam eden ve bazı tarikat-cemaat çevrelerinde ders kitabı olarak da okutulan bir kitap olan¹⁶ *Mızraklı İlmihal* anonim bir eser mahiyetindedir. Osmanlılar'da "ilmihal" adının kullanıldığı ilk eser olan *Mızraklı İlmihal*'in müellifi ve hangi tarihte yazıldığı kesin bir biçimde tespit edilememiştir.

c. Eserin Özellikleri

¹⁵ Özge Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. 3, İstanbul 1971, s. 1140.

¹⁶ Kara İsmail, *Mızraklı İlmihal* sunuşta, s. 7.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Mızraklı İlmihal* diye meşhur olan ve halk arasında daha çok bu isimle tanınan eserin bu adı yani, “mızraklı” kelimesinin kaynağı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu adlandırmanın, kitabın genellikle kapağında ya da ilk sayfalarında yer alan ‘minbaru’l-enbiya’ (nebilerin minberleri), keraşi’l-ulema (âlimlerin kürsileri, tahtları), mizanü’l-a’mâl, suhufu’l-a’mâl vs’nin üzerlerinde yer alan sancak ve mızrak şekillerinden esinlenilmiş olabileceği ileri sürülmektedir. *Miftâhu’l-Cenne* olarak da bilinen ve Osmanlılar’da “ilmihal” adının kullanıldığı ilk eser olma özelliğini kendisinde bulunduran *Mızraklı İlmihal*, bu edebiyatın genel özelliklerini yansıtan özgün örneklerdendir.

Sade bir dil ve kısa cümleli basit anlatım tekniği kullanılmıştır. Osmanlı toplumunda en çok okunan ve ezberlenen eserler arasında yer almıştır. Eser, ilk defa 1258 (1842) yılında İstanbul’da olmak üzere pek çok kere basılmıştır.¹⁷

Konuları işlemeye ilk insanla başlar ve insanın bu dünyadan ayrılış serüveni ile bitirir. *Mızraklı İlmihal*’in, akaid, ibadet ve ahlâka dair konuların belirli bir sistematığe göre düzenlenmediği görülmektedir. Meselâ, kitabın başında namaz hakkında kısa bilgiler verildikten sonra oruçla ilgili hükümlere geçilmiş, gusül, teyemmüm ve abdestin ardından tekrar namazın farzları, vacipleri, âdabı vb. konulara temas edilmiş, daha sonra da inanç ve ahlâk konular ele alınmıştır.

Eserde ele alınan konular birbirine eşit ağırlıkta yer bulmuş değildir. Örneğin özellikle namaz hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilirken zekât, hac ve kurban bahisleri üzerinde kısaca durulmuştur. Bizim fikrimize göre bunun sebebi de namaz dışındaki ibadetlerin herkese farz olmadığı, bunlar için mükellef olma şartları olan akıl, balığ ve Müslüman olmanın dışında mali yeterlilik gibi her bireyin sahip olamayacağı şartlar aranmış olmasına karşılık namazın daha yaygın olarak herkesi ilgilendirmesinden gelmiş olabilir.

İnanç, ibadet ve ahlâk konularının bir bütün halinde sunulmaya çalışıldığı kitapta özendirici bir üslûp kullanılarak fikhî hükümleri ve amellerin sevapları yanında dünyevî ve uhrevî faziletlerine de değinilmiş, diğer yandan amelleri terk etmenin zararlarına da temas edilmiştir. Böylece tek taraflı bir anlatım yerine iki yönlü, yani hem fayda hem de zarar yönlü bir sunum tarzı tercih edilmiştir. Bu özellik, *Mızraklı*’nın şöhret bulmasında çok büyük katkı sağlamış ve ona diğer ilmihallerde olmayan bir üstünlüğe sahip olma vasfı

¹⁷ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, *DİA*, XXII, s. 141.

kazandırmıştır. Şöyle ki, namaz bahsinde “Resulullah’ın namazın farzına, vacibine, sünnetine ve müstehabına riayet etmenin faziletine dair irad ettiği hutbe”, cemaatla namaz kılmanın sevabı, namazın vaktini geçirmenin on beş zararı, ta’dil- i erkanı terketmenin yirmi altı kadar zararı, namazdaki her bir fiile ne kadar sevap verildiği, taam/yemek öncesinde besmele- i şerife dememenin üç zararı ve söylemenin üç faydası, zikrin faydaları, misvak kullanmanın on beş faydası, yemeğe başlamadan önce elleri yıkamanın on kadar faydası, yedikten sonra el yıkamanın ise altı kadar faydası, sıcak yemek yemenin dokuz zararı, az yemenin on faydası, evlenmenin faydaları, şehadet getirmenin on faydası, evlenilecek kızın görülmesinde üç fayda, masumların, hatunların ölüm halleri ile ilgili bilgiler gibi müslümanların bu hayatta içiçe oldukları konular örnek olarak verilebilir.

Mızraklı’nın bu üslubu hem dinin benimsenmesi hem de eğitim/öğretim yönünden oldukça yararlı olduğu söylenebilir. Uzun yıllar şöhretini sürdürmüş ve halkın başucu kitabı olma özelliğini kaybetmemiş olması bunun göstergesidir. Ancak ele alınan konularla ilgili bilgilerde zaman zaman doğruluğu sabit olmayan nakillere de rastlanmaktadır. Örneğin “yemek öncesi el yıkamanın on faydası” sıralanmış, birinci maddede “Arşu’r-Rahman altında bir melek nida eder; elin pâk olduğu gibi cemî- i günahlarından da pâk oldun” der şeklindeki rivayet böyledir. Hatta buradaki on maddede sıralanalar ancak nübüvvet ile bilinebilecek mevzulardır.¹⁸

Eserde geçen nakillerin çoğu, fıkıh geleneğinin bir devamı olarak ravisi belirtilmeden aktarılır. Örneğin; Peygamberimiz (a.s) bir hadis- i şerifte buyurmuştur: “Cennet ehlinin çoğu fukara ve Cehennem ehlinin çoğu avratlardır.”¹⁹ Yine herkes tarafından bilindiği farz edilerek bir çok rivayet hadis olduğu zikredilmeden nakledilir. Mesela “Sekiz cennetin sekiz kapısı vardır, sekiz de miftahı/anahtarı vardır. Evveli beş vakit namaz kılan müminlerin imanıdır. İkincisi besmele-i şerifedir. Altısı da Fatiha-ı şerife’nin içinde dahildir” şeklindeki nakil, bu tür rivayetlerden sadece bir tanesidir.

Eserde mübalağalı ifadelere rastlamak mümkündür. Peygamberimiz’in (s.a.v) vasıfları zikredilirken o kadar çok abartma olmuştur ki, neredeyse ona bir beşer değil de melek gibi insanüstü bir varlık muamelesi yapılmıştır. Onun sıfatları sayılırken 10.

¹⁸ **Mızraklı İlmihal**, s. 86.

¹⁹ **Mızraklı İlmihal**, s. 110.

Maddede geçeni örnek vermek bu hususun ispatı için yeterli olacaktır: “Mübarek ayağını kuma bassa iz olmaz, taş bassa iz olurdu.”²⁰

Mızraklı İlmihal’de, ahkâm-ı şer’iyye nevileri, din-millet-şeriat, elfaz- ı küfür, ellidört farz, taklid-i ve istidlal-i iman, reca, haya, küfür ve nevileri gibi pek çok kavramın tanımları vardır. Bu özelliği de ona kavramsal bir zenginlik kattığı söylenebilir. Eserde akaid konularından kıyamet alametleri, dabbetü’l-arz, ye’cüc me’cüc, kabir hayatı, mizan gibi tartışmalı konulara yer verilmemektedir. Fikhî, ahlakî ve siyer konularında da eksiklikler vardır. Şöyle ki, zekat, hac ve kurban konularına çok az yer verilmekle beraber riba, nikah, cihad, zina, hırsızlık, istihsan, feraiz yemin, âdab-ı muaşeret gibi sosyal hayatla ilgili konulara hiç yer verilmemektedir.

2- ARNAVUTÇA İLMİHAL

a. Telif Edildiği Dönem

Arnavutça İlmihal 1936’da bir şahıs veya bir heyet tarafından hazırlanmış ve anonim bir eser olarak Arnavutluk’un İşkodra şehrinde “Ora/Saat” yayınevinde neşredilmiştir. *Arnavutça İlmihal*’ini anlamak için tarihsel arkaplanını göz önünde bulundurmalıyız. Şöyle ki, bağımsızlıktan sonra Arnavutluk’ta oluşan siyasi, dini ve sosyal karmaşayı 1924-1939 yılları arasında iktidarda bulunan Ahmet Zogu çözmeye çalışmıştır. O, Arnavutluk tarihinde belirleyici rol oynamıştır. Aristokrat bir aileden gelen Zogu, Osmanlı’nın en karışık dönemlerinde Manastır Askeri İdadisi’nde ve İstanbul’da eğitim görmüştür. Asker olarak oldukça tecrübelidir. Birinci Dünya Savaşı’na katılmış ve birçok başarıya imza atmıştır. Siyasette hızlı bir şekilde yükselmiş ve Arnavutluk’u 1924’den 1928’e kadar Cumhuriyet, 1928’den 1939’a kadar da Kırallık yönetim şekliyle yönetmeyi başarmıştır.²¹ Kral Zogu döneminde yeni oluşturulan anayasayla ve kanunlarla İslamiyet’in ve diğer dinlerin etkinlik alanları giderek daraltılmış ve Müslümanlar arasındaki bütün anlaşmazlıklara devlet mahkemeleri bakmaya başlamıştır. Evlenme ve benzeri akitler medeni hukuka göre yapılmaya geçilmiştir.²² 1931’de Berat Medresesi kapatılarak “Tiran İslam Enstitüsü” açılmıştır. Bu “Büyük Medrese”de (Medreseja e nalde) öğrenim yedi sene

²⁰ **Mızraklı İlmihal**, s. 82.

²¹ Shehu Aslan, “Arnavutluk’ta Kral Ahmet Zogu Dönemi ve Din-Devlet İlişkileri”, **Balkan Araştırma Dergisi**, c.1, Bursa 2010, s. 145, 2010.

²² Shehu Aslan, a.g.e, s. 143.

sürmekteydi. Öğrencilerin bazıları daha sonra Ezher, ya da Lahor'a okumaya gönderiliyordu.²³

Bu dönemin büyük Arnavut alimleri arasında Hacı Vehbi Dibra (Agolli), Hafız Ali Korça (1867-1956), İmam Vehbi İsmaili, Esat Müftia (1867-1956), Hacı Vehbi Suleyman Gavoçi, Hafız İbrahim Dalliu, Hafız Sabri Koçi gibi isimler yer almaktadır.²⁴

Bu dönemin en önemli dini yayınları ise şunlardır: *Vie de Mohamet* (Muhammed'in Hayatı) 1932'den önce Arnavutluk'ta yayınlandı. *Zani i Nalte* (Yüksek Ses) Dergisi: Aylık bir dergi olup Arnavutluk İslam Komitesi tarafından yayınlanan ve felsefe, dini, ahlak ve millî konuları işleyen bir dergidir. 1. sayı Ekim 1923'de çıktı ve Mayıs 1939'a kadar on altıncı senesine kadar çıkmaya devam etti. *Udha Muhammedane* (Tarikatı Muhammediye): Birgivi'nin eseri olup büyük Arnavut alimi olan Hafız İbrahim Dalliu tarafından tercüme edilmiş olup tek ciltli, Türk ve Müslüman çevrede çok bilinen basit bir "ilmihal" kitabıdır. 1936'da Tiran'da basılmıştır.²⁵

b. Eserin Müellifi

Arnavutça İlmihal'i hazırlayanlar kaynak olarak o dönemin bazı dini kitaplardaki bilgilere dayanmıştır. Bu dönemin âlimlerinin hayatlarını ve eserlerini incelediğimiz zaman eserin kimin veya kimler tarafından yazıldığını maalesef tespit edemedik. Arnavutluk Milli kütüphanesinin kayıtlarını taradığımız zaman 1924-1939'da basılan ilmihaller arasında yer almadığını görmekteyiz.

c. Eserin Özellikleri

Yukarıda da belirtildiği gibi anonim bir çalışma olan *Arnavutça İlmihal*, hazırlayan kişi veya kişilerce dönemin bazı dini kitaplardaki bilgilere dayanarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bilgi kaynağını bu eserler oluşturmaktadır. Ancak dini bilgilerin alındığı kitapların adları verilmemiştir.

Arnavutça İlmihal "iki kısım ve sekiz bölüm" den oluşmaktadır. Başlıca temel konularını inanç ve ibadet teşkil etmektedir. Eserin birinci kısmında bazı dua ve namaz sureleri okunuşlarıyla birlikte yer almaktadır. Bu nedenle de kitabın önsözünde de

²³ Popovic Aleksandre, **Balkanlarda İslam**, Çev. Komisyon, İnsan yay., İstanbul 1995, s. 31.

²⁴ <http://www.muslumanarnavutluk.net/>, 21. 08. 2011.

²⁵ Popovic Aleksandre, **Balkanlarda İslam**, Çev. Komisyon, İnsan yay., İstanbul 1995, s. 32.

zikredildiği gibi okuyucunun çalışmaya karşı saygı göstermesi ve aynı zamanda onu okurken temiz olması gerektiği söylenir. Eser hac bölümüyle biter.

Arnavutça İlmihal'in konuları günümüz ilmihallerin konu sıralamasına benzer. Yani *Mızraklı* konuları gibi dağınık değiller. Müellif/müellifler her bölümün başında “Genel bilgi” adı başlık altında bir bölüm özeti varirler. Konular hemen hemen eşit ağırlıkta anlatılır. Ama yine de müellif/müelliflerin namaz konusunu daha geniş anlatıldığını görürüz. İnanç ve ibadet konularının hayatın ayrılmaz ve bölünmez birer parçaları gibi iç içe verme tarzı seçilmiştir. Ancak akaid konularından kıyamet alametleri gibi tartışmalı konulara yer verilmez.

Söz konusu eserde sade bir dil kullanımı seçilir. Bu da halkın daha iyi anlamasına yardımcı olur. Çünkü bu ilmihalin yazıldığı dönemde dini bilgisi oldukça azdı. Bunu da kitapta farketmek mümkündür. Mesela “Kitaplara İman” konusunun son satırlarında Kur'an'ın 114 sure, 6666 ayetten ve her surenin ayrı bir isim taşıdığını da belirtilir.²⁶ Eserde yer alan bu bilgiler ancak o zamanın genel dini bilgilerin seviyesine delalet edebilir. Ayrıca çok fazla hacimli bir eser olmamasına rağmen bilgi ve kavram açısından oldukça zengin bir eser sayılabilir.

Eserde geçen nakillerin hepsi, ravisi belirtilmeden aktarılır. Örneğin; Peygamberimiz (s.a.v) bir hadis- i şerifte buyurmuştur: “Kabrime ziyaret eden beni gerçek hayatta ziyaretemiş gibidir.”²⁷

C- İLMİHALLERİN MUKAYESESİ

1- ŞEKİL BAKIMINDAN

a. Konuların Tasnifi

Yukarıda da belirtildiği gibi halk arasında *Mızraklı İlmihal* diye meşhur olan çalışma, önce din, iman, peygamber ve mezhep hatırlatması yaparak konulara giriş yapıyor. Osmanlılar'da “ilmihal” adının kullanıldığı ilk eser olma özelliğini taşıyan *Mızraklı İlmihal* bu hatırlatmadan sonra ibadet konularına geçiyor. Burada ilk sırada namaza yer veriyor. Onu önce kısaca tanıtıyor. Bu kısımda daha çok genel nitelikli bilgiler

²⁶ Arnavutça İlmihal, s. 56.

²⁷ Arnavutça İlmihal, s. 173.

yer alıyor. Bu bölümde diğer ibadetler oruç, hac ve zekât konularını da işledikten sonra tekrar namaz konusunun detayını işlemeye başlıyor.

Sade bir dilin ve kısa cümleli basit anlatım tekniğinin kullanılmış olduğunu belirttiğimiz *Mızraklı İlmihal* akaid ve ahlâka dair konulara da temas ediyor. Ancak genel karakteristiğinin bir sonucu olarak bunları belirli bir sistematığe göre düzenlenmediği görülmektedir. Meselâ, kitabın başında namaz hakkında kısa bilgiler verildikten sonra oruçla ilgili hükümlere geçilmiş, gusûl, teyemmüm ve abdestin ardından tekrar namazın farzları, vacipleri, âdabı vb. konulara temas edilmiş, daha sonra da inanç ve ahlâk konular ele alınmıştır.

Eserde ele alınan konular birbirine eşit ağırlıkta yer bulmuş değildir. Örneğin özellikle namaz hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilirken zekât, hac ve kurban bahisleri üzerinde kısaca durulmuştur. Diğer yandan *Mızraklı İlmihal*'de, ahkâmı şer'îyye nevileri, din-millet-şeriat, elfaz- ı küfür, ellidört farz, taklid-i ve istidlal-i iman, reca, haya, küfür ve nevileri gibi pek çok kavramlarada yer verdiği görülebilir. Akaid konularından Kıyamet alametleri, dabbetü'l-arz, ye'cüc me'cüc, kabir hayatı, mizan gibi tartışmalı konulara yer verilmemektedir. Fıkhi, ahlakî ve siyer konularında da eksiklikler vardır, şöyle ki zekât, hac ve kurban konularına çok az yer verilmekle beraber riba, nikâh, cihad, zina, hırsızlık, istihsan, feraiz yemin, âdab-ı muaşeret gibi sosyal hayatla ilgili konulara verilmemektedir.

Arnavutça İlmihal ise “iki kısım ve sekiz bölüm” den oluşmaktadır. İnanç ve ibadet konuları kitabın ana omurgasını oluşturur. Eserin birinci kısmında Arapça harflerin yazılışı ve okunuşlarıyla birlikte verilir. Birinci bölümde bazı dua ve namaz sureleri okunuşlarıyla birlikte yer almaktadır. Sonra konuların ikinci kısmına geçilmekte ve burada kısaca genel dini bilgilere yer verilmektedir. Eserin birinci bölümde iman esaslarından, ikici bölümde kısaca mükellefin fiilerinden, dördüncü bölümde taharettten, sonra namaz, oruç, zekât ve hacdan bahsedilmektedir.

Arnavutça İlmihal'in konu sıralanışını *Mızraklı* ile kıyasladığımız zaman *Arnavutça İlmihal*'deki olan tertib *Mızraklı*'da göremeyiz. Arnavutça eserinde konuların kendi içlerinde de belli bir düzenleri vardır. Mesela bu eserin müellifi/müellifleri her konuyu başlarken önce tanımları yapar sonra o konunun dünyevî ve uhrevî önemi üzerinde durur. Bu bilgileri verdikten sonra konunun asıl olan dinî boyutnu anlatmaya başlar. Mesela oruç konusunda *Mızraklı İlmihal*'de orucun faydaları arasında daha çok ahiretle ilgili iken

Arnavutça İlmihal'de ise orucun faydaları sadece dînî, ruhî olmaksızın bunlarla birlikte sağlık, sosyal ve petagojik bakımından da pek çok faydaları var olduğunu da belirlenir. Arnavutça eserinde orucun faydaları ziredilmeden önce Kutsî bir hadiste şöyle buyrulur: "Her iş onlaradır; fakat oruç Benim içindir, onun karşılığını Ben vereceğim." Bu faydaların bazıları şu şekilde verilir: "Oruç kişiyi Allah'ın emirlerine uyumaya ve yasaklardan kaçınmaya alıştıırır. Oruç sürekli kötölüğe giden nefsin eğitiminde çok önemli rol oynar. Oruçlu, yoksulların katlandıkları güçlükleri bizzat yaşar ve onların zorluklarını daha iyi anlar. Bu da kendisini, onlara yardım etmeye seveder. Oruç bir yıl yorulan insane bedenini bir çeşit dinlendirme gibidir. Özellikle mide ve sindirim organları oruçla dinlenme fırsatı bulurlar."²⁸

Daha önce de zikrettiğimiz gibi *Mızraklı*'da ele alınan konular birbirine eşit ağırlıkta yer bulmuş değildir. Örneğin özellikle namaz hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilirken zekât, hac ve kurban bahisleri üzerinde kısaca durulmuştur. *Arnavutça İlmihal*'de ise namaz konusu dışında diğer konular hemen hemen eşit ağırlıkta işlenmiştir. İnceleme konusu olan ilmihallerimizin namaz konusunu daha geniş anlatmaları bizim fikrimize göre bunun sebebi de namaz dışındaki ibadetlerin herkese farz olmadığı, ve buna bağlı olarak namazın daha yaygın olarak herkesi ilgilendiriyor olmasından ileri gelmiş olabilir.

b. Yazım Şekli

Mızraklı İlmihal'de daha çok sorulu-cevaplı bir anlatım tekniği seçilmiştir. Bu tarz ile okuyucuların daha fazla etkilenmesi hedeflenmiş olabileceği gibi bilgilerin daha kalıcı ve okuyucular için daha yararlı olması istenmiş olabilir. Diğer yandan bir takım bilgiler somutlaştırılarak birebir yaşanmış veya yaşanabilecek olaylarla örneklendirilmiş, böylece okuyucunun yazılan bilgilerle kendi hayatını öztleştirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin ölüm bahsinde, Allah (c.c) ile Azrail ve diğer melekler arasındaki diyaloglar bir takım hayali kurgular içermektedir.²⁹ Yine bu bölümde yazarın okuyucuya hitabı daha çok bir vaazı andırmaktadır. Müellifler kimse bu bölümdeki bazı konularla ilgili ayet ve hadisleri harmanlayarak bir bütün halinde kompoze ettikleri görülmektedir. Örneğin "(...) Kaçan bu kişiler ölüm yastığına başını koyalar, gökler kapısı açılır, yere ol kadar melâike iner ki

²⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 138-139.

²⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 112-114.

hesabını Mevlâ bilir. Elllerinde nurdan tac ve hulleler ola. Ol kişinin canını izzet ile davet edilir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: “O senden, sen de O’ndan razı olarak Rabbine dön. Kullarımın arasına gir, Cennetime gir” (Fecr 89/28-30).³⁰

Daha önce de geçtiği üzere icelemeyi yaptığımız baskı İsmail Kara tarafından hazırlanmıştır. Kara tarafından kitabın diline ve ifade biçimine dokunulmamaya çalışılmıştır. Arapça metinlerini aktarırken bazı kelime ve terkipler için parantez içinde karşılıklar verilip yine parantez içinde bazı kelimeler bugünkü kullanılışlarına göre tamamlanmış, bir kısım terimler için de dipnot şeklinde açıklamalar konulmuştur. Metinde olmayan parağraf ve noktalama işaretleri gibi düzenlemeler de Kara tarafından yapılmıştır. O, metin başlıkları koymayı tercih etmemiş, yalnız arananın kolay bulunması için konu başlığı olabilecek kelime ve kısımları siyah dizmiştir.

Arnavutça İlmihal’in yazıldığı dönemde eserlerin çoğu Gheg lehçesiyle yazılır. Bu eser de Tosk değil de Gheg lehçesiyle yazılmıştır. Yani Tosk güney lehçesi ve standart Arnavut dilinin temelini oluşturmakta, Gheg lehçesi ise Arnavut guzey lehçesidir.

Arnavutça İlmihal’de okuyucuyu heveslendirmek veya sakındırmak için özel bir usul kullanıldığı görülür. Mesela “Kitaplara İman” konusu işlenirken Allah (c.c) insanlara hidayete ulaşınsınlar diye onlara emir ve yaskalar getirdiğini, itaat edenlere cenneti, etmeyenlere de cehennemi kazanacaklarını söylenmektedir.³¹ Bu üslup için, hazırlayanlar tarafından hedefe ulaşmak için izlenen bir usul demek daha doğru olacağı kanatindeyiz.

Arnavutça eserinde bazen bir konu işlenirken *Mızraklı*’daki gibi maddeli bir anlatım şekli tercih edilmez. Örneğin *Mızraklı*’da zekat verilecek kişiler³² madde halinde verilirken *Arnavutça İlmihal*’de³³ ise bu şekilde yer almaz.

c. Eserin Etkilendiği Kaynaklar

Bir eserin değerlendirmesinde önemli kriterlerden biri de müellif tarafından kullanılan kaynaklar. Bir eserin kaynaklarını müellif eserin başında, sonunda topluca zikreder veya naklettiği bilginin kaynağını konu içinde o bilgiyle birlikte verir. Günümüzdeki kaynak verme anlayışında, eserde kullanılan kaynakların hepsi “bibliyografya” kısmında verildiği bilinmektedir. Ayrıca eser içinde de nakil yapılan

³⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 121.

³¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 53-54.

³² *Mızraklı İlmihal*, s. 57.

³³ *Arnavutça İlmihal*, s. 160.

kaynak dipnot halinde sayfa altında gösterilmektedir. *Mızraklı İlmihal* bu açıdan değerlendirildiği zaman onun günümüzdeki bu anlayışa benzer bir metotla yazılmamış olduğu görülecektir. Şöyle ki bizim incelediğimiz baskı İsmail Kara tarafından hazırlanmıştır. Kara'nın bu baskıda esas aldığı nusha; İstanbul, Matbaa-yı Osmaniye, Zilkade 1306 tarih ve tashihli üçüncü baskıdır ve kenarında *Şurutu's- Salât, Risâle-i Sûfiye, Abdest Duaları ve Üstüvanî Risâlesi* yer almaktadır. Birçok baskının kenarında da namazlar, dualar ve tasavvuf-ahlakla ilgili küçük risaleler yer almaktadır. Kara'nın baskısını esas alarak baktığımızda, sekiz adet kaynak kitaba atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. **Eşbah**: Eserde (s. 16): “Ve dahi bir kimse avuç miktarı tuz yese, savmı bozar lâkin yalnız kaza lazım olur, amma azıcık yese orucu fasit olur- *Eşbah*'da mezkûrdür-.” şeklinde geçmektedir. İbn Nüceym'e (v. 970/1563) ait olan bu eserin ismi geçtiği halde, o günkü telif tarzının bir sonucu olarak meşhur olup birçok kişi tarafından bilinen eserlerin müelliflerinin ismine yer verilmemiştir.

2. **Halebî**: Eserin 19. sayfasında “Guslün sünnetleri on dördtür”- deyip bunları saydıktan sonra “Bunlardan mâada guslün dahi nice sünnetleri *Halebi*'de ve gayride zikr olunmuştur.” şeklinde geçmektedir. Eserin müellifi ise Osmanlı âlîmi ve fakihi olan İbrahim b. Muhammed el-Halebî (v. 956/1549)'dir.

3. **Sirâcü'l- Vehhâc**: Eserin 85. sayfsında “Ve dahi misvak tutunmanın on beş faydası vardır, - *Siracü'l- Vehhâc*'da mezkûrdür-.” şeklinde geçmektedir. Bu eser Kudurî'nin *el-Muhtasar* isimli eserin şerhi olup XV. asır telifleri arasında yer alır ve Ebû Bakir b. Ali b. Muhammed el-Haddâdî (v. 800/1397) tarafından kaleme alınmıştır.

4. **Ubâb Şerhi**: Eserde (s. 85), “Ve gayrı yerde yetmiş iki faydası var, İbn Hacer Heytemî *Ubâb Şerhi*'nde zikr etmiştir.” şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi bu eserin müellifi belirtilmemiştir. Zira Hanefî coğrafyasında fazla kullanılmadığı için fazla tanınmayan bir kısım eserlerin müellifleri verilmektedir. İbn Hacer Heytemî (v. 974/1567) de bunlardandır.

5. **Risale- i Birgivi veya Vasiyetname- i Birgivi**: Eserde (s. 90 ve devamında) “Elfaz- ı Küfr” mevzuunda altı yerden birinde “Fazıl Birgivi” diğer beş yerde de “Merhum Birgivi” şeklinde geçmektedir.

6. **Hulasâtü'l- Fetâvâ**: Eser de (s. 103), hayız meselenin sonunda “Vakti içinde namaz kılmazdan evvel hatun hayzını görse ol vakit namazı kaza etmek lazım değildir, -

Hulasâtü'l- Fetavâ'da Kitab-ı hayzın fasl- ı sânisinde mezkûrdür-.” geçmektedir. Bu eser de en çok yararlanılan eserlerden olmalı ki, müellifi olan İftihâruddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhari'nin (v.542/1147) ismi verilmemiştir.

7. **Fetâva- yı Ebussuud Efendi:** Eserde (s. 109) “Ve dahi avretler, yüzüne üstüveyc ve kızılca düzgün sürünmek eriden ötürü caizdir ki belki hasendir, - Ebussuud Efendi'nin *Fetâva*'sında mezkûrdür-.” şeklinde geçmektedir.

8. **Dibâce Şerhi:** Eserde (s. 113); “Hallak- ı alem ölümü yarattı sonra diriliği yarattı, ondan (sonra) rızkımızı yarttı ve Levh'a yazdı, - *Dibace Şerhi*'nde mesturdur.” şeklinde geçmektedir. Bir diğer kaynak ta budur ve bu eserin de müellifi yazılmamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi anonim bir çalışma olan *Arnavutça İlmihal*, hazırlayan kişi veya kişiler tarafından dönemin bazı dini kitaplardaki bilgilere dayanarak kaleme alınmıştır. Ancak alınan bilgilerin alındığı kitapların adları verilmemiştir.

Arnavutça İlmihal'e baktığımızda, sadece bir adet kaynak kitaba atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Müellf/müellifler kader konusunu işlerken Ahmed Hamdi'nin “*Genel Dini Bilgiler*” kitabına atıfta bulunmaktadırlar. Biz bu alim ve onun eseriyle ilgili maalesef hiç bir bilgiye ulaşamadık. Ancak eserden onun bir felsefeci olduğunu öğrenmekteyiz. Bu eserin müellif/müellifleri “Kaza ve Kader” konusunun insan akıllarından zor bir şekilde kavranıldığını izah etmektedirler. Bu yüzden de “Kader” konusu Arnavutça tercüme edilmiş “*Dini Bilgiler*” kitabından anlatmaya çalışmışlardır. Ahmed Hamdi'nin kader için şöyle bir tanım getirdiğini beyan etmektedirler: “Kadere inanmak: Hayır, şer ve her şeyin Allah tarafından geldiğini inanmaktır.”³⁴

2- MUHTEVA BAKIMINDAN

a. Konuların Arzı

Sade bir dil ve kısa cümleli basit anlatım tekniği ile konuları işleyen³⁵ *Mızraklı İlmihal* konuları işlemeye ilk insanla başlar ve insanın bu dünyadan ayrılış serüveni ile bitirir. Esasen günümüz anlayışı bakımından bir sistem yok gibi görünse de konuları arzederken kendi içinde bir mantığa sahip olduğu söylenebilir. Örneğin ilk insan ve aynı zamanda ilk Peygamber Hz. Adem'den başlayınca hemen orada Kur'an-ı Kerim'de geçen Peygamberler'den söz eder ve böylece inanç konusuna da girmiş olur. Akabinde inanan

³⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 62.

³⁵ Kelpetin Hatice, “İlmihal”, *DİA*, XXII, s. 141.

insan için öncelikle inanma eylemini gerçekleştirmesi gerekir. Bu bakımdan iman ve bunun için gerekli olan kelime-i tevhid' anlatmaya başlar.³⁶

Mızraklı konuların kendi bütünlüğü içindeki sistematığı dikkate almaz. Çünkü o bir akademik edebiyat türü değildir. Çünkü o halk için yazılmıştır. Bu sebeple kitabın içeriğini buna göre belirlemiştir. Bunu yaparken de bir Müslümanın pratik günlük hayatını göz önünde bulundurmıştır. Örneğin iman ile ilgili kısa açıklamadan sonra Müslüman bireyin en önemli dini meşgalesini namaz teşkil etmektedir. Bu sebeple hemen namaz konusunu kısa cümlelelerle anlatmaya başlar. Fakat ilk başlangıçta detaya girmez. Önce kısaca namazın ana noktalarını hatırlatma ile konuya girer. Daha sonra diğer ibadetlere geçer. Sırası ile oruç, zekât, hacc ve kurban konularını işler. Onlarla ilgili temel hususlara kısaca temas eder. Ama namazı anlattığı gibi hatırlatma türünü aşan daha geniş bilgileri sunar. Örneğin orucun farzları/rükünleri, orucu bozan ve bozmayan hususlar, kaza ve kefareti gerektiren durumlar, ve bir nevi ek bilgi olarak farz, vacip oruçlar gibi cahiller orucu, âlimler orucu ve enbiyalar orucu gibi fantastik konuları da sunduğu olur.³⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Mızraklı İlmihal* belirgin bir sistematığı izlemez. Örneğin elimizdeki nüshada oruç bahsi işlendikten sonra taharat konularına girer. Gusûlden başlayarak, abdest ve teyemmüm konusunu işler. Hâlbuki taharet ibadetlerin onlara başlamadan önce yerine getirilmesi gereken şartlarıdır. Bu yüzden fıkıh kitaplarında en başta yer alır. En azından namaz gibi ibadet konularına başlamadan temizlik konusu işlenir. Ancak *Mızraklı* farklı bir yöntem izleyerek tahare konusunu işlemeye başlar.³⁸ Bundan sonra yani gusûl, teyemmüm ve abdestin ardından ibadetlerin detayına girer. Meselâ, oruçla ilgili hükümler işlendikten sonra tekrar namazın farzları, vacipleri, âdabı vb. konulara temas edilmiş, daha sonra da inanç ve ahlâk konuları ele alınmıştır.

Eserde ele alınan konular birbirine eşit ağırlıkta yer bulmuş değildir. Örneğin özellikle namaz hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilirken zekât, hac ve kurban bahisleri üzerinde kısaca durulmuştur. Bizim fikrimize göre bunun sebebi de namaz dışındaki ibadetlerin herkese farz olmadığı, bunlar için mükellef olma şartları olan akıl ve baliğ Müslüman olmanın dışında mali yeterlilik gibi her bireyin sahip olamayacağı şartlar

³⁶ Bkz. *Mızraklı İlmihal*, s. 9.

³⁷ Bkz. *Mızraklı İlmihal*, s. 13.

³⁸ Bkz. *Mızraklı İlmihal*, s. 18.

aranmış olmasından ve buna bağılı olarak namazın daha yaygın olarak herkesi ilgilendiriyor olmasından ileri gelmiş olabilir.

İnanç, ibadet ve ahlâk konularının bir bütün halinde sunulmaya çalışıldığı kitapta özendirici bir üslûp kullanılarak fikhî hükümleri ve amellerin sevapları yanında dünyevî ve uhrevî faziletlerine de değinilmiş, diğeryandan amelleri terk etmenin zararlarına da temas edilmiştir. Böylece tek taraflı bir anlatım yerine iki yönlü, yani hem fayda hem de zarar yönlü bir sunum tarzı tercih edilmiştir. Bu özellik, *Mısraklı*'nın şöhret bulmasında çok büyük katkı sağlamış ve *Mısraklı*'nın diğeryilmihallerde olmayan bir üstünlüğe sahip olma vasfı kazandırmıştır. Şöyle ki, namaz bahsinde “Resulullah'ın namazın farzına, vacibine, sünnetine ve müstehabına riayet etmenin faziletine dair irad ettiğı hutbe”, cemaatla namaz kılmanın sevabı, namazın vaktini geçirmenin on beş zararı, ta'dil- i erkânı terketmenin yirmi altı kadar zararı, namazdaki her bir fiile ne kadar sevap verildiğı, taam/yemek öncesinde besmele- i şerife dememenin üç zararı ve söylemenin üç faydası, zikrin faydaları, misvak kullanmanın on beş faydası, yemeğe başlamadan önce elleri yıkamanın on kadar faydası, yedikten sonra el yıkamanın ise altı kadar faydası, sıcak yemek yemenin dokuz zararı, az yemenin on faydası, evlenmenin faydaları, şehadet getirmenin on faydası, evlenilecek kızın görölmesinde üç fayda, masumların, hatunların ölüm halleri ile ilgili bilgiler gibi müslümanların bu hayatta içiçe oldukları konular örnek olarak verilebilir.

Mısraklı'nın bu üslubu hem dinin benimsenmesi hem de eğitim/öğretim yönünden oldukça yararlı olduğı söylenebilir. Uzun yıllar şöhretini sürdürmüş ve halkın başucu kitabı olma özelliğini kaybetmemiş olması bunun göstergesidir. Ancak ele alınan konularla ilgili bilgilerde zaman zaman doğruluğı sabit olmayan nakillere de rastlanmaktadır. Örneğın “yemek öncesi el yıkamanın on faydası” sıralanmış, birinci maddede “Arşu'r-Rahman altında bir melek nida eder; “elin pâk olduğı gibi cemî- i günahlarından da pâk oldun” der şeklindeki rivayet böyledir. Hatta buradaki on maddede sıralanalar ancak nübüvvet ile bilinebilecek mevzulardır.³⁹

Eserde mübalağalı ifadelere rastlamak mümkündür. Peygamberimizin (s.a.v) vasıfları zikredilirken o kadar çok abartma olmuştur ki, neredeyse ona bir beşer değil de melek gibi insanüstü bir varlık muamuamelesi yapılmıştır. Onun sıfatları sayılırken 10.

³⁹ **Mısraklı İlmihal**, s. 86.

Maddede geçeni örnek vermek bu hususun ispatı için yeterli olacaktır. “Mübarek ayağını kuma bassa iz olmaz, taş a bassa iz olurdu.”⁴⁰

Kısaca söylemek gerekirse *Mızraklı* dağınık bir halde de olsa, bir başka deyişle konuları belirli bir sistematığe göre düzenlenmemiş de olsa akaid, ibadet ve ahlâka dair konuları kendi üslubu içinde vermeye çalışmıştır.

Arnavutça İlmihal’in birinci kısmında bazı dua ve namaz sureleri okunuşlarıyla birlikte yer alıp bu eser hac bölümüyle son bulur. Yani Arnavutça eserinde konuların kendi içlerinde de belli bir düzenleri vardır. Çünkü eserde bir konu anlatılırken önce konunun amacıyla, faydalarından sonra geniş bir şekilde dini bilgiler yer alır.

Bu eserin konuları belli bir sistematığe göre düzenlenerek hemen hemen eşit ağırlıkta anlatılır. Ama yine de müellif/müelliflerin namaz konusuna daha fazla yer verdiklerini görürüz. Arnavutça eserinde çoğu konu vaaz şeklinde anlatılır. Başlıca temel konularını inanç ve ibadet teşkil ederek bu konularının bir bütün halinde sunulmaya çalışılır. Kitapta özel bir üslûp kullanılarak çift taraflı bir anlatım sunulur. Böylece fikhî hükümleri ve amellerin sevapları yanında dünyevî ve uhrevî faziletlerine de değinilir. Mesela *Arnavutça İlmihal*’de ise abdestin faydaları sadece dînî olmaksızın bunlarla birlikte sağlık ve petagojik bakımından da pek çok faydaları var olduğunu da belirlenir. Eserde abdestin öneminden bahs edilirken dişlerimizin temiz olmaları sağlığımız için çok önemli olduğu zikrolunur. Bu sağlık öneminden dolayı da Peygamberimiz (s.a.v)’in misvak kullanmamızı tasfiye etmesi de şu hadiste verilir: “Ümmetime zor gelmeseydi, her abdest için misvak kullanmalarını emrederdim.” Misvakın olmadığı zamanlarda da dişlerin temizlenmesi için ya diş fırçası ya da şehadet parmağını kullanmamızı söylenilir.⁴¹

Eserde geçen nakillerin hepsi, ravisi belirtilmeden aktarılır. Örneğin hadisler “Peygamberimiz (s.a.v) bir hadis- i şerifte şöyle buyurmuştur: ...” şeklinde rivayet edilirken, eserde zikrolunan ayetler “Allah Tâlâ bir ayeti kerimede şöyle buyuruyor: ...” şeklinde geçer. Ayetlerin hangi surede geçtikleri de belirlenmez. İki esere de baktığımız zaman kavramsal açısından da çok zengin olduklarını görürüz.

b. Delillendirme

Mızraklı İlmihal’de hadislerin sayısı net verilmemekle birlikte kırk yedi ayete atıf yapılmıştır. Bu ayetlerin on üçü Allah’ın zâtî ve subutî sıfatları bölümünde, on biri tafsil-i

⁴⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 82.

⁴¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 76.

iman bölümünde, on altısı da ölüm ile ilgili bölümlerde verilmiştir. Diğer yedi ayet ise; Orucun farziyyeti, (Bakara 2/43), teyemmümün farziyyeti, (Maide 5/6), abdestin farziyyeti, (Maide 5/6), zekâtın farziyyeti, (Bakara 2/43), sabretmek farziyyeti, (Bakara 2/153), ömründe bir kere şehadet getirmenin farziyyeti, (Muhammed 47/19), istirca için delil olmak üzere, (Bakara 2/156).

Yalnız 47 ayette atıfta bulunulmuş olması çok şöhret bulan bir eser olarak *Mızraklı İlmihal* için yeterli görülmebilir. Yine bu ayetlerin geçtikleri yere baktığımız zaman öyle görünüyor ki müellifin amacı bu ayetleri Kur'an-ı anlamak veya açıklamak değil de aksine Kur'an-ı kendi görüşünü temellendirmek için delil olarak getirmiş gibi bir kanıya varılabilir. Örnek “Ömründe bir kere şehadet getirmek farzdır, delil Allah Teâlâ'nın “Bil ki Allah'tan başka tanrı yoktur.” (Muhammed 47/19).⁴² Ancak şunu unutmamak gerekir ki ilmihal yazımı Kur'an'ın anlaşılmasını amaçlayan çalışmalar olmadığı gibi, klasik anlamda ve yaygın olan tarzda kaleme alınanlar gibi bir fıkıh kitabı da değildir.

Mızraklı İlmihal'de geçen hadisleri üç grupta sınıflandırmak mümkündür:

Birinci gruptaki hadisler ravisi belirtilmeden aktarılanlardır; “Resulullah (s.a.v) buyuruyor ki; ...” şeklinde olanlar bu gurubu oluşturmaktadır. **İkinci guruptakiler** yalnız hadisin metnini içeren hadislerdir. Örneğin amellerin sevabını bildirirken “Şu ameli işleyen şu kadar sevaba girer” şeklindeki sadece hadisin metninde geçen ifadeleri nakletmektedirler. Yine “Misvak kullanmak Allah (c.c) ondan razı olur.” hadisi de bu gurubun bir başka örneğidir.⁴³ **Üçüncü guruptakiler** ise, herkes tarafından bilindiği farz edilerek hadis olduğu zik edilmeden nakledilen rivayetlerdir. Örneğin “Cennet'te Tuğba ağacı vardır, kökü yukarıda, budakları aşağıda. Onun dünyada misli ay ve güneş (tir)”⁴⁴ hadisi bu tarz nakledilen hadisler arasında yer almaktadır.

Mızraklı İlmihal bir şekilde yazıldığı dönemin “hadis kültürü”nü yansıtmakta olması bakımından da değerlendirmeye alınabilir. Belli ki bu dönemde çokça mevzu hadis Resulullah'ın (s.a.v) ağzına konularak hadis diye rivayet edilmiştir. Mızraklı yazarı veya yazarları bu rivayetleri daha önce yazılmış eserlerden seçerek toplamış olmalıdırlar.

Mızraklı İlmihal'de nakli dellllerle beraber akli delillere de yer verilir. Bunu da iman sıfatları konusu işlenen yerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin “Ve dahi Allahu

⁴² **Mızraklı İlmihal**, s. 89.

⁴³ **Mızraklı İlmihal**, s. 85.

⁴⁴ **Mızraklı İlmihal**, s. 50.

azimü’ş-şan hakkında bizlere bilmesi vâcip olan sıfât- ı nefsiyye birdir: Allahu azimü’ş-şan var olmak. Naklen delil “Şüphesiz ben Allahım” (Tâha 20/14) kavli- i şerifedir. Aklen delil, bu âlemleri halk eden mevcuttur, mevcut olmamak muhaldır.”⁴⁵

Arnavutça İlmihal’de ayet ve hadis sayısı oldukça azdır. Şöyle ki, bu eserde ayet sayısı dört tane olup hadis sayısı ise yedi adettir. Bu ayetlerden biri ahiret bölümünde, ikisi kader bölümünde ve biri de oruç bölümünde geçmektedir. Hadis sayısı ise yedi tanedir. Bunlardan biri kader bölümünde, biri abdest bölümünde, ikisi namaz bölümünde, biri oruç bölümünde son iki tanesi de hac bölümünde geçmektedir. Arnavutça eserinde geçen ayetlerin hepsi hangi yerde geçtikleri bilinmemekle beraber hadislerin ravileri de nakledilmemektedir.

Arnavutça İlmihal’de sadece nakli delillere değil akli delillere de az da olsa yer verilmektedir. Çünkü müellif/müellifler insan iradesini çok önemli bir unsur olduğunu beyan ederler. Bu konuyla ilgili şöyle bir örnek vermek yeterli olacaktır: “Müslümanlar kadere inandıkları için Hristiyan âleminden yadırganırlar. Lakin Müslümanlar bir yandan Kadere inanırken diğer taraftan da Allah’ın onlara verdiği özgür iradeyi de kullanırlar. Biz Kadere inanırken insanı hayvan seviyesine indirmiyoruz, bazılarının zannettiği gibi.”⁴⁶

c. Mezhep İçi veya Mezhepler Arası Tercih

Hanefiliğe son derece bağlı olan *Mızraklı İlmihal*’de mezhep içerisindeki farklı görüşlere yer verildiği ve bunlar arasında tercihte bulunulduğu da olmuştur. Örneğin “Gusül, istinca ve abdestten akan (su)- eğer ol suyun içinde necaset-i hakikiye yok ise-. Amma mâ- i müstamel olup yere düşen midir? yoksa bedenden ayrılan mıdır? Bunda ihtilaf vardır. Esah olan bedenden ayrılan olmasıdır ve onda dahi üç kavil vardır: İmam- ı Azam’a göre ağır pisliktir/necaset-ı ğalizadır. İmam-ı Ebu Yusuf’a göre hafif pisliktir/necaset-i hafifedir. İmam-ı Muhammed’e göre pâktır ve esah olan budur.”⁴⁷ Görüldüğü gibi burada İmam Muhammed’in görüşü tercih edilmiştir.

“Rukudan kıyama doğruldukta, kezâlik iki secde arasında doğrulup oturdukta bir kere “SübhaneAllah” diyecek kadar eğlenmesi İmam-ı Ebu Yusuf’a göre farz, İmameyn

⁴⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 67.

⁴⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 65.

⁴⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 24.

kavline göre vâcip; - sünnet demiş dahi var, esah (sahih ve doğru) olan vâciptir.”⁴⁸ Tadil-i erkan olarak da bilinen bu konuda İmameyn’in görüşü tercih edilmiştir.

Bazı konularda *Mızraklı* yazarı/yazarları hükmü ortaya koyar, ama kimin görüşü olduğunu vermezler. Örneğin “Ve dahi bir kimse susam tanesini yalnız çiğnese savmı fâsit olmaz, amma yutsa- çiğnesin çiğnemesin- her halde savmı fasit olur, kaza lazım gelir.”⁴⁹

Eserde Birgivî’ye çokça atıfta bulunmuştur. Örneğin “Bir kimse iman artar veya eksilir dese küfürdür demişler. – Fazıl Birgivî bu makamda buyurur ki: “Bu fakirin anladığı oldur ki, mü’menun bih (inanılan şey) itibariyle artar eksilir dese küfürdür demişler amma yakîn ve kuvvet-i sıdk itibariyle küfür değildir. Zira müctehidinden çok kimseler imanın ziyade ve noksanın kaildirler”-.”⁵⁰

Müellif, herhangi bir konuda, bir mezhebin görüşü varsa, onu olduğu gibi ama delilsiz zikretmiştir. Kitabı okunduğunda, bunları yakından görmek mümkündür.

Arnavutça İlmihal’i baştan aşağı gözden geçirildiğinde bütünüyle Hanefî mezhebi esas alınarak kaleme alınmıştır. Söz konusu eserde müellif/müellifler açıkça Hanefî mezhebine bağlı olduklarını beyan etmeseler bile eserde yer alan hükümlerden anlaşılan o ki burada hemen hemen başka mezhebin görüşüne temas edilmemiştir. Mesela kurbanın hükmü konusunda iki görüş vardır. Vâcip ve sünnet olduğu görüşü. Kurbanın vâcip olduğu görüşü Hanefilere aittir. Kurbanın sünnet olduğu görüşü ise Hanefiler’in dışındaki çoğunluğa göredir.⁵¹ Arnavutça eserinde ise esas alınan görüş kurbanın vâcip olduğu görüşüdür. Yani bu eserin müellifi/müellifleri diğer mezhep görüşlerine hiç temas edilmeden Hanefî görüşünü tercih etmişlerdir.

d. Mezhebe Bağlılık

Belli bir mezhebe bağlı kalmak son zamanın tartışılan konularından biridir. Yaygın olan kanaat mukallidin belli bir mezhebe bağlı kalmasıdır. O günün Osmanlı coğrafyasında halkın büyük çoğunluğunun mukallid düzeyindeki bireylerden teşekkül ettiği varsayılır ise, bunların da belli bir mezhebe bağlı kalmaları gerekli olacağı için onlara hitab edecek kitabın da bu özelliği taşıması gerekeceği akla gelir. Nitekim *Mızraklı* ve *Arnavutça İlmihaller* baştan sona kadar gözden geçirildiğinde görülür ki, bütünüyle Hanefî mezhebi

⁴⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 10.

⁴⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 16.

⁵⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 97.

⁵¹ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 788.

esas alınarak kaleme alınmıştır. Çünkü hitap ettikleri halkın mezhebi Hanefi'dir. Hemen hemen başka mezhebin görüşüne temas edilmemiştir. Hatta karşılaştırma yapmak için örnek olarak dahi hanefilerin dışındaki bir mezhebin veya bir müçtehidin görüşüne dahi yer verilmemiştir. Bir nevi bundan özel olarak kaçınılmış gibi bir izlenim bırakmaktadır. Bu bakımdan *Mızraklı* ve *Arnavutça İlmihal* belili bir mezhebe bağlı kalma konusunda oldukça mutaassıp sayılabilir. Yukarıda da geçtiği üzere bağlı kalınan o mezhep de Hanefi mezhebidir.

e. İctihat

Bilindiği üzere fıkhi bilgisinin kaynağı içtihatdır. İslam coğrafyasında içtihat konusu, bir başka deyişle içtihadın yapılabilirliği çokca tartışılan konulardandır. Belli bir zaman diliminden sonra içtihadi faaliyetin varlığına rastlanmadığı da bilinen bir husustur. Bu bakımdan halk için yazılan ve halkın dini bilgileri alabileceği bir çalışma olarak görülen ve de bu şekilde sunulan ilmihallerde içtihat türü bir faaliyetin izlerini aramak boşa zaman harcamakla eşdeğerde olmalıdır. *Mızraklı* ve *Arnavutça İlmihal* incelendiğinde bu gerçeğe yüzleşmek kaçınılmaz bir durum olarak tespit edilebilir. Nitekim yaptığımız incelemede bu bir içtihatdır diyebileceğimiz bir ize rastlamadık.

İKİNCİ BÖLÜM

KONULARIN YENİDEN TASNİFİ

Birçok ilmihalin konuları anlatış tarzı sistematik bir şekildedir. Ancak *Mızraklı*'da bu tarz korunmamıştır. Son dönemdeki ilmiyelerde akaid, ibadetler, haram ve helaller, aile hayatı, ticari ve sosyal hayat da dâhil olmak üzere günlük hayatı kuşatan birçok dinî ve fikhî konu ve hatta günlük problemler birlikte ele alınmıştır. Bunun yanında dinin asli kaynaklarına ve genel kabul görmüş bilimsel metotlara bağlı kalınarak, günümüzdeki gelişme ve değişim de göz ardı edilmeksizin ele alınmıştır.

Biz ise Hamdi Döndüren tarafından hazırlanan ilmiyaldeki konu sıralamasını izleyerek bir başka deyişle konuları yeniden tasnif ederek Mızraklı ve Arnavutça İlmihalleri inceleyeceğiz. Günümüz İlmihallerinde din kelimesinin tanımı, kaynağı, önemi, dinlerin tasnifi, diğer dinler ve İslam konuları yer almaktadır. Sonra da İslam dininin mahiyetinden, tarihi süreç, tarihi sürecin içinde de itikadi fırkaları, fıkıh mezhepleri ve tasavvuftan bahsedilir.

A- DİN

Mızraklı'da din konusu eserin ortalarında yer almakla birlikte millet kelimesiyle bir tutulmuş ve kısaca, Resulullah (s.a.v)'ın Allah Teâlâ'dan itikada müteallık getirdiği şeylere din ve millet derler diye açıklanmıştır. Bunun devamında ise şariat kelimesinin tanımı da yapılmış: O da “Peygamberimiz (s.a.v)'in Allah'tan muamelâta, ibadetlere, amellere müteallık getirdiği şeylere şariat der.”⁵² şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca din ve millet için eserin ilerdeki sayfalarında “Din ve millet cümlesi üzerine ölünceye dek daim olmaktır.” cümlesi de dikkatimizi çekmiştir: Aynı yerde şariat kelimesi şöyle tanımlanır: “Allah azimü’ş-şan’ın emrine inkıyad (uymak) ve nehyinden ictinab etmektir (kaçınmaktır).” Sekseninci sayfada ise dini, milleti ve şeriatı şu cümle ile tanımlıyor: “Din ve millet peygamberler (a.s)'in Allah tarafından itikada yani inanmaya müteallık getirdiği şeylere

⁵² *Mızraklı İlmihal*, s. 74.

derler. Şeriat ise ümmetlerin kabul ettiğine derler.” Yazar, İslam’ı şöyle tanımlar: “Allahu azimü’ş-şan’ın emrini tutmaya derler ve nehyinden ictinab etmeye (kaçınmaya) derler.”⁵³

Arnavutça İlmihal’de ilk insanın yaratılışından bahsedilmez. Burada din ve şeriat konusu eserin ikinci kısmında genel bilgilerle yer almaktadır. İlmihallerde din kelimesinin sadece anlamı verilmiş, fertlerin dini koruma konusunda ne yapmaları gerektiğinden de şöyle bahsedilmiştir. “Din; Hz. Peygamber (s.a.v)’den bize gelen ilahi emirler/itikadi konulara denir. Şeriat ise muamelata ait konulara denir. Her kişinin öğrendiği dini emirlere inanması ve onlara göre çalışması gerekir. Mesela bir kişi namazın veya orucun farz olduğuna inanır, fakat tembellikten veya başka bir sebepten dolayı onları yerine getirmese, bu kişi günahkâr bir mümin olur. Âhiret gününde de cezasını çekecektir. Fakat bir kişi bunları inkâr ederse, o zaman bu kişi dinsiz olur.”⁵⁴ Eserin ikinci bölümüne geçmeden önce şu bilgilere de yer verilmektedir: “Gerçek bir Müslüman için din, hem bu dünya hem de ahiret için bir lütuftur. Bu yüzden de Müslümanın dilini sürekli iyi sözlerle eğitmesi gerekir. Aksi takdirde dil kişinin dinden çıkmasına ve sevapların silinmesine de sebep olabilir. İman, Kur’an, mezhep, Kâbe, Peygamberler ve benzerlerini anarken saygıyla anmamız gerekir. Aynı zamanda insan, ebeveynlerine, büyüklerine ve başkalarının kusurlarına karşı kötü söz kullanmamalı, kullanırsa da hemen tövbe etmelidir.”⁵⁵

İlmihallerde din, iman, millet ve şeriat gibi kavramlara değinildikten sonra Peygamber ve peygamberlerin kısa anlatımına geçiliyor. Bu bağlamda *Mızraklı İlmihal*’in başında Allah’a hamd, Hz. Peygamber (s.a.v)’e ve onun ashabına salât ve selam getirilerek Hz. Âdem ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasındaki peygamberlerin isimlerini zikredilmiştir. “Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn’de ihtilaf olundu; kimi nebidir (peygamber) kimi velidir” diyerek eserin devamında şu cümleler yer almaktadır: “Ben, Hz. Âdem (a.s) zürriyetindenim, Hz. İbrahim milletinden ve ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) dinindenim ve ümmetindenim.”⁵⁶ Daha sonra bize vaaz veriyormuş gibi “Elhamdulillah” kelimesini kullanarak itikatta mezhebinin Ehl-i Sünnet ve’l- Cemaat olduğunu söyler.

⁵³ **Mızraklı İlmihal**, s. 77.

⁵⁴ **Arnavutça İlmihal**, s. 44.

⁵⁵ **Arnavutça İlmihal**, s. 45.

⁵⁶ **Mızraklı İlmihal**, s. 9.

Hanefî mezhebine son derece bağlı olan müellif veya müellifler eserin devamında da görüleceği üzere diğer mezhep görüşlerine çok az yer vermektedirler. Hanefî mezhebine bağlılığı da şu cümlede açıkça görmekteyiz: “Amelde mezhebim İmam-ı Azam Ebu Hanife; ben imam-ı Azam’ı imam edindim ve onun Kitabullah’tan ve hadis-i şeriften anlayıp çıkardığı meseleleri kabul ettim ve onun sözüyle ameli ihtiyar ettim.”

Arnavutça İlmihal’de ise dua ve surelerin okunuşları verildikten sonra, yani ikinci bölüme geçilmeden önce euza besmeleyle başlanır ve Allah’a hamd edilip Hz. Peygamber (s.a.v)’e, onun ailesine ve ashabına selam getirilerek besmele ile devam edilir. Devamında ise “bize mutluluk, sayısız nimet veren bütün âlemlerin ve onlarda olan yaratıkların Rabbine hamd edilir. Mutluluğumuzun vesilesi olan Hz. Peygamberimiz (s.a.v)’e, ailesine ve ashabına salât ve selam olsun.” diye bilgiler yer almaktadır.⁵⁷

Eserde (*Mızraklı*’da) hemen hemen her paragrafın başında “ve dahi” kelimesiyle başlatılır. Cümlelerin sonunda da “derler” kelimesi çokça kullanılır.

B- İSLAM DİNİNİN KAYNAKLARI

Mızraklı müellif/müellifleri, eserin ortalarında İslam dininin kaynaklarını zikrederken onları uzunca anlatmamış sadece isimlerini şu şekilde vererek geçmiştir: “Ve dahi edille-i şer’iyye (şer’î deliller) dörttür: Kitap, sünnet, icma-ı ümmet, kıyas-ı müctehid. Kitap, Allah’ın kelamına; sünnet, kavli-i Rasûl, fiil-i Rasûl, takrir-i Rasûl; bu üçüne, icma-ı ümmet, ümmetlerin bir yere cem olmasına; kıyas, müctehidlerin bir şeyi bir şeye benzetmesine derler.⁵⁸

Arnavutça İlmihal’de “şer’î deliller” konusuna yer verilmemektedir.

C- İTİKADİ MEZHEPLER

Mızraklı’da itikadi mezheplerle alakalı konu altmış ile yetmişinci sayfalar arasında işlenmiştir. Müellif; “İtikatta mezhebim birdir. O da ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebidir ki, ben bu mezheptenim.⁵⁹ diye itikadi mezhebini zikreder. Ehl-i sünnet olanların on alametini verirken bunları şöyle sıralar: 1) Cemaata devam eder, 2) Fâsık (günahkâr) demeyip imama uyar, 3) Edik üzerine meshi caiz görür, 4) Ashaba ve Rasulullah’a ar verir söz söylemez, 5) Padişaha kılıç çekmez, 6) Dinde bi-gayrı hakkın mücadele etmez,7)

⁵⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 41.

⁵⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 80.

⁵⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 71-72.

Dinde şek (şüphe) etmez, 8) Hayrı, şerri Allah Teâlâ'dan bilir, 9) Ehl-i Kibleyi tekfir etmez (namaz kılanı kâfir demez), 10) Dört ashabı diğer ashap üzerine tercih eder.⁶⁰

Günümüz ilmiyelerinde itikadî mezheplerin ortaya çıkışı, itikadî mezheplerin neler olduğu ve bid'atçı sayılan inanç mezheplerinin adları yer alırken *Mızraklı*'da yalnız Ehl-i sünnet mezhebinden bahsedilir. *Arnavutça İlmihal*'de ise itikadi mezhepler konusuna değinilmemiştir.

D- FIKIH MEZHEPLERİ

Mızraklı'nın fıkıh mezheplerini ve imamlarının isimlerini “amelde mezhep dördtür” cümlesinden sonra bunları İmam-ı Azam, İmam-ı Şafî, İmam-ı Mâlik, İmam-ı Ahmed b. Hanbel şeklinde sıralar. Müellife “Bu dört mezhepten hangisini taklit etmek caizdir?” diye sorar ve hemen devamında cevaben Hanefî mezhebinden olduğunu ve bu mezhebin doğru olduğunu söyler.⁶¹ Daha önce de söylendiği gibi eserin telifinde Hanefî mezhebinin görüşleri esas alınmıştır. Müellif birçok yerde konuyu ele alırken “bizim mezhebimiz veya diyerek devam eder.

Müellif eserin ileriki sayfalarında (sayfa 81) mezhep konusuna tekrar girer ve burada mezhep kelimesinin tarifini verir. “Mezhep deyü yola derler.” açıklamasını yapar. “Bizim iki yolumuz var. İtikad yolunda Ebu Mansur Matürîdî'nin adı Muhammed, babasının adı Muhammed, dedesinin adı Muhammed, hocasının adı onun hocasının adı Ebu Bekir Cürcanî ve onun hocasının adı ise Ebu Süleyman Cürcanî, Ebu Süleyman Cürcanî'nin hocasının adı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, bunların cümlesinin hocasının ismi İmama-ı Azam Ebu Hanife rahmetullahi aleyhi rahmeten vasiaten.” Aynı sayfada konu şu şekilde işlenmeye devam eder: “Bütün insanların üç imamı olduğu ve onları bilmek farz olduğunu söylenir. Onlar: “Emirde, nehiyde imamımız kur'an-ı azimü's-şan, şariat imamımız Rasulullah (s.a.v) hazretleri, nizam-ı âlemde imamımız padişah-ı âlempenah hazretleridir.”

İmam-ı Azam için de şunları zikreder: İmam-ı Azam'ın ismi Numan, babasının ismi Sabit, Sabit'in babasının ismi Hürmüz, Hürmüz'ün babasının ismi İbrahim Nehaî, İbrahim Nehaî'nin hocasının ismi İmam-ı Alkame, İmam-ı Alkame'nin hocasının ismi İbn Mesud (r.a), İbn Mesud, Resûlullah(s.a.v)'den ahz etmiştir, Resûlullah(s.a.v) dahi Cebrail

⁶⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 60.

⁶¹ A.g.e, s. 72.

(a.s)’dan ahz etmiştir, Cebrail(a.s)’e Allah (c.c) emr eylemiştir.⁶² Burada müellif İmam Azam’ın seceresini vermeye çalışmış fakat görüldüğü gibi onun yerine hocaların silsilesini vermiştir.

Arnavutça İlmihal’de ise mezhep konusuna yer verilmemiştir. Ancak eserde yer alan hükümlerden anlaşılan o ki bu kitap Hanefî hükümlerini içermektedir.

E-TASAVVUF

Mızraklı İlmihal’de Tasavvufla alakalı konular yine kitabın ortalarında şu şekilde işlenir: Önce “zikir eden kimse dört şeye muhtaçtır” denilip bu dört şeyin; “Tasdik, tazim, halâvet (tat ve zevk almak) ve hürmet” olduğu söylenilir. Tasdiki terk eden münafıktır, tazimi terk eden mübtedî’dir (bidatçı), halveti terk eden müraidî, hürmeti terk eden fâsıktır, eğer inkâr ederse kâfir olur.

Zikir için de “üç nevidir” diyerek bu üç neviyi şöyle sıralar: “zikr-i avam, zikr-i havas ve zikr-i ehass. Zikr-i avam cahillerin zikri, zikr-i havas âlimlerin zikri ve zikr-i ehass enbiyanın zikridir.”⁶³

Zikir eden aza üçtür: 1- Lisan ile zikir ki kelime-i şehadet getirmek, 2- Tevhid, tesbih ve Kur’an okumak, 3- Kalp ile zikirdir.⁶⁴

Müellif kalbin zikri de üçe sınıflandırmıştır. Bunlar: “1- Allah (c.c)’ın sıfatlarına dâll olan (delalet eden) delilleri tefekkür etmek, 2- Ahkâm-ı şer’iyyenin delillerini tefekkür etmek, 3- Mahlûkatın sırrını tefekkür etmek,-sarı karıncadan file varıncaya kadar- “

Allahu azimü’ş-şan hazretleri “Kullarım, siz Beni taat ile zikrederseniz Ben sizi rahmet ile zikrederim. Ve eğer siz Beni dua ile zikrederseniz Ben de sizi icabet ile (duanızı kabul etmek ve ona karşılık vermek) zikrederim. Ve eğer siz Beni taat ile zikrederseniz Ben de sizi nâimim (nimet ve cennetim) ile zikrederim. Ve eğer siz Beni tenhalarda zikrederseniz Ben de sizi cemiyet-i Kübrada (kıyamet gününde, mahşerde) zikrederim. Ve eğer Beni yoklukta zikrederseniz ben de sizi yardım ile zikrederim. Ve eğer siz Beni icabet ile zikrederseniz Ben de sizi hidayet ile zikrederim. Ve eğer siz Beni sıdk ile zikrederseniz Ben de sizi halas ve necat ile zikrederim. Ve eğer siz Beni Fatiha-yı şerife’nin içinde olan rubûbiyet (rablık) ile zikrederseniz Ben de sizi rahmetim ile zikrederim” buyurur. Müellif/müellifler hadis-i kutsiyi verir, ama hangi kaynaktan aldığını söylemezler.

⁶² **Mızraklı İlmihal**, s. 81.

⁶³ **Mızraklı İlmihal**, s. 78.

⁶⁴ A.g.e, s. 78-79.

Yetmiş dokuzuncu sayfanın sonunda da zikrin yüz faydası olduğunu ve bu faydaların ulema tarafından beyan edildiğini söylenir.⁶⁵ Ancak anıldığı ulemanın isimleri zikredilmez.

Burada tasavvufun konularından bahsetmekle birlikte tasavvufun tanımı, dayandığı deliller veya tasavvufun geçirdiği merhalelerden bahsetmemektedir. Eserde tasavvuf kelimesi de kullanılmamaktadır. Bu başlık bizden konular yeniden tasnif yapılırken tasavvuf başlığı seçilmektedir.

Arnavutça İlmihal'de ise tasavvuf konusu yer almamaktadır.

F- MÜKELLEFİN FİİLERİ

1- Farz

Mükellefin fiileri veya ahkâm-ı şer'yye konusu günümüz ilmihallerinde genelde mükellef kelimesinin anlamı verildikten sonra mükellifin fiilerinin tasnifiyle devam etmiştir. Hanefilere göre farz, vacip, sünnet, müstehap, mübah, haram, mekruh ve müfsit olmak üzere sekiz sınıfa ayıran mükellefin fiileri diğer mezhep müctehidlerine göre vacip, mendup, haram, mekruh ve mübah olmak üzere beş kısımda ele alınmıştır.⁶⁶ Ayrıca son dönemdeki ilmihaller konuyu delilleriyle açıklamaktadır. *Mızraklı İlmihal*'de ise müellifi ahkâm-ı şer'iyyenin sekiz tane olduğunu söyler ve onların isimlerini zikrettikten sonra tek tek açıklamaya başlar. Farz için karşımıza şöyle bir tanımla gelir: "Allah (c.c)'ın buyurmuş olduğu "şüphesiz delil" ile belli olan; iman, kur'an, abdest almak, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, cünüplükten gusül etmek gibi bir konu ile ilgili olandır."⁶⁷

Arnavutça İlmihal'in üçüncü bölümünde müellif genel hatlarıyla iman esaslarını verdikten sonra mükellefin fiilerine geçmeden, önce mükellefin kim olduğunu şu şekilde açıklar; "Mükellef, dini emirlerini önce dil ile ikrar, kalp ile tasdik etikten sonra onlara göre çalışması gereken akıllı ve ergen kişidir." Müellifmüellifler böyle bir tanımla verdikten sonra akıllı ve ergen kişinin kim olduğunu şu şekilde açıklarlar: "Ergen kişi, on iki yaşında olan erkek ve dokuz yaşında olan kıza denir. Akıllı kişi ise on beş yaşında olan erkek veya kız. İyiliği veya kötülüğü fark edebilecek kapasitede olan kişi demektir. Müminin işlediği fiiler ya faydalı ya zararlı veya ne faydalı ne de zararlıdır. Dinimiz iyiyi ve kötüyü

⁶⁵ **Mızraklı İlmihal**, s. 79.

⁶⁶ Döndüren Hamdi, **Delilleriyle İslam İlmihali**, s. 83.

⁶⁷ **Mızraklı İlmihal**, s. 63.

belirtmiştir ve buna göre teklifi hükümler getirmiştir. Teklifi hüküm sekiz tanedir: farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, haram, mekruh, müfsid.”⁶⁸

Aranavutça İlmihal’de farzın tanımı şöyle yapılmıştır: “Kur’an’da açıkça yer alan ve yapılması kesin olarak gerekli olan şeydir. Farz; farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olmak üzere ikiye ayrılır: I. **Farz-ı ayn**: Her Müslüman’ın bizzat yerine getirmesi gerekli olan farzlardır. Abdest, namaz, oruç, vb. II. **Farz-ı kifaye**: Bir kısım Müslümanlar bu farzı yerine getirince diğerleri sorumluluktan kurtulur. Kur’an-ı Kerim-i ezberlemek, onu dinlemek, cenaze namazı kılmak gibi. Farz-ı kifayenin sevabı yalnız onu işleyenlere aittir. Toplumda, bu farzı kimse yerine getirmezse, bütün toplum günahkâr olur. Bu farzı, farz olduğunu inkâr eden dinden çıkar.”⁶⁹

Mızraklı’da ise farzın neveleri: “Farz-ı daim, muvakkat ve farz-ı ale’l- kifaye” olmak üzere üçe ayrılır. “Farz-ı daim “Amentü billahi... İla ahirihi” bilip inanmasıdır. Farz-ı muvakkat amelin vakti geldiğinde işlediğimiz farz amellere derler. Farz-ı ale’l- kifaye farz olan amelini elli veya yüz adamdan birisi işlese sairlerinden sâkıt olur; selam almak veya selam vermek gibi, cenaze namazı kılmak ve cenazeyi gâsl etmek (yıkamak) gibi, sarf ve nahiv (Arapça dil bilgisi) okumak, hafız olmak ve ilm-i vücuh (kur’an’ın değişik okuma şekillerini veren ilim) öğrenmek gibi.”⁷⁰

Günümüz ilmihallerde ise farz, ayın ile kifaye olmak üzere ikiye ayrılır. Eserin devamında ise şu bilgiler yer alır: Farz içinde beş farz vardır: Bu farzın ilmi farz, ameli farz miktarı farz, itikadi farz, ihlâsı farz, inkârı küfürdür.”⁷¹

2- Vacip

Mızraklı’da vacip konusu: “Allah (c.c) buyurmuş da, buyurduğu “şüpheli delil” ile belli olmuş ola. Vacip olduğuna inanmayan kâfir olmaz lâkin işlemeyen cehennem azabına lâyık olur. Mesela salât-ı vitirde kunut duası okumak ve hacılar (kurban) bayramında kurban kesmek ve Ramazan-ı şerif bayramında fitre vermek gibi. Bir vacibin içinde dört vacip bir farz vardır. Bunlar: İlmi vacip, ameli vacip, miktarı vacip, itikadi vacip, ihlâsı farz, riyası haram.”⁷² diye geçer.

⁶⁸ Arnavutça İlmihal, s. 37-38.

⁶⁹ Arnavutça İlmihal, s. 69.

⁷⁰ Mızraklı İlmihal, s. 63.

⁷¹ Mızraklı İlmihal, s. 63-64.

⁷² Mızraklı İlmihal, s. 64.

Mızraklı'nın müellifinin farzı ve vacibi kendi içinde kısımlara ayırması dikkat çekicidir. Bu ayrıma diğer ilmihallerde rastlamıyoruz. Ayrıca dinî literatürde vacip, Hanefiler hariç fakihlerin çoğunluğuna göre, kesin bir delili ve kesin bir surette yapılması istenen dinî yükümlülüğü ifade ederse de Hanefiler bunu farz ve vacip şeklinde iki kademedede ele almayı uygun görürler.⁷³

Arnavutça İlmihal'de vâcip için şu bilgiler yer almaktadır: “Kur'an'da açıkça yer almayan, fakat yapılması kesin olarak gerekli olan şeydir. Vitir ve Bayram namazları, kurban kesme, fitır sadakası, çocuğun anne-babaya ve kadının kocasına itaat etmesi gibi.

Farz olsun, vacip olsun ikisi de Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve yapılmaları kesin olarak gerekli olan konulardır. Farz ve vaciple amel eden sevap kazanır, onlarla amel etmeyen ise cehennem azabı görecektir. Vacibi inkâr eden dinden çıkmaz, fakat günahkâr olur.”⁷⁴

3- Sünnet

Mızraklı'da sünnet için şöyle bir tanım verilir: “Onu Resulullah (s.av) bir veya iki kere terk etmiş olabilir. Terk edene azap olmaz lakin itaba maruz kalır ve şefaattan mahrum olur. Mesela misvak istimal etmek, ezan, ikamet ve cemaatla namaz kılmak, evlendiği gece taam (yemek) yedirmek ve çocuğunu sünnet etmek gibi.

Sünnet üç nevidir: Sünnet-i müekkede, sünnet-i gayrı müekkede, sünneti ale'l-kifaye. Sünnet-i müekkede; Sabah namazının evvel sünneti, akşam ve yatsı namazının son sünnetleri, öğle namazının evvel ve son sünnetleri gibi. Sünnet-i müekkede asla terk olunmaz. Sünnet-i gayrı müekkede; ikindi ve yatsı namazının evvel sünnetleri. Bunlar bazen terk olunursa bir şey gerekmez. Ama her zaman terk olunursa itâba ve şefaattan mahrum olmaya sebep olur. Sünnet-i ale'l-kifaye beş veya on kişiden birisi işlerse sairlerinden sakıt olur; selam vermek, itikâfa girmek, meşru olan işlerinin başlamasında “besmele-i şerife” demek gibi.”⁷⁵

Arnavutça İlmihal'de sünnet kelimesi şöyle veriliyor: “Hz. Peygamber (s.a.v)'den nakledilen fiil, söz ve takrirlerdir. Cemaatla namaz kılmak, misvak kullanmak, haftada bir tırnakları kesmek ve çocukları sünnet etmek böyledir.

⁷³ Algül Hüseyin ve diğerleri, *İlmihal*, C. I, s. 164.

⁷⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 69.

⁷⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 64.

Sünnet ikiye ayrılır. Birincisi sünnet-i hüda denir ki, namazla alakalı olan fiileri bu kapsamdadır. Bu tür fiiller önemli bir sebep olmadığı müddetçe terkedilemez. Cemaatle namaz kılmak, ezan okumak buna örnektir. Bu sünnet de kendi arasında sünneti müekkede ve sünnet müstehab diye ikiye ayrılmaktadır. İkincisi Sünnetü-zevâid; bu sünneti terk eden günah işlemiş olmaz. Onunla amel eden ise sevap kazanır. Hz. Peygamber (s.a.v)’in uyuma, yeme, içmede izlediği yol.”⁷⁶

Günümüzde yazılan ilmihallerde ise sünnetin, müekked - gayri müekked ve sünenü hüda - sünenü zevaid şeklinde ayrımlara tabi tutulduğunu görmekteyiz. Müekked ve gayri müekked sünnetlerin her ikisi de “sünen-i hüda” içinde yer alır.⁷⁷ Gayri müekked sünnetlere müstehap veya mendup isimleri de verilir.⁷⁸

4- Müstehap

Mızraklı İlmihal’in müellifi sünnet konusunu bitirdikten sonra yemekten önce besmele çekmenin üç faydası ve besmele çekmeden yemeğe başlamanın üç zararını sayar. Daha sonra müstehap konusuna geçerek müstehap konusunu şöyle açıklar: “Onu Resulullah (s.a.v) ömründe bir kere yahut iki kere işlemiş olabilir. İşlemeyene ne azap ne de itâb olur, şefaattan da mahrum kalmaz ancak işleyen için çok sevap vardır. Nafîle namaz kılmak, nafîle oruç tutmak ve nafîle sadaka vermek gibi.

Müstehap da üç nevidir: Müstehap, âdap, mendup. Bu üçünün de sevabı birdir, lakin bazılarından ziyadedir demişler.”⁷⁹

Arnavutça İlmihal’de ise müstehap konusu şöyle açıklanır: “Hz. Peygamber (s.a.v)’in bazen işlediği fiillere denir. Bunlarla amel etmek iyidir. Mübarek günlerde oruç tutmak, yetimlere, fakirlere, yoksullara ve miskinlere yardım etmek, onlara sadaka vermek gibi güzel ve faydalı olan, bize iyi davranmaya ve sevap kazanmaya sevk eden işlerdir. Müstehabın bir başka adı da nafîle ve menduptur.”⁸⁰

5- Mubah

⁷⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 70.

⁷⁷ Algül Hüseyin ve diğerleri, *İlmihal*, C.I, s. 168.

⁷⁸ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 86.

⁷⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 65.

⁸⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 70.

Mızraklı'da mubah: “Mubah odur ki onun ne işleminde sevap var ne de terkinde azap var; yürümek oturmak, ev almak, helalinden türlü taam yemek ve helalden türlü libas giymek gibi.”⁸¹ diye tanımlanır.

Arnavutça İlmihal'de mubah kelimesinin tanımı şöyledir; “Yapılmasında da yapılmamasında da sevap veya günah bulunmaz. Oturmak, kalkmak, yemek yemek, uyumak gibi.”⁸²

6- Haram

Harama gelince *Mızraklı* müellifi/müellifleri haram kelimesinin terim anlamını şöyle verirler: “Haram odur ki Allahu (a.ş) hazretleri nehy etmiş ola yani kullarına işlemeyin demiş ola.

Haram dahi iki nevidir: haram li-aynihi ve haram li-gayrihi. Adam öldürmek, zina yapmak, livata etmek, hamr (şarap) içmek ve hınzır (domuz) eti yemek gibi. Bir adam bunları işlerken besmele-i şerife dese yahut helaldir dese kâfir olur, ama bunları dememiş olsa kâfir olmaz ancak Cehennem azabına layık olur. Eğer musır (ısrarcı) olup tövbesiz ölürse imansız gitmeye sebep olur, (haram li-aynihinin haramlığına) inanmayan kâfir olur. Haram li-gayrihi; bir adam bir adamın bağına girip sahibinin izni yok iken meyvesini koparıp yemiş ve eşyasını ve akçesini çalıp harcamış. O adam besmele dese yahut helaldir dese kâfir olmaz, o adamın (mal sahibinin) hakkıdır, alır. Bir adamda altı buçuk arpa ağırlığı hakkı olsa yarın yevm-i kıyamette cemaat ile kılınmış yedi yüz rekât kabul olmuş namazın sevabını Hazreti Mevlâ alıverse gerektir.”⁸³ Anonim müellifin haram için yaptığı şu açıklamadan sonra İ. Kara Bey tarafından haram li-aynihi ve haram li-gayrihi için dipnotta şöyle bir açıklama yapılıyor: haram li-aynihide haram olan şeyin bizzat kendisi haramdır, domuz eti gibi. Haram li-gayrihide ise şeyin bizzat kendisi helaldir ama elde edilmiş ve kullanılış tarzı haramdır; çalıntı meyve örneğinde olduğu gibi. Onu haram kılan meyve oluşu değil çalıntı oluşudur.

Arnavutça İlmihal'de ise haramın tanımı şöyledir: “Kur'an'da açıkça yer alan ve kesin olarak yapılmaması istenen fiillerdir. İçki kullanmak, kumar oynamak, ebeveynlere kötü davranmak, hırsızlık yapmak, öldürmek gibi.”⁸⁴

⁸¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 65.

⁸² *Arnavutça İlmihal*, s. 70.

⁸³ *Mızraklı İlmihal*, s. 65- 66.

⁸⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 71.

Günümüz İlmihallerinde haram çeşitleri verilirken kısaca haram tanımı verilip bu konu üzerinde fazla durulmamıştır.

7- Mekruh

Mızraklı'da mekruhun tanımı verilip mekruhun nevileri ve bu nevilerin açıklamalarını şu şekilde işlenmektedir: “Mekruh, kişinin işlediği amelin sevabını gideren şeye derler. Mekruh iki nevidir: biri kerahet-i tahrimiye öbürü kerahet-i tenzihiye. Kerahet-i tahrimiye vacibin terkidir, harama karib (yakın) dır, kerahet-i tenzihiye sünnetin terkidir, helele karibdir. Kerahet-i tahrimiye işleyen eğer kasıt ile işlerse âsi ve günahkâr olur, Cehennem azabına layık olur ve namazda ise o namazın cebren li'n-noksan (eksikliği tamamlamak ve gidermek için) iadesi vacip olur; eğer sehiv (yanılma) ile işlerse secde-i sehiv ile sakıt olur. Kerahet-i tenzihiye işleyene azap olmaz lakin itiba ve şefaaten mahrum kalmaya müstehak olur, - eğer musır olursa-; at eti, kedi ve fare artığı yemek gibi.”⁸⁵

Arnavutça İlmihal'de ise mekruh; “Tahrimen ve tenzihen olmak üzere ikiye ayrılır: I. **Kerahet-i tahrimiye**; Vacibi terk etmektir ve harama yakındır. Güneş doğarken ve batarken namaz kılmak gibi. Çünkü bu vakitlerde namaz kılmak güneşe tapmak gibidir. II. **Kerahet-i tenzihiye**, helale yakındır; kahrkaha ile gülmek, parmakları çıtlatmak, burnu sağ elle silmek gibi.”⁸⁶

8- Müfsit

Mızraklı'da müellif müfsidin açıklamasını şöyle yapar: “Müfsit, kişinin işlediği amelleri temelinden giderene derler; iman, nikâhı, haccı, zekâtı, bey'i ve şirayı (alım ve satımı) bozan gibi.”⁸⁷

Arnavutça İlmihal'de müfsit; “İbadeti bozan fiillerdir. Abdestliyken burundan kan gelmek, namazda konuşmak, oruçluyken su içmek gibi. İşte bu fiiller abdesti, namazı, orucu vb. bozarlar.”⁸⁸ diye açıklanır.

G- İMAN VE İSLAM

1- İmanın Manası, Türleri, Artıp, Eksilmesi

⁸⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 66.

⁸⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 71.

⁸⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 66.

⁸⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 71.

Mısraklı “iman ve İslam birdir” diyerek bu iki terimin tanımını şu şekilde yapmıştır; “Resulullah (s.av) hazretlerinin Allahu azimü’ş-şan’dan getirdiği şeyleri dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir.”⁸⁹ Bu tanım aynı zamanda İmam Azam’ın tanımıdır.⁹⁰

Ehl-i Sünnet kelimcilerinin iman tanımı ise şöyledir; “Hz. Peygamber (s.a.v)’ın Allah’tan kesin olarak bilinen hükümlerde O’nu tasdik etmek, O’nun getirdiği haberlerin gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir.”⁹¹

Daha sonra *Mısraklı* “İcmali iman kâfidir, tafsil dahi lazım değildir.” demektedir. Aynı yerde *Mısraklı* “Mukallidin imanı sahihtir ve bazı yerde tafsil dahi lazımdır.”⁹² Bunu dile getirirken Ehl-i Sünnetin cumhurunun hükmünü zikretmektedir. Avam için Amentü’deki esasları icmalen tasdik etmek yeterli görülmüştür.

Mısraklı imanı üç kısma ayırır: “İman-ı taklidî, iman-ı istidlalî, iman-ı hakikî. **İman-ı taklidî**; farzı, vacibi, sünneti, müstehabı bilmez, anasından babasından gördüğü gibi yatar kalkar; onun imanından korkulur.”⁹³ **İman-ı istidlalî**; farzı, vacibi, sünneti, müstehabı hem bilir hem amel eder hem de bildirir, hocasından öğrenmiş; onun imanı kuvvetlidir. **İman-ı hakikî**; cümle âlem bir yere gelse, Rabbini inkâr etseler o etmez, asla kalbine şek ve şüphe gelmez; onun imanı enbiya imanı gibidir, (diğer imam nevilerinin) cümlesinden a’ladır.”⁹⁴

Mısraklı “hılki ve kesbi” olmak üzere imanın iki nevi olduğunu söyler. Bunlar: “İman-ı hılki ahd-i misk vaktinde kulların belî (evet) demesidir.” ve ikincisi kesbî imandır. Müellif bu iman-ı şöyle tanımlar: ba’d-e’l-buluğ (buluğa erdikten sonra) cemî-i müminlerin (bütün müminlerin) imanı birdir, amelleri bir değildir. *Mısraklı* böyle bir tanım getirerek “imanının artıp eksilmesi” konusuna değinmektedir.

Müellif daha sonra imanı sekiz nevi taksim ederek şu sekiz neviyi şöyle sıralar: “İman-ı metbu: Melekler imandır; iman-ı ma’sum: Enbiya imandır; iman-ı makbul: Müminler imandır; iman-ı mevkuf: Ehli bidat imandır; iman-ı merdud: Münafıklar imandır; iman-ı taklit: Anasından babasından görmüş, üstattan öğrenmeyen imandır, onun imanından korkulur; iman-ı istidlali: Mevlayı mütealiyi delil ile bilendir, onun imanı

⁸⁹ **Mısraklı İlmihal**, s. 74.

⁹⁰ Kılavuz A. Saim, **Anahtarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş**, s. 41.

⁹¹ Kılavuz A. Saim, a.g.e, s. 35.

⁹² **Mısraklı İlmihal**, s. 74.

⁹³ **Mısraklı İlmihal**, s. 74.

⁹⁴ **Mısraklı İlmihal**, s. 75.

⁸⁵ **Mısraklı İlmihal**, s. 75

kuvvetlidir; iman-ı hakiki: Cümle âlem bir yere gelseler, Rabbini inkâr etse o inkâr etmez ve asla kalbine şek ve şüphe gelmez, bu cümleden a'ladır.”⁹⁵

Bilindiği üzere *Mızraklı İlmihal*'de soru- cevaplı bir anlatım da yer almaktadır. Şöyle ki, *Mızraklı* müellifi/müellifleri “iman mahlûk mudur, gayri mahlûk mudur?” sorusuna şöyle cevap vermektedirler: “Allahu azimü’ş-şan’ın hidayeti olduğu haysiyetten gayri mahlûktur, ama abdin (kulun) tasdik ve ikrar etmesi cihetiyle mahlûktur.” “İman cemi’ midir, tefrik midir?” sorusuna ise “kalpte cemi’dir, azada tefriktir” diye cevap vermektedir.⁹⁶

Mızraklı İlmihal'de “İman-İslam-İhsan” kavramları şu şekilde açıklanmaktadır: “İman; lugatta mutlak tasdik etmeye derler, şer’de altı şeyi tasdik etmeye, İslam; Allahu azimü’ş-şan’ın emrini tutmaya ve nehiyden ictinab etmeye (kaçınmaya), ihsan ise; Allah’ı görüyor gibi ibadet etmeye derler.”⁹⁷ *Mızraklı* müellifinin/müelliflerinin yapmış oldukları bu tanım Cebrail hadisinin özetlenmiş halidir. Başka bir yerde ise İslam’ın binası beştir diyerek onları şöyle sıralamıştır:

1. Kelime-i şهادet getirmek,
2. Beş vakit namaz kılmak,
3. Ramazan-ı şerif orucunu tutmak,
4. Eğer farz ise yılda bir kere zekât vermek,
5. Kudreti var ise ömründe bir kere hacca gitmek.⁹⁸

Daha sonra *Mızraklı*, imanın hükmü üçtür demektedir. Bunlar: 1) Boynu kılıçtan kurtulur, 2) Malı harçtan kurtulur, 3) Cesedi cehennemde muhalled (ebedi) kalmaz, (günahları kadar) yanar ise de çıkar.⁹⁹

Mızraklı bundan sonra imanın medarı akli ve bağıli olmak üzere ikiye ayırır. “İmanın aslı ikidir: Âlemin yaratılması, Kur’an-ı azimü’ş-şan’ın inmesi. İmanın delili ikidir: Delil-i akli, delil-i nakli. İmanın rüknü ikidir: İkrarun bi’l-lisan (dil ile ikrar) ve tasdikun bi’l-cenan (kalp ile tasdik); bunların da şartı ikidir: kalbin şartı şek olmamak, dilin şartı temyiz etmektir.”¹⁰⁰

⁹⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 75-76.

⁹⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 76.

⁹⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 77.

⁹⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 56.

⁹⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 76.

¹⁰⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 76.

Mısraklı müellifi bundan sonra imanın bizde baki kalıp çıkmamasının şartlarını ve sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

1. “Gayba iman etmek, bizim imanımız imanı gaybidir. Zira biz Allahu azimü’ş-şan’ı gözümüz ile görmedik, peygamberi görmedik lakin görmüş gibi inandık, asla şüphemiz yoktur,
2. Gaybı Allah’tan başka kimse bilmez, (Yerde ve gökte insanda ve cinde ve peygamberlerde gaybı bilen yoktur; ancak gaybı Allah azimü’ş-şan bilir, herkes bu itikat üzerine olmak gerekir.)
3. Haramı haram bilip,(öylece) itikat etmek,
4. Helâli helal bilip, (öylece) itikat etmek,
5. Allah’ın azabından emin olmayıp daima korkmak,
6. Allah’ın rahmetinden ümidini kesmek.

Bu altı şeyden birisi bir adamda bunmasa, beşi bulunsa yahut birisi bulunsa, beşi bulunmasa o adamın imanı sahih değildir.”¹⁰¹

İmanın bekasının şartları ve sebepleri olarak sıralanan bu altı madde son dönem ilmihal kitaplarında genellikle yer almaktadır. Sadece *Mısraklı*’nın tertibi daha sadedir. Burada “gayb” kavramı ne olduğu konusunda muallâkta bırakılmıştır. *Mısraklı* bu gaybi imanın bekası için şart koşmaktadır. *Mısraklı*’daki bu ifadeler bir şekilde o devrin özelliklerini de yansıtmaktadır. O dönemin insanları yıldız namelerden fal baktırıyorlardı, gelecekte haber veren keramet sahipleri boldu, ayrıca bu dönemde mistisizm de çok yaygındı.

Mısraklı imansız gitme sebeplerinin kırk kadar olduğunu zikretmektedir. Bunlar:

1. Yaramaz itikat,
2. Zayıf iman,
3. Dokuz azasını doğru yoldan çıkarmak,
4. Günahına musir olmak,
5. Nimet-i islâmdan şükrünü kesmek,
6. İmansız gitmeden korkmamak,
7. Nahak (haksız) yere zulm etmek,
8. Sünnet üzere okunan Ezan-ı Muhammedî’yi dinlememek,
9. Anaya ve babaya asî olmak,

¹⁰¹ **Mısraklı İlmihal**, s. 76.

10. Çok çok yemin etmek,
11. Namazda beş yerde ta'dil-i erkânı terk etmek,
12. Namazı kolay sanıp alçak iş gibi tutmak,
13. Hamr (şarap) içmek,
14. Mümin karındaşına eziyet etmek,
15. Yalan yere evliyalık satmak,
16. Günahını unutmak,
17. Kendisini beğenmek,
18. İlim ve amelim çok demek,
19. Münafıklık etmek,
20. Haset etmek,
21. Üstadının şer'a muhalif olmayan yerde sözünü tutmamak,
22. Bir adamı tecrübe etmeden iyi demek,
23. Yalana musir olmak,
24. Ulemadan kaçmak,
25. Erkekler harır (ipek) giymek,
26. Bıyıklarını kitaba uydurmamak,
27. Gıybete musir olmak,
28. Komşusuna eziyet etmek,
29. Dünya umuru (işleri) için çok gadaba gelmek,
30. Riba (faiz) yemek,
31. Sihirbazlık etmek,
32. Kaftanın yenini ve eteğini uzun etmek,
33. Allahu azimü'ş-şan'ın sevdiğini sevmemek, sevmediğini sevmek,
34. Sıla-i rahmi (memleketi, yakınları ziyareti) terk etmek,
35. Mümin karındaşına üç günden ziyade kin tutmak,
36. Zinaya musir olmak,
37. Livata etmek,
38. Livata ettirmek,
39. Hatununu haramdan sakınmamak

40. Münkiri (kötü ve günah şeyi) men etmemek.¹⁰²

Mızraklı'nın bahsettiği kırk maddeden dördü kebairdendir. 1., 2., 6., 12. ve 33. madde doğrudan iman ile alakalıdır. Böylece imanın sıhhatine zarar vermesi mümkündür. 7., 14., ve 28. madde zulümle alakalıdır. 9., 30., 31., 36., 37., 38. ve 39. maddede *Mızraklı* müellifi/müellifleri kebairden bahseder. A. Saim Kılavuz “İman-Küfür Sınırı” kitabında bunları şu şekilde zikreder: “Ana-babaya asi olmak, faiz yemek, sihir yapmak, zina etmek veya ettirmek.” 4., 23., 27. ve 36. maddelerde ısrarla bir günahı işlemenin imansız gitmeye sebep olabileceği belirtilmektedir. 32. maddede kibirden bahsetmektedir.

İman konusunu işlerken *Mızraklı* güzel bir benzetme yaparak “iman beş kalenin içinde hıfz olur (korunur): 1. Yakin, 2. İhlâs, 3. Eda-yı farz (farzları yerine getirmek), 4. Hıfz-ı edep (edebi muhafaza) dir. Her kim bu beş şeyi hıfz eder ise imanını hıfz etmiş olur, birini terk ederse düşman galip olur. İmanın düşmanları ise kaleye her yönden hücum eden, sağdan heva, soldan nefis, önden dünya, enseden şeytan imanı almak ister.”¹⁰³

İman konusuyla alakalı *Mızraklı* son olarak tafsili iman konusundan da bahseder. *Mızraklı*'daki tafsili iman konusu akaid kitaplarındaki gibi anlatılmamıştır. O, bu konuyu “imanın tafsili, açıklaması” şeklinde ele almaktadır. Konuyu ise şu şekilde işliyor: “Rabbim; Allahu azimü’ş-şan’dır. Delil olarak da Fatiha 1/1 ve Bakara 2/36 sureleri gösterilmektedir. Nebim; Muhammed (s.a.v), delil olarak Fetih 48/28-29 ayetlerini göstermektedir. Dinim; dini İslam delil Ali-İmran 3/19, kitabım Kur’an (a.ş), delil; Bakara 2/1-2, kıblem; Kâbe-i şerife, delil: Bakara2/144, itikatta mezhebim ehl-i sünnet ve’l-cemaat, delil En’am 6/153, Züriyetim; Hz. Âdem züriyetindenim, delil Araf 7/172, Milletim; Millet-i İslam, delil Hac 22/78, Ümmetim; Ümmet-i Muhammed, delil Ali-İmran 3/110, gerçekten mü’minim (Müminim hakka) delil Enfal 8/4. Konuyu “Elhamdülillahi ale’t-tevfik ve estagfirullahe min külli taksir” cümlesiyle bitiriyor.”¹⁰⁴

Arnavutça İlmihal'in birinci bölümünde iman ve İslam kavramları sadece terim olarak açıklanmıştır.¹⁰⁵ Bunların tafsilatı ise ikinci bölümde yer almaktadır. Ancak bu bilgiler de çok fazla geniş değildir. Bir başka deyişle *Mızraklı İlmihali* kapsamında değildir. Yalnız amentü şartları diye bilinen Allah’a, Peygamberlere iman gibi konular ele alınmıştır.

¹⁰² *Mızraklı İlmihal*, s. 72-74.

¹⁰³ *Mızraklı İlmihal*, s. 77-78.

¹⁰⁴ *Mızraklı İlmihal*, s. 84-85.

¹⁰⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 42.

2- Küfür ve elfaz-ı küfür.

Mızraklı küfrü “Küfr-i inadı, küfr-i cehlî, küfr-i hükmî” olmak üzere üçe ayırmaktadır. O, daha çok hükmî küfür üzerine durmaktadır. Ve bize şöyle bir tanımla gelmektedir: “Tazim olunacak yerde tahrik, tahrik olunacak yerde tazim eder ise buna küfr-i hükmî derler, bu dahi küfürdür.”¹⁰⁶

Aynı yerde *Mızraklı* küfrün yedi zararını zikretmektedir. Bunlar;

- 1) Dini ve nikâhı gider,
2. Boğazladığı yenmez,
3. Helali (hanımı) ile ettiği cima zina olur,
4. Ol adamı öldürmek vacip olur,
5. Cennet ondan ırak olur,
6. Nar-ı Cehîm (Cehennem ateşi) ona yakın olur,
7. Ol halde ölürse namazı kılınmaz.

Devamında *Mızraklı* 53 adet elfaz-ı küfr sayar. Elli üç madenin kırk bir tanesi aynı tertip üzere Birgivi’den tıpa tıp aynı lafızlarla aktarılır. *Mızraklı*’da bulunan fakat Birgivi’nin Risalesi’nde yer almayan maddeler şunlardır: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 37, 46, 50, 51, 52, 53.

Mızraklı’da yer alan elfaz-ı küfürler şöyle sıralanmıştır:

“1. Bir adam; “Peygamberlerin hepsine inandım amma Âdem (a.s) peygamber midir, değil midir bilmiyorum.” dese kâfir olur.

2. Bir kimse Hz. Muhammed (s.a.v)’ın ahir zaman peygamberi olduğunu bilmesi kâfir olur.

3. Bir kimse “peygamberlerin dediği gerçek ise biz kurtulduk” dese kâfir olur demişlerdir. Birgivi merhum buyuruyor ki: “Bu fakirin anladığı bu sözü söyleyen şek (şüphe) tarikiyle derse küfürdür, eğer ilzam (ispat etmek, muhalifini ikna etmek) tarikiyle derse küfür değildir.”

4. Bir kimseye “gel namaz kıl” deseler o da “kılmıyorum” dese kâfir olur demişler. Amma muradı senin sözünle kılmam, Allah Teâlâ’nın emri olduğu için kılarım dese kâfir olmaz.

¹⁰⁶ **Mızraklı İlmihal**, s. 95.

5. Bir kimseye “gel tıraş ol, tırnaklarını kes, zira sünnet-i Resul’dür” deseler o da (yapmasa) kâfir olur demişler. Sair sünnetler de böyledir. Hususan şol sünnetler ki, sünnet olduğu herkesin malumu olan ve sübutu tevatür ile sabit olan; misvak gibi. İmamlarımızdan mervidir ki bir şerhin halkı misvak-ı terk üzere cem’ olsalar onları kâfir kırar gibi kırmak caiz olur. Birgivi merhum buyuruyor ki; “Bu fakirin anladığı, bu sözü böyle bir sünnetin sünnetliğini inkâr tarikiyle dese küfürdür. Eğer muradı, senin emrinle işlemem belki Rasulullah’ın sünneti olduğu için işlerim dese kâfir değildir.” Nitekim tahkik ehli âlimler böyle tafsil etmişlerdir.

6. Bir kız ile bir oğlan akil ve baliğ olsalar, onları nikâh etseler ve imanın sıfatlarını (esaslarını, şartlarını) sorsalar, bilmeseler Müslüman değildir. Ve onları Müslüman edip, imanını ve İslamını öğrenip badehu (ondan sonra) nikâhlarını kıyarlarsa nikâhları nikâh olur.

7. Ve dahi bir kimse bıyıklarını kırtıkta, yanında duran adam “bir şeye yaramadı” dese küfürden korkulur, zira sünneti tahfif etmiş (hafife almış) olur.

8. Ve dahi bir adam harir esvap (ipek elbise) giyse, bir başka kimse de “mübarek olsun” dese küfürden korkulur.

9. Ve dahi bir kimse bir mekruhu işlese, mesela; kibleye karşı ayağını uzatıp yatmak yahut tükürmek, kibleye karşı bevl etmek gibi, bunları işleyen adama “bu mekruhtur, işleme” deseler o adam ona “her günahımız bu kadar olsa” dese küfürden korkulur yani mekruhu bir şeyden saymamak olur.

10. Ve dahi bir adamın hizmetkârı kapıdan içeri girse, efendisine selam verse, efendisinin yanında bir adam olsa da dese ki; “sus, edepsiz! (hizmetkâr) efendisine selam verir mi?” dese o adam kâfir olur, amma muradı adab-ı tarikat olup selamı kalpten vermek gerek idi dese ise küfür olmadığı açıktır.

11. Ve dahi bir adam bir adamın gıybetimden bir şey söylese, yanında birisi de “ne lazım gıybet etmek” dese, o adam “bu bir şey midir?” dese kâfir olur demişler, haramı istihsan ettiği (güzel gördüğü) için.

12. Bir kimse dese ki “Allah Teâlâ bana Cennet verirse sensiz girmem” dese yahut “filan ile Cennet’e girmem, emr olursa girmem” yahut “Allah Teâlâ bana Cennet verse istemem, lakin didarını (cemalini) görmek isterim” dese bu sözlerin cümlesi küfürdür demişler.

13. Bir kimse “iman artar veya eksilir” dese küfürdür demişler. Fazıl Birgevi bu makamda buyuruyor ki; “Bu fakirin anladığı şudur ki, mu’menin bih (inanılan şey) itibariyle artar veya eksilir dese küfürdür, amma yakin ve kuvvet-i sıdk itibariyle küfür değildir. Zira Müctehidlerden çok kimseler imanın ziyade ve noksanına kaildirler.”

14. Bir kimse “Kıble ikidir, biri Kâbe biri Kudüs’tür” dese küfürdür demişler. Birgivi merhum buyuruyor ki; “Bu fakirin anladığı, şimdiki halde ikidir dese küfürdür amma Beyt- Mukaddeskible idi sonra nesh olup kıble Kâbe oldu” dese küfür değildir.

15. Bir kimse bir âlime buğz etse veya bir sebep yok iken söğse o kişinin üzerine küfürden korkulur.

16. Bir “kâfir işi güzeldir” itikat etse küfürdür demişler.

17. Bir kimse “yemek yerken konuşmamak Mecusilerden daha iyi nesnedir” dese yahut “hayız ve nifas halinde avretleriyle yatmak Mecusilerden güzel şeylerdendir” dese o kişi kâfir olur demişler.

18. Bir kimseye “sen mümin misin?” dese o dahi “inşallah” dese, teviline kadir olmasa küfürdür demişler.

19. Bir kimse evladı ölen kimseye “Tanrı’ya senin oğlun gerek oldu” dese kâfir olur demişler.

20. Bir avret birine bir kara ip bağlasa, “bu nedir?” deseler, “zünnardır” dese kâfire olur demişler ve erine haram olur.

21. Bir kişi haram taam yerken “bismillah” dese kâfir olur demişler. Birgivi hazretleri buyuruyor ki; “Bu fakirin anladığı, şarap gibi ve murdar olmuş hayvan eti ve yağı gibi haram li- aynihi olduğunu bilir de bismillah dese kâfir olur. Zira Allah’ın ismini tahfif etmiş olur. Zira mansustur (nalsa tayin olunmuştur). İmamlarımızdan mervidir (nakledilmiştir) ki, bir kimse bir taama gadap edip “bismillah” dese kâfir olmaz.”

22. Bir kişi bir gayriye beddua etse ki “Allah Teâlâ senin canını küfürle alsın” dese kâfir olmasında ulema ihtilaf ettiler. Aslı budur ki, kendisinin küfrüne rıza göstermek ittifakla küfürdür amma gayrin küfrüne rıza bazılarının katında dahi mutlak küfürdür ve bazıları katında istihsanen rıza ise küfür değildir. Birgivi merhum buyuruyor ki; “Bu hükmün en doğru olduğunu kabul ederiz, zira Kur’an-ı azim’de Hazreti Musa (s.a) kıssasında buna delil vardır.”

23. Bir kimse “Allah Teâlâ bilir, filan işi işlemedim” dese, hâlbuki işi işlediğini bilse ulema küfründe ittifak ettiler, esah budur ki kâfir olur. Vechi budur ki, Hak Teâlâ hazretlerine cehl-i mürekkep isbat etmiş olduğu düşünmekle anlaşılabilir.

24. Bir kimse bir avreti şahitsiz nikâh etse, o er ile avret “Tanrı ile Peygamber şahidimiz” deseler ikisi de kâfir olur demişler. Zira Peygamber (s.a.v) gaybı bilmez, (hâlbuki bu ifade) gaybı bilir demek olur. Peygamberimiz (s.a.v) diri iken gaybı bilmez idi, ahrete rihlet buyurduktan (göçtükten) kanda (nasıl) bilir demişler.

25. Bir kimse “ben çalınanları ve kaybolan şeyleri bilirim” dese, böyle diyen ve buna inanan kâfir olur. Bir kimse “bana cin haber verir, onun ile bilirim” dese yine kâfir olur. Zira Peygamberler gaybı bilmezler, cinler dahi gaybı bilmezler. Gaybı bilmek ancak Allah Teâlâ hazretlerine mahsustur ve (Peygamberler) O’nun bildirdiğini bilir.

26. Bir kimse Allah Teâlâ’ya and içmek dilese bir ahar (başka) kimse “ben senin Allah Teâlâ’ya and içmeni istemem, talaka ve itaka (boşamaya ve azad etmeye) andını dilerim” dese ulema onun küfründe ihtilaf ettiler. Ekseri kâfir olur demişler.

27. Bir kimse başka bir kimseye “senin didarın (görme ve bakışın) bana can alıcı gibidir” dese ulema bunda ihtilaf ettiler, ekseri kâfir olur demişler. Zira can alıcı (Azrail) Allah Teâlâ’nın ulu meleğidir ve meleği tahfif küfürdür.

28. Bir kimse “beynamazlık hoş iştir.” dese kâfir olur demişler.

29. Bir kimse bir adama “gel namaz kıl” dese, o da “bana namaz kılmak zor iştir” dese kâfir olur demişler.

30. Bir kimse “Allah Teâlâ Gök’te benim şahidimdir” dese kâfir olur. Zira Allah Teâlâ’ya mekân ispat etmiş olur, Allah Teâlâ mekândan beridir.

31. Bir kimse Rasulullah (s.a.v) “her yemek yedikte parmağını yalardı” dese bir başka kişi de “bu edepsizliktir” dese kâfir olur.

32. Bir kimse “rızk Allah Teâlâ’dandır, lakin kuldun da hareket gerektir” dese bu söz şirktir, zira (kulun) hareketi de Allah’tandır demişler.

33. Bir kimse “Nasranî (Hıristiyan) olmak Yahudi olmaktan hayırlıdır” dese kâfir olur demişler.” Yahudi şerlidir Nasranî’den’ demek gerektir.

34. Bir kimse “kafir olmak, hıyanet etmekten yeğ dır” dese Ebu’l-kasım (r.a) kavline göre kafir olur demişler.

35. Bir kimse haramdan sadaka verse ve ondan sevap umsa, alan fakir ve haramdan olduğunu bilse, dua etse, veren dahi âmin dese ikisi dahi kâfir olur demişler.

36. Bir kimse “benim ilim meclisinde ne işim var” dese yahut “âlimlerin dediğini yapmaya kim kadir olur” dese veya fetvayı yere bıraksa da “nedir bu?” dese kâfir olur demişler.

37. Bir kimse hasmına “şer’a gidelim” dese o da “bir muhızır (mahkeme mübaşiri) getirmeyince gitmem” dese yahut “şeriyatı ben ne bileyim” dese kâfir olur demişler.

38. Bir kimse küfür söylese, bir kişi de gülse, gülen dahi kâfir olur. Meğer gülmesi zaruri olursa küfür değildir.

39. Bir kimse “Tanrı’dan hali (boş) yer yok” dese kâfir olur demişler.

40. Bir kimse “Ervah-ı meşayih (şeyhlerin ruhları) hazırdır, (hallerimizi) bilirler” dese kâfir olur demişler.

41. Bir kimse “ben şer’i bilmem” dese kâfir olur demişler.

42. Bir kimse “Âdem (a.s) buğday yemeseydi biz şaki (günahkâr) olmazdık” dese kâfir olur demişler. Amma “biz bu dünyada olmazdık” dese küfründe ihtilaf etmişler.

43. Bir kimse “Âdem (a.s) bez dokurdu” dese, birisi de “öyleyse biz çulhacı oğlanları imişiz” dese kâfir olur demişler.

44. Bir kişi küçük günah işlese, birisi dahi ona “tövbe et” dese, o dahi “ne işledim ki tövbe edeyim” dese kâfir olur demişler.

45. Dahi iki kişi çelişseler, birbirine “gel ilme gidelim” dese, o dahi “ben ilmi ne bileyim” dese kâfir olur demişler, zira ilmi istihfaftır demişler.

46. Bir kimseye “zürriyetin kimdir, milletin kimdir, itikatta mezhebin kimdir, amelde mezhebin kimdir?” diye sual etseler, bilmese, o adamın zimmîden farkı yoktur.

47. Bir haram-ı kati’yi-ki sücû (şarap) ve hınzır (domuz) eti gibi helaldir dese, ya da helal-i kati’yi haramdır dese kâfir olur demişler. Cemi-i edyanda (bütün dinlerde) haram olup, hilli (helal oluşu) hikmete muhalif olanın helal olmasını arzu etmek küfürdür, zina, livata ve karnı doyduktan sonra taam yemek gibi. Amma şarabın helal olmasını temenni etmek küfür değildir.

48. Bir kimse Kur’an-ı (a.ş) muhavere (konuşma), laf ve latife arasında istimal etmek küfürdür demişler.

49. Bir kimse mesela bir Yahya adlı kimseye “Ey Yahya (peygamber), kitabı al” (Meryem 19/ 12) dese kâfir olur, demişler.

50. Bir kimse “şimdi geldim bismillah” dese afattır; Bir şeyi çok görse “ma-halakallah” (Allah ne de yaratmış) dese kâfir olur demişler.

51. Bir kimse “şimdi sana söğsem söğmenin adını günah koymuşlar” dese âfattır.

52. Bir kimse “Cebrail buzağsı gibi çırpıplak olmuşum” dese afattır.

53. Bir kimse Allah Tebareke ve Teâlâ’dan gayrı eşyaya yemin etse haramdır. Haramı işleyen, mürted (dinden çıkan) ve kâfir olmaz, meğher mansusun aleyh (nasal tayin edilmiş) olan harama helal dese kâfir olur.

54. Ve dahi “oğlum başı için” veya “başım için” kelimelerine yemin billahı atf etse mesela “vallahi oğlumun başı için” dese (küfründen) korkulur.”¹⁰⁷

Görüldüğü gibi buradaki hükümler sert bir şekilde dile getirilmiştir. Mızraklı’da yer alan bu 54 elfaz-ı küfür 7, 8, 9, 15 ve 54. maddelerde “küfürden korkulur” denilerek kesin konuşulmamıştır. 23, 26. ve 27. maddelerde ‘küfrü ihtilafı’ denilmiştir. 51. ve 52. maddelerde “afattır”denilmiştir. 53. maddede ise ‘haramdır’ denilmiştir. Diğer maddelerde “küfürdür veya kâfir olur” diye geçer.

Son dört madde elfaz-ı küfür olmayıp kimisi “haramdır”, diğerlerinde ise “afat olur” denilmektedir. *Arnavutça İlmihal*’de elfaz-ı küfür konusuna yer verilmemektedir.

3- İman – Amel İlişkisi

Mızraklı İlmihal’de amelin imandan bir cüz olmadığına kanaat getirilir. Bu da akılla şu şekilde delillendirilmektedir: “Ay halindeki kadınlar namazdan muaf tutuldukları halde, aynı günlerde imandan muaf tutulmazlar.” Bu akıl yürütmeyi şu şekilde çürütebiliriz: Ay halindeki kadınlardan oruç veya zekât gibi mükellefiyetler de düşmemektedir.

Mızraklı iman ile ameli mukayese ederken şöyle der: “İman ile Cennet’e girilir, yalnız amel ile Cennet’e girilmez; iman amelsiz makbuldür, amma amel imansız makbul değildir. İman husemaya (yakınlara) verilmez, amelin sevabı verilir. İman vasiyet olmaz, amel vasiyet olur. Ameli terk eden kâfir olmaz, imanı terk eden kâfir olur.”¹⁰⁸

Mızraklı “şer’i hükümler amele mütealliktir, imana müteallık değildir” diyor. Bu tanımda şeriat, din ve millet manasına kullanılmıştır. Bu tanım ne kadar yanlış gözükse de doğrudur. Çünkü din değişmez, şeriat ise değişir. Yani her peygambere bir şeriat verilir. Mızraklı bu paragrafın son cümlesiyle şöyle delillendirir: “Bütün peygamberlerin imanı birdir, ahkâmlarında ihtilaf vardır.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 90-101.

¹⁰⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 75.

¹⁰⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 75.

Müellif iman ile amel arasındaki farkı şöyle verir: “İman kâfir ile Müslime tabidir; iman farz-ı daimdir, amel farz-ı muvakkattır; iman kâfir ile Müslime farzdır, amel yalnız Müslime farzdır.”¹¹⁰

4- Rızık Ve Fakirliğe Sebep Olan Şeyler

Mızraklı’da yer alan “yoksulluğa sebep olan 24 şeyin” nereden alındığını bilmiyoruz. Ancak İman Zernûcî (?)’ nin *Ta’lîmü’l-müteallim* adlı eserinde 24 maddeden 16 tanesinin yer aldığı görülmektedir.¹¹¹

Mızraklı bu konuyu şu şekilde ele alıyor: “Ve dahi hadiste şöyle gelmiştir: Peygamberimiz (s.a.v) buyurmuş ki: “İnsana yoksulluk yirmi dört şeyden hâsıl olur:

1. Ayakta bevl etmek (işemek),
2. Cünüp iken taam etmek (yemek),
3. Ekmek ufağını hor tutup basmak,
4. Soğan ve sarımsak kabuğunu ateşte yakmak,
5. Âlimlerin önünce yürümek,
6. Atasına ve anasına adıyla çağırarak,
7. Rast geldiği ağaç ve süpürge çöpüyle dişini kurcalamak,
8. Elini balçık yumak,
9. Eşik üzerine oturmak,
10. Bevl ettiği (işediği) yerde abdest almak,
11. Çanağı ve çömleği yumadan (yıkamadan) taam (yemek) koymak,
12. Esvabını (elbisesini) üstünde dikmek,
13. Yüzünü eteği ile silmek,
14. Aç iken soğan yemek,
15. Evinde örümcek komak,
16. Sabah namazını kılıp mescitten ivelik çıkmak,
17. Erken pazara varıp ve pazardan geç çıkmak,
18. Yoksul kimseden ekmek satın almak,
19. Çıplak yatmak,
21. Kapkaçağı örtüsüz komak,

¹¹⁰ **Mızraklı İlmihal**, s. 75.

¹¹¹ Zernûcî, **Ta’lîmü’l- Müallim**, (Çev. Y.V. Yavuz), ist. Çağrı Yayınevi, İstanbul1980, s. 153-156.

22. Çerağı üfürmek,
23. Her şeyi "bismillah" demeden işlemek,
24. Şalvarını ayakta giymek." Bunlar cümle yoksulluk getirir, müminler hazer etmek (sakınmak) lazımdır.

Dahi bir adam sabah namazına erken uyanayım dese, yatacak vakit “İnna a’taynake” suresini okusa sonra “ ya Rabbi beni sabah namazına vaktiyle uyandır” dese bi-iznillah taala ol adam namazına vaktiyle uyanır.”¹¹²

1, 3, 6, 10, 11, 19, 20 , 21 ve 23. maddeleri dinle alakalıdır. Diğer maddelerin din ile ilgisi yoktur. *Arnavutça İlmihal*’de bu konuya yer verilmemektedir

5- Elli Dört Farz

Elli dört farzın Hasan Basri (V. 110/728)’ye isnad edildiği görülmektedir.¹¹³ Ona ait olmaması ihtimali de muhtemeldir. Burada farz kelimesi bildiğimiz “farz” değil, daha çok haramlardan kaçınmak şeklindeki farzdır. Bunlar:

1. Allah Teâlâ’yı bir bilip zikr etmek,
2. Helalinden yemek ve içmek,
3. Abdest almak,
4. Beş vakit namaz kılmak,
5. Cünüplükten gusül etmek,
6. Kişinin rızıkına Allah Teâlâ’nın kefil olduğunu hak bilmek,
7. Helalden pak libas (elbise) giymek,
8. Hakk’a tevekkül etmek,
9. Kanaat etmek,
10. Nimetlerin mukabilinde Rabbi Teâlâ’ya şükr etmek,
11. Cenab-ı Bâri’den gelen kazaya razı olmak,
12. Belalara sabr etmek,
13. Günahlarından tevbe etmek
14. İhlâs üzere ibadet etmek,
15. Şeytanı düşman bilmek,
16. Kur’an-ı azimü’ş-şan’ı hüccet (delil) tutmak,

¹¹² **Mızraklı**, s. 52-53.

¹¹³ S. Uludağ, “Hasan Basri”, **DİA**, C.XI, s. 291.

17. Ölümü hak bilmek,
18. Allahu azimü's-şan'ın sevdiğini sevip sevmediğinden kaçmak,
19. Babaya ve anaya iyilik etmek,
20. Emr-i maruf eyleyip emr-i münkeri nehy etmek,
21. Akrabayı ziyaret etmek,
22. Emanete hıyanet etmemek,
23. Daima Allah Teâlâ'dan havf edip (korkup) ferahı terk etmek,
24. Allahu azimü's-şan'a ve Resulüne itaat etmek,
25. Günahtan kaçıp ibadet(l)e meşgul olmak,
26. Padişaha mutî (itaatkâr) olmak,
27. Alime ibret nazarıyla nazar etmek,
28. Tefekkür etmek,
29. Dilini fuhuş kelâmdan hıfz etmek (korumak),
30. Kalbini pak etmek,
31. Hiç bir kimseyi maskaralığa almamak,
32. Harama bakmamak,
33. Her halde mümin sözüne sadık olmak,
34. Kulağını münkirat dinlemekten men etmek,
35. İlim talep etmek,
36. Kilesini ve terazisini (ölçü ve tartısını) hak üzere tutmak,
37. Allahu azimü's-şan'ın azabından emin olmayıp daima korkmak,
38. Fukaraya sadaka vermek, yardım etmek,
39. Allahu azimü's-şan'ın rahmetinden ümidini kesmemek,
40. Nefis hevasına tâbi olmamak,
41. Fî sebilillâh (Allah yolunda, Allah için) taam yedirmek,
42. Kifayet miktarı rızık talep etmek,
43. Malının zekâtını vermek,
44. Hayız ve nifas halinde ehline yakın olmamak,
45. Cemî-i masiyetten (bütün günahlardan) kalbini pak etmek,
46. Tekebbürlüğü (büyüklenmeyi) terk etmek,
47. Baliğ (ergin) olmadık yetimin malını hıfz etmek (korumak),
48. Taze gulama (oğlana) yakın olmamak,

49. Beş vakit namazı hıfz etmek,
50. Zulm ile kimsenin malını yememek,
51. Allahu azimü'ş-şan'a şirk koşturmak,
52. Zinadan kaçmak,
53. Şarap içmemek,
54. Yok yere kasem (yemin) etmemek.¹¹⁴

50. madde 2. maddenin, 49. madde 4. maddenin ve 45. madde 30. maddenin tekrarıdır. *Arnavutça İlmihal*'de elli dört farz konusuna yer verilmemektedir

6- Büyük Günahlar

Mızraklı, büyük günahların çokluğunu ifade ettikten sonra başka bir açıklama yapmadan 72 tanesini şu şekilde sıralar:

1. Adam öldürmek,
2. Zina etmek,
3. Livata etmek,
4. Şarap içmek,
5. Hırsızlık etmek,
6. Keyif verecek şey yemek,
7. Elin malını cebren almak,
8. Yalan yere şahitlik etmek,
9. Ramazan orucunu özürsüz yemek,
10. Riba (faiz) yemek,
11. Çok çok yemin etmek,
12. Valideynine (ana babasına) âsi olmak,
13. Sıla-yı rahmi (ana babayı, yalanlan ziyareti) terk etmek,
14. Hîn-i muharebede (harp sırasında) bir muslindin) bir kâfirden kaçması,
15. Yetim malını yemek,
16. Kilesini ve terazisini (ölçü ve tartısını) hak üzere uydurmamak,
17. Namazı vakti geçtikten sonra kılmak,
18. Mümin karındaşının hatırını yıkmak,
19. Resûlullah sallallâhu taâlâ aleyhi ve selleme hilaf söz isnat etmek,

¹¹⁴ *Mızraklı İlmihal*, s. 53-56.

20. Rüşvet almak.
21. Hak şahadetine varmamak (doğru şahitliğe gitmemek),
22. Malının zekâtını vermemek,
23. Münkeri (kötülüğü) men etmemek,
24. Ruh sahibi olan hayvanatı ateşe yakmak,
25. Kur'an-ı azimü'ş-şan'ı ezberleyip yine unutmak,
26. Allahu azimü'ş-şan'ın rahmetinden ümit kesmek,
27. Âleme (başkasına) hıyanetlik etmek,
28. Hinzır (domuz) eti yemek,
29. Ashab-ı Resûlullah'a seb etmek (kötü söz söylemek),
30. Karnı doyduktan sonra yemek,
31. Avretlerin ehlinin (kadının kocasının) döşeginden kaçması,
32. Avretlerin erinin ziyanına varması,
33. Bir salihâ hatuna fahişe demek,
34. Koğuculuk etmek,
35. Kendisine livata ettirmek,
36. Ölmüş hayvan eti yemek,
37. Emanete hıyanet etmek,
38. Gıybet etmek,
39. Haset etmek,
40. Allahu azimü'ş-şan'a şirk (ortak) koşmak,
41. Yalan söylemek,
42. Tekebbür etmek (büyüklik taslamak),
43. Vâristen mal kaçırmak,
44. Buhl (cimrilik) üzere musir olmak,
45. Dünyaya muhabbet etmek,
46. Allah Taâlâ'nın azabından korkmamak,
47. Haramı haram bilip itikat etmemek,
48. Helali helal bilip itikat etmemek,
49. Falcıların falına inanmak,
50. Dininden dönmek,
51. Özürsüz elin avretine nazar etmek (bakmak),

52. Avretlerin erkeklerin libasını (elbisesini) giymesi,
53. Erkeklerin avretlerin libasını giymesi,
54. Harem-i Kâbe’de günah işlemek,
55. Namazı vaktinden evvel kılmak
56. Ehlinin (karısının) oyluğunu anasının oyluğuna benzetmek,
57. Padişaha âsi olmak,
58. Ehlinin anasına söğmek,
59. Birbirine nişan dökmek,
60. Kelb (köpek) artığını yemek,
61. Bir adama iyilik edip sonra başına kakmak,
62. Erlerin harir (ipek) giymesi,
63. Allah Taâlâ’dan gayrıya yemin etmek,
64. Cahil kalmak,
65. Cahillik üzerine musir olmak,
66. Cahillik ne musibettir bilmemek,
67. Çok çok günahına musir olmak,
68. Zaruri olmayarak kahkaha ile çok gülmek,
69. Cünüp gezmek,
70. Hayız ve nifas halinde avretine yakın olmak,
71. Teğanni etmek (makamla şarkı-türkü söylemek)
72. Kendine zina ettirmek.

Büyük günahların sayısı hadislerde 7-9 olarak ifade edilmiştir.¹¹⁵

Mısraklı’nın konuları genelde dağınıktır. Fakat İman Esasları konusu düzenli bir şekilde işlenmiştir. *Mısraklı* “Amentü” sırasına göre imanın esaslarını ele almaktadır. *Mısraklı* Allah’ın sıfatlarını “sıfat-ı nefsiyye, zatiyye, subutiyye ve maneviyye” olmak üzere dörde ayırmıştır. Bu sıfatların her birini nakli ve akli birer delil ile te’yid etmiştir. Bunlar: Sıfat-ı Nefsiyye; Vucud. Sıfatı zatiyye; Kıdem, Beka, Kıyam bi-nefsihi, Muhalefetun li’l-havadis ve Vahdaniyet.¹¹⁶ Sıfatı subutiyye; Hayat, İlim, Semi’, Basar,

¹¹⁵ A. S. Kılavuz, *Anahtarıyla İslam Akaidi ve Kelamı*, s. 46.

¹¹⁶ *Mısraklı İlmihal*, s. 67-68.

İrade, Kudret, Kelam, Tekvin.¹¹⁷ Sıfat-ı maneviye; Hayy, Âlim, Semî, Basîr, Murîd, Kadîr, Mütakellim, Mükevvin.¹¹⁸

Mızraklı ve Arnavutça İlmihalleri, “yed, vech, istiva gibi ‘sıfat-ı haberiyye’yi zikretmemektedir. Aynı zamanda sıfat-ı fiiliye veya sıfat-ı caize denen sıfatları da zikretmemektedir. *Arnavutça İlmihal*’de büyük günahlar konusu işlenmemektedir.

H- İMAN ESASLARI

1- Allah’a İman

Mızraklı müellifi eserin başında kelimeyi tevhidin manasını verirken daha çok “la ilahe”ye ubudiyet kavramının özellikleriyle yaklaşmıştır. Şöyle ki; “La ilahe illallah” demenin manası odur ki, ibadete layık ve müstahak bir zat yoktur. Ancak Allahu azimü’ş-şan vardır ve birdir, şirki ve nazîri yoktur, mekândan münezzehtir.”¹¹⁹

Müellif ileriki sayfalarda kelimeyi tevhidin sekiz ismini şöyle zikreder:

1. Kelime-i şehadet getirmek,
2. Kelime-i tevhid,
3. Kelime-i ihlâs,
4. Kelime-i takva,
5. Kelime-i tayyibe,
6. Davetü’l-hak,
7. Urvetü’l-vüska,
8. Kelime-i semeretü’l-Cennet.¹²⁰

Daha sonra *Mızraklı* şöyle devam etmektedir: “Ömründe bir kere şehadet getirmek farzdır.” Delil olarak da Muhammed 47/ 19 ayeti kerimeyi getirir. “Kelimeyi şehadetin şartı dördtür” diyerek onları şu şekilde sıralar: “1) Dil ile getirirken kalbi hazır olmak, 2) Manasını bilmek, 3) Hulus-i kalp ile getirmek, 4) Tazim ile getirmek.”¹²¹

Müellif bu dört şartı yerine getiren ve şirk, şek, teşbih ve ta’til’den de uzaklaşan, kelimeyi şehadet hem bu dünyada hem de ahirette fayda getirecektir kanaatindedir.

¹¹⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 68.

¹¹⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 69.

¹¹⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 10.

¹²⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 78.

¹²¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 89.

Kelimeyi şehadet getirmenin 30 kadar faydasını sayması, bu meselenin bu şekilde ele alması eğitici ve özendirici bir metottur. Müellif sonra kelime-i şahadetin dünyada olan beş faydayı saydıktan sonra ölürken, kabirdeyken cehennemde ve cenneteyken beş faydasını da zikreder.¹²²

Arnavutça İlmihal'de ise daha çok Allah'ın birliği ve sıfatları üzerinde durulur.¹²³ Bunlara yer verirken de sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Böyle bir üslup kullanılmasının sebebi bu konuların halk tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak olmalıdır.

2- Meleklerle İman

Mızraklı müellifi/müellifleri meleklerin özelliklerini saydıktan sonra “Onların içinde mukarrebler (Allah’a çok yakın olanlar) ve peygamberler vardır.”¹²⁴ demektedirler. Sonra dört büyük meleğin isimlerini sayarak bu dört büyük meleğin cümle meleklerin peygamberleri olduğunu söylemektedirler. “Meleklerin peygamberleri” konusu günümüz akaid ve kelam kitaplarında da yer almaktadır. Bu konuda herhangi bir fikir ortaya koymayan yazarlar da vardır.¹²⁵

Mızraklı, Meleklerle iman konusuyla beraber zikredilen cin ve şeytan veya diğer meleklerin isimlerine de değinmemiştir. Melekler konusundan kısaca bahsetmiştir.

Arnavutça İlmihal'de müellif/müellifler konuyu meleklerin “ruhani ve nurdan” varlıklar olduklarını söylemekle başlamaktadırlar. Devamında ise meleklerin özelliklerinden bahsetmektedir. Meleklerin sayısını çok olduğu ve onu sadece Allah'ın bildiğini de belirtmektedir. Büyük meleklerin adlarına ve görevlerine geçmeden önce meleklerin Allah tarafından Peygamberlere bazen insan bazen de başka şekillere girerek gönderildiğini ve meleklerin sıfatları insanın ruhu ile küçük bir benzerlik olduğunu da söylemektedir.¹²⁶

Mızraklı'da geçtiği gibi burada da dört büyük meleğin adları sayılarak bu dört büyük meleğin aynı zamanda peygamber oldukları da söylenir. *Arnavutça İlmihal*'in *Mızraklı*'dan farkı başka meleklerin görevlerine de yer verilmesidir. Örneğin: “Bazı melekler gece gündüz Allah'ı tesbih ederler, bazıları Arş'ın etrafına dönerek gerçek

¹²² *Mızraklı İlmihal*, s. 89-90.

¹²³ *Arnavutça İlmihal*, s. 47-51.

¹²⁴ *Mızraklı İlmihal*, s. 70.

¹²⁵ Ş. Gölcük, S. Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*.

¹²⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 51-52.

müminler için Allah tarafından bağışlamalarını isterler, bir kısım ise insanların kötü ve iyi işlerini yazmakla görevlidirler. Bunlara da kâtib melekler denir.”¹²⁷

Gene bu konuda *Mızraklı*’dan bir diğer fark ise bu eserde “melekler mi insan mı daha üstün” konusuna şu şekilde değinilmiştir: “Melekler, Allah’ın emriyle Hz. Âdem’e (a.s) secde ettiler. Bu yüzden de Hz. Âdem (a.s) ve ulu peygamberler meleklerin peygamberlerinden daha üstündürler. Büyük melekler diğer insanlardan daha üstündür, fakat iyi insanlar (Salih insanlar) diğer meleklerden daha üstündürler ve bu melekler günahkâr insanlardan daha üstündürler.”¹²⁸

3- Kitaplara İman

Mızraklı “kitaplara iman” konusunu şu şekilde ele alır: “Dahi ben Allahü azimü’ş-şan’ın kitaplarına inandım, iman getirdim. Allahu azimü’ş-şan’ın kitapları vardır, cümlesi yüz dört kitaptır; yüzü suhuftur dördü ise büyük kitaptır.”¹²⁹

Müellif daha sonra büyük kitapları ve suhurları indirilene peygambere zikreder. Burada Şit (a.s), İdris ve İbrahim (a.s)’e suhuf verildiği söylenmiş. Ancak İbrahim ve Musa (a.s)’ın dışındaki nebi ve resullere suhuf verildiğine dair ne ayet, ne mütevatir hadis ne de sahih bir hadis mevcut değildir.

Arnavutça İlmihal’de kitaplara iman konusunda önce insan aklının büyük bir lütuf olduğu ama onun her zaman doğru karar vermediği, bunun için de insan aklının koyduğu kurallardan daha üstün kurallara ihtiyacının bulunduğu bahsedilir. Devamında ise soru-cevap şeklinde bu üstün kuralların kimin tarafından konulabileceği de söylenmektedir. Daha sonra ise Allah’ın insanlar hidayete ulaşınsınlar diye emir ve yasaklar getirdiğini, itaat edenlerin cenneti, etmeyenlerin ise cehennemi kazanacakları söylenmektedir.¹³⁰

Mızraklı’da olduğu gibi *Arnavutça İlmihal*’de kitap sayısı için “yüzü suhuf, dördü büyük kitap olmak üzere 104 kitap” olduğundan bahsedilir. “Suhuflardan; Hz. Âdeme 10, Hz. Şit’e 50, Hz. İdrise 30 ve Hz. İbrahim’e 10 sahife verilmiştir”¹³¹ Sonra dört büyük kitabı indirilen peygamberlerin isimleriyle beraber zikredilir. Yine *Mızraklı*’dan farklı, burada kitaplar ve suhurlar arasında bir üstünlük olmadığı, aynı oldukları çünkü hepsinin

¹²⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 53.

¹²⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 53.

¹²⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 70.

¹³⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 53-54.

¹³¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 54.

Allah'ın kelamını içerdği ve ihtiyaçlarına göre indirildikleri söylenmektedir. Konunun devamında ise Tevrat, Zebur ve İncil'den bahsedilmektedir. Tevrat ve İncil'in Hz. Peygamber (s.a.v) gelmeden önce kayboldukları, Hristiyanların elindeki dört İncil'in dört insan tarafından hazırlandığından ve Hz. İsa'nın güzel vasıflarından bahsedilir. Diğer İncillerin zamanla insanlar tarafından tahrif edildiğinden söz edilir. Tevrat için ise gerçek nüshasına ahret bölümünü içerirken bugünkü Tevrat'ta yer almamaktadır. Zamanla klerden değiştirildiğinden bahsedilmektedir.

Bu konunun sonunda da Kur'an-ı Kerim konusu yer almaktadır. Burada *Mızraklı*'da da anlatıldığı gibi Kur'an'ın ayet ayet indirildiği, son mukaddes kitap olduğu, hükmünün de Kıyamete kadar baki olduğu, nesih ve tebdilden beri olduğu anlatılır.¹³² Arnavutça ilmihalinde bu bilgilerle beraber Kur'an'ın dil veya içerik bakımından mucize bir kitap olduğu, bütün insanlar veya cinler toplansalar dahi Kur'an'dan bir ayet bile yapamayacakları anlatılmaktadır. Konunun son satırlarında ise Kur'an'ın 114 sure, 6666 ayetten ibaret olduğu ve her surenin ayrı bir adı taşıdığını da belirtilmektedir.¹³³ Belki bu anlatım o zamanın genel dini bilgilerin seviyesinin bir göstergesidir.

4- Peygamberlere İman

Mızraklı, eserin başında (s. 9) Kuran'da yer alan 25 peygamberin isimlerini zikrettikten sonra “Üzeyir, Lokman, Zülkarneyn” gibi peygamberliği ihtilaflı olan sayısını “Allahu azimü’ş-an bilir” diyerek Peygamberler hakkında bilmemiz vacip olan beş sıfatla, caiz olan beş sıfat eklenerek mezhep ihtilaflarına hiç değinmeden konuyu ele almıştır.

Mızraklı, Hz. Peygamber (s.a.v) silsileyi Resulullah, O'nun çocuklarını ve hatunlarını da saymaktadır. Ancak çocuklarını sayarken İbrahim'in Mariye'nin (r.a) adı geçmemektedir. *Mızraklı*'da Reyhan (r.a) annemizin ismi de geçmemektedir.

Konunun devamında ise *Mızraklı*, “bizi peygamber (s.a.v) hazretlerine mahsus 20 kadar sıfatı vardır (bazı baskılarda on yedi kadar), beyan olunur:

1. İnsanla cine gönderilmiş hak peygamberdir,
2. Şeriatının hükmü kıyamete değin bakidir,
3. Şeriatı evvel geçen peygamberlerin bazı hükmünü nesh etmiştir, şimdi onlar ile amel etmek caiz değildir,

¹³² *Mızraklı İlmihal*, s. 70.

¹³³ *Arnavutça İlmihal*, s. 56.

4. Hâtemu'l-enbiyadır,
5. Şefaati ehl-i kebâire (büyük günah sahiplerine) ve ehl-i sağâire (küçük günah sahiplerine) âmdır,
6. Validesinden sünnetli doğmuştur,
7. Tebevül ve tağavvut ettikte (küçük ve büyük abdest bozdukta) yer yutup misk gibi kokar idi,
8. Mübarek gölgesi asla yere düşmedi,
9. Önünden gördüğü gibi ardından dahi görür idi,
10. Mübarek ayağı kuma bassa iz olmaz, taş a bassa iz olur idi
11. Mübarek cesedine müezziyat olan (eziyet veren) hayvanattan bir şey konmaz idi,
12. Asla ihtilam olmadı,
13. Her nereye gitmek murad eyleseler O'nun nur-ı pâki kendinden evvel varır idi,
14. Her kimin yanına dursa mübarek boyu dört parmak yüksek gösterir idi,
15. O'nun üzerinden bir beyaz bulut eksik olmadı,
16. Salât-ı evvâbîn ve kuşluk ve teheccüd (gece) namazları O'na vacip idi, bize sünnet oldu,
17. Teyemmüm ile namaz kılmak ancak O'nun şeriatıncadır,
18. Uysa, uyansa abdesti bozulmaz idi, zira peygamberlerin gözleri uyur kalpleri uyumaz,
19. Doğduğu gibi secdeye vardı,
20. O'nun vücud-ı pakı dünyaya gelmezden evvel şeyatîn (şeytanlar) göklere çıkarlar idi, O'nun vücud-ı pakı dünyaya geldikten sonra şeyatîn göklere çıkamaz oldu. Nice hasâis-ı Nebi (Peygamber'e mahsus haslet ve özellikler) vardır, -kütübi mutavvelâtta tafsîl olunmuştur-.”¹³⁴

2, 3, 4, 16 ve 17. maddelerde zikredilen özellikleri çoğunlukla kabul edilip tasniflerde yer almaktadır. Zikredilen vasıfların bir kısmı ise (7-14. , 19. madde) değişik rivayetlere dayandırılrsa da, akıllarda ciddi soru işaretleri bırakmaktadır, bunun sebebi ise kendisinin (Hz. Peygamber s.a.v) “ Beşeri” özellikleriyle tenakuz etmesidir. Fakat bu alan ayrıca araştırılmaya muhtaç olan bir alandır. Fakat bu bizim konumuzla doğrudan ilintili olmadığından, tafsilata yer vermeyeceğiz.

¹³⁴ Mızraklı İlmihal, s. 82-83.

Arnavutça İlmihal'de "Peygamberlere İman" konusu şu şekilde ele alınmıştır: Önce insanın Allah'ı, ahireti tanıma konusunda bir şekilde aciz olduğunu bu yüzden de Allah (c.c) insanlar arasında güzel ahlaklı insanları seçip onlara bir takım emir ve yasaklar vererek peygamber vazifesini verdiğinden bahsedilir. Şöyle ki, "Peygamberlerin en önemli vazifelerinden biri de insanları Allah'ın birliğine inanmayadavet etmektir. Peygamberimiz (s.a.v) gelmeden evvel bazı kavimler peygamberlerine itaat etmemişlerdir. Peygamberler de onları defalarca uyardıktan sonra onlar yine isyanlara devam edince, peygamberler de onlar için beddua etmişler. Onların başına da büyük felaketler gelerek, yok olmuşlar. Peygamberler insanları doğru yolu göstermek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Çoğu zaman onlar din düşmanlarıyla savaşmışlardır. Örneğin Hz. Peygamberimiz (s.a.v)."¹³⁵

Arnavutça İlmihal'de peygamberlerin sıfatları sırasıyla Sıdk, Emanet, Tebliğ, İsmet, Fetanet diye isimleriyle sıralanmaz. İçerik aynı almakla birlikte şu şekilde sıralanılır:

"1. Peygamberler Allah'tan aldıkları ilhamla sıradan insanların yapamayacakları olağanüstü şeyler yapmışlardır.

2. Peygamberlerin, peygamber olmadan önce de güzel vasıfları vardı, kötülüklerden hep uzak kalmışlardı.

3. Ümmet ve kabilelerin en temiz insanlarıydı.

4. Bütün peygamberler dürüst, sözlerinde sadık olan ve günahlardan korunmuş insanlardı.

5. Onlar bizim gibi yer, içer, uyur, hasta olur, evlenirlerdi vb.

6. Ulu (büyük) peygamberlerin arasında Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ins ve cinlerin peygamberidir."¹³⁶

Arnavutça İlmihal'de yer alan son madde *Mızraklı*'da Hz. Peygamber'in (s.a.v) yirmi sıfatı sıralanırken birinci madde olarak yer almaktadır.¹³⁷

Arnavutça İlmihal'de son olarak peygamberlerin sayısından bahsedilir. Bu konu *Mızraklı*'da işlendiği gibi burada da aynı şekilde işlenmektedir. Şöyle ki; önce Hz. Âdem (a.s)'ın ilk, Hz. Peygamberimizi (s.a.v)'in son peygamber olduklarını, onların arasında çok fazla nebiy/ peygamber geldiğini, sayısını ancak Allah Teâlâ'nın bildiğini, sonra

¹³⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 56-57.

¹³⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 57-58.

¹³⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 82.

Kur'an'daki zikrolunan peygamberlerin isimlerini zikreder. En sonunda da “Bazı İslam âlimleri Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyni Nebiy, bazıları ise Evliya saymıştır.” diyerek konu sonlandırılır.¹³⁸

5- Ahirete İman

Mızraklı, kıyamet alametleri, ye’cüc- me’cüc, dabbetü’l- arz, kabir hayatı, mizan, havz-ı kevser, mahşer... vs. cehennem tabakalarından bahsedilmemektedir. Fakat başka akaid veya ilmihal kitaplarında bulunmayan “Ölüm hallerinin beyanı, masumların, hatunların, mazlumların, sabırlıların ölümü, kâfirlerin ölümü” gibi çeşitli ölüm hallerinden bahsetmektedir. *Mızraklı*’da Cehennem’in özelliklerinin anlatılmaması dikkat çekicidir. O, Cennetin sekiz kapısı ve sekiz anahtarının olduğu, ikisinin anahtarı, beş vakit namaz ve iman, altısının da Fatiha suresinin içinde olduğunu söylemektedir. *Mızraklı*’da anlatılan sekiz Cennet şunlardır:

1. Dar-ı Celal (beyaz nurdandır),
2. Dar- Karar (kırmızı yakuttandır),
3. Dar-ı Selam (yeşil zebercettendir),
4. Cennetü’l- Huld (mercndandır),
5. Cennetü’l- Merva (gümüştedir),
6. Cennetü Adn (altındandır),
7. Cennetü’l- Firdevs (altından ve gümüştedir),
8. Cennetü Naim (kırmızı yakuttandır).¹³⁹

Ölümle ilgili bölümü daha çok vaazı andırmaktadır. Ayet ve hadislerin harmanlanıp kompoze ediliş tarzı dikkat çekicidir. Örneğin: “Pes Hak Teâlâ’dan hitap gele kim: “Ya meleklerim, onu tutun.” Pes melekler onun canını cemi-i kulları dibinden alıp yine koyuvereler. Hak Teâlâ’nın azap ettiğini kimse etmeye kadir değildir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: “O gün hiç kimse Allah’ın azap ettiği gibi azap edemez. Hiç kimse O’nun vurduğu bağ gibisini vuramaz.”(Fecr 89/ 25-26)

Ol ölüm döşeğinde yatan kimse bu azabı görüp “ah ah, keşke dünyada iken amel kılaydım, bugün bu siyaseti çekmezdim” diye.¹⁴⁰

¹³⁸ Arnavutça İlmihal, s. 58.

¹³⁹ Mızraklı İlmihal, s. 49.

¹⁴⁰ Mızraklı İlmihal, s. 115.

Bunlara benzer kiramen katibin'in ölen kimseye mezarı başında Allah'a ibadet edip sevabının o kimseye bağışlamaları, her bir insanın canını gâh 313, gâh 360, gâh 120 meleğin almaya gelmesi, şeytanın entrikaları... vs vs konular çok abartılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Arnavutça İlmihal'de Ahiret konusu *Mızraklı*'dan daha farklı işlenmiştir. Konu ahiret gününe inanılması gereğiyle başlayarak bunun ardından "Kul-lu nefsin zaikatul'mevt" (Her canlı ölümü tadacaktır.) ayetiyle devam eder. Ayetin hangi surede geçtiğini söylemeden, bu ayetin doğrultusunda şöyle bir açıklamada bulunur: "Kıyamet Gününde her canlı ölecektir Allah'tan başka, sonra yeni bir hayat başlayacak buna da hesap günü denir. Kıyamet Gününün ne zaman olacağını Allah'tan başka hiç kimse bilmez, ancak bize ayet ve hadisi şeriflerle o vukuu bulmadan evvel bir takım Kıyamet alametleri olacağı bildirilmiştir."¹⁴¹

Burada *Mızraklı*'da da olduğu gibi Kıyamet Gününün alametlerinden söz edilmez. Hem *Mızraklı* hem de *Arnavutça ilmihallerinde* kabir hayatından kısaca bahsedilir. Şöyle ki *Mızraklı*'da bu konuya şehadet getirmenin faydaları konusunda kısaca şu şekilde değinilmektedir: "Ve dahi kabirde olan beş faide: Kabri geniş olur, Münker ve Nekir hazretleri güzel surette gelir, Allahu azimü's-şan ona bir melek tayin eder, bilmediğini talim eder, Allahu azimü's-şan bilmediğini hatırına getirir, Cennet'te makamını görür."¹⁴² *Arnavutça İlmihal*'de de kısaca şöyle bahsedilir: "Ölüm ile ahiret arasındaki zaman mesafesine Berzah denir. İnsan gömüldükten sonra imam/hoca onun kabrinin başına giderken ona: "Allah'a inandım, dinim İslam'dır ve peygamberim Hz. Muhammed (s.a.v)dır." der. Buna telkin derler; Çünkü bu zamanda ölüye Münker ve Nekir adında iki melek gelir ve ona şöyle sorarlar: - Senin Tanrın kim? – İnancın ne? – Peygamberin kimdir? İyi Müslümanlar bu sorulara cevap vererek Allah'ın iyiliklerine kavuşurlar. Allah'ın emirlerini yerine getirmeyenler ise kabir azabı yaşayacaklar. Gerçek mümin için kabir Cennet bahçelerinden, günahkârlar için ise - Allah korusun- Cehennemin çukurlarından bir çukur olacaktır."¹⁴³

Arnavutça İlmihal'de ahiret günü konusu *Mızraklı*'daki gibi vaaz şeklinde anlatılmaktadır, fakat burada müellifler detaylara daha fazla girmektedirler. Mesela

¹⁴¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 59.

¹⁴² *Mızraklı İlmihal*, s. 90.

¹⁴³ *Arnavutça İlmihal*, s. 59-60.

konunun devamında bu günün özelliklerinden şu şekilde bahsedilmektedir: “Kıyamet Gününde bütün insanlar dirilecek ve amel defterleri verilmek üzere Mahşer’de toplanacaklardır. O gün herkes kendinden başka hiç kimseyi düşünmez, yani ne annesini ne babasını ne kardeşini ne de evladını düşünecek. Herkes Allah tarafından hesaba çekilecek ve O istediğini bağışlayacaktır. O gün peygamberimiz (s.a.s) bizim için Allah’a dua edecektir. Müminler Allah tarafından bağışlandıktan sonra Sırat’tan geçerek Cennete doğru ilerler. Günahkâr Müslümanlar, Müslüman olmayanlarla Cehenneme girerler; fakat günahkâr olan Müslümanlar bir süreliğine Cehennemde kaldıktan sonra Cennete girerler, dinsizler ise ebediyen Cehennemde kalırlar.”¹⁴⁴ Burada “Sırat” denmiş ama onun özelliklerinden bahsedilmemiştir. *Mızraklı*’da ise müminlerin bayramları sıralarken 5. maddede Sırat Köprüsünün özelliklerinden şu şekilde bahsedilir: “Kıldan ince ve kılıçtan keskince ve gecenin karanlığından karanlık, bin yıl eniş ve bin yıl yokuş, bin yıl düz olan Sırat Köprüsü üzerinde yedi yerde olan suale cevap verip geçerse. Eğer veremez ise her birinde bin yıl azap olursa gerektir. Ol yedi sual: 1) İmandan, 2) Namazdan, 3) Oruçtan, 4) Hacdan, 5) Zekât’tan, 6) Kul hakkından, 7) Gusûlden ve istincadan ve abdestten.”¹⁴⁵

Arnavutça İlmihal’de bundan sonra *Mızraklı*’dan farklı bir üslup izlenmiştir. *Mızraklı*’da daha çok cennet ve onun özelliklerinden bahsedilirken burada önce kısaca Cehennemden sonradan kısaca Cennetten bahsedilmiştir. Şöyle ki: “Cehennemde insanlar büyük azap göreceklerdir. Allah bu azaptan dünyadaki bütün Müslümanları korusun. Cennetin yüksek mertebelerinde -Cennet-i Ala’-bulunan Müslümanlar Allah Teâlâ’nın Nurunu göreceklerdir.-Nur-u İlahiye-.”¹⁴⁶

Müellifler hiç kimsenin cenneti, cehennemi, kıyamet günü ve Allah nurunun nasıl olacağını bilmediğini, insanın bu dünyada iyi işler işleyerek Allah rızasının kazanmaya çalışmasının gerektiğini ve bunları yaptıktan sonra cennet ve onda olan hurilerini kazanacağını belirtirler. Konuyu vaazı bitiriyormuş gibi şu cümle ile bitirirler: “Allah kalplerimizi nurlandırsın, selamet versin ve günahlardan korusun ki o güzel güne ulaşalım.”¹⁴⁷

6- Kadere İman

¹⁴⁴ Arnavutça İlmihal, s. 60.

¹⁴⁵ Mızraklı İlmihal, s. 13.

¹⁴⁶ Arnavutça İlmihal, s. 60-61.

¹⁴⁷ Arnavutça İlmihal, s. 61.

Mızraklı kader konusundan çok kısa bahsetmektedir. O, husun- kubuh, salah- aslah, hidayet- dalalet, rızık- ecel gibi konulara girmemektedir. Müellif, teferruata girmeden, sadece insanların kadere inanmalarını isteyerek konuyu şu şekilde ele almaktadır “Ve bi’l-kaderi hayrihi ve şerrihi minallahi teala.” Dahi hayır ve şer, olup ve olacakların cümlesinin Allahu azimü’şan’ın takdiriyle ve dilemesiyle ve yaratmasıyla ve Levh-i mahfuz’a yazmasıyla olduğuna inandım, iman getirdim, asla kalbimizde şek ve şüphe yoktur. Eşhedü ella ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulüh.”¹⁴⁸

Gördüğümüz gibi *Mızraklı*’da kaza ve kaderden çok kısa bahsedilmiştir. *Arnavutça İlmihal*’de ise bu konu daha geniş işlenmiştir. Burada önce kaza ve kaderin tanımlarını şu şekilde verilmiştir: “Kaza’nın birkaç anlamı vardır; ancak “iyi veya kötü işlerin yaratılması” anlamına gelmektedir. Kader ise burada “plan, proje” anlamlarını taşımaktadır.

Kaza ve Kadere inanmak ise “iyi olsun kötü olsun Allah’ın iradesi ve yaratmasıyla meydana geldiğini, O istemezse o iş insan için gerçekleşmez olduğuna inanmaktır.”¹⁴⁹ Sonra bu konuyla alakalı insane fiileri Allah tarafından yaratılmış, ancak iyiyi veya kötüyü insane verdiği iradeyle seçmesi, tercih ettiği işlerden de sorumlu olduğu anlatılmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından *Arnavutça İlmihal*’in müellif/müellifleri konuyla alakalı başka detaylara da girerler. Kaza ve kader konusunun insan akıllarından zor bir şekilde kavranıldığını izah ederler. Bu yüzden de Arnavutça tercüme edilmiş “*Dini Bilgiler*” kitabından kader konusunu anlatmaya çalışmışlardır. Bu kitabın müellifi Ahmed Hamdi olduğunu ve kader için şöyle bir tanım getirdiğini anlatırlar: “Kadere inanmak: Hayır, şer ve her şeyin Allah tarafından geldiğini inanmaktır.”¹⁵⁰

Arnavutça İlmihal’in müellif/müellifleri bu fikre katıldıklarını dile getirerek aynı zamanda insandaki iradenin de çok önemli bir unsur olduğunu beyan ederler. Devamında ise konunun saihliği üzerine durularak konu şu şekilde de açıklanmaya çalışılmıştır: “Müslümanlar kadere inandıkları için Hristiyan âleminde yadırganırlar. Lakin Müslümanlar bir yandan Kadere inanırken diğer taraftan da Allah’ın onlara verdiği özgür iradeyi de kullanırlar. Biz Kadere inanırken bazılarının zannettiği gibi insanı hayvan seviyesine indirmiyoruz.”¹⁵¹ Sonra Kader olayını ayetlerle delillendirerek konunun

¹⁴⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 71.

¹⁴⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 61.

¹⁵⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 62.

¹⁵¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 62-63

sonunda her şey Allah'tan geldiğini, Onun yaşattığını, öldürdüğünü, yedirdiğini vb, her şeyin Onun elinde olduğunu, Allah'ın iyiyi ve kötüyü yarattıktan sonra bizi iyiliğe davet ettiğini, dolayısıyla O'nun, hayır ve şerrin Yaraticısı olduğunu, biz de Allah'ın haüy ve şerrin Yraticısı olarak kabul ettiğimizde “çelişki var” diyenlere cevap vermiş olduğu söylenmiştir.¹⁵²

i- İBADET KONULARI

1- Temizlik

Maddi ve Manevi Temizlik

Mızraklı hadesten taharet veya manevi temizliği şöyle tanımlamaktadır: “Abdesti yoksa abdest almaya, cünüp ise gusül almaya, abdest ve gusül gerekirken su bulunmazsa teyemmüm etmeye derler.”¹⁵³

Eserde hadesten taharetin üç şey ile tamam olduğunu söylenir. Bunlar:

1. İstincasına dikkat etmekle,
2. İstibrasına dikkat etmekle,
3. Abdest azalarını yıkamada ve başını meshte, farz olan yerlerde kuru bir yer bırakmamakla.

Mızraklı'da necasetten taharet veya maddi temizliğin üç şey ile tam olduğu söylenir. Bunlar:

1. Namaz kılarken giydiği elbisenin temizlemekle,
2. Namaz kılarken bedenini temizlemekle,
3. Namaz kıldığı mekânı temizlemekle.

Arnavutça İlmihal'in dördüncü bölümünde ise temizlik konusu yer almaktadır. Eserde temizlik için genel bilgiler verilmektedir. Örneğin; namaz kılmak için, Kur'an okumak veya ona dokunmak için ilk şartın temizlik olduğu anlatılır. Sonra müellif/müellifler temizliği ikiye ayırırlar: 1. Hadesten taharet 2. Necasetten taharet veya pislikten kurtulma. Hades için şöyle bir tanım getirirler: “Abdest veya gusül alana kadar vücutta bulunan pis şeylere denir. Hades büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır: Büyük hades: cünüplük, ay hali, lohusalık; küçük hades ise abdestsiz olmaktır. Büyük hades

¹⁵² *Arnavutça İlmihal*, s. 65.

¹⁵³ *Mızraklı İlmihal*, s. 28.

vücudun yıkanmasıyla, küçük hades ise abdest almakla giderilir. İki hades için de su bulunmazsa o zaman temizlenme temiz toprakla yapılır, buna da teyemmüm denir.”¹⁵⁴

b) Suların Hükümü

Mısraklı suları ma-i mutlak (mutlak, tabii su), ma-i mukayyet (başka bir maddeden elde edilen su), ma-i meşkük (şüpheli su) ve ma-i müstamel (kullanılmış su) olmak üzere dörde ayırır. Bunlar: “Ma-i mutlak; yağmur, deniz, akar pınar ve kuyu suyu. Bu sular murdar-ı temiz eder, ne yaparsan olur. Ma-i mukayyet; kavun, karpuz, asma, çiçek suyu ve bunlara benzer su. Bunlar murdarı pak eder amma abdest ve gusül olmaz. Ma-i meşkük; eşeğin ve anası himar olan katırın içtiği suya derler. Bu sudan hem abdest hem de gusül olur, herhangisini evvel ederse muhayyerdır. Ma-i müstamel; gusül, istinca ve abdestten akan sudur- eğer o suyun içinde necaset-i hakikiye yoksa.- Ma-i müstamel yere düşen midir yoksa bedenden ayrılan mıdır bunda ihtilaf vardır. Esah olan bedenden ayrılındır ve bunda dahi üç görüş vardır: İmam-ı Azam’a göre necaset-i galizadır (ağır pisliktir), İmam-ı Ebu Yusuf’a göre necaset-i hafifedir (hafif pisliktir), İmam-ı Muhammed’e göre paktır, esah olan budur.”¹⁵⁵ *Arnavutça İlmihal*’de ise bu konu yer almamaktadır.

c) Temizlenme Yolları

aa) İstinca, İstibra ve İstinka

Mısraklı’da bu üç terim şöyle açıklanır:

“İstinca: (Büyük abdeste çıktıktan sonra) su ile mahal-i mahdudu yıkamak denir.

İstibra: Sadekarlıktan sonra mesanenin yaşlığı gidinceye kadar gerek gezinerek, gerek başka vecihle eğlenmek denir.

İstinka: Temiz olduğuna kalbi mutmağın olamaya derler.

Mısraklı’da bu terimler verildikten sonra istincanın farz, vacip, sünnet, müstehap, mendup ve bi’dat olmak üzere altı nevi olduğu söylenir. Bunlar:

1. Farz olan: Elbisesinde, bedeninde ve namaz kılacak mekânda bir dirhemden ziyade necaset (dışkı, kan gibi pislik) olsa su ile gidermek farzdır. Kezalik gusül ederken de istinca farzdır.

2. Vacip olan: Esvabında ve namaz kılacak mekânda dirhem miktarı necaset olsa gidermek vaciptir.

3. Sünnet olan: Dirhem yarısı kadar olsa gidermek sünnettir.

¹⁵⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 72.

¹⁵⁵ *Mısraklı İlmihal*, s. 23-24.

4. Müstehap olan: Cüzi necaset olsa gidermek müstehaptır.
5. Mendup olan: Bir kimsenin makatı yaş iken yellense yıkamak menduptur.
6. Bid'at olan: Bir kimse (makatı) kuru iken yellense yıkaması bid'attır.¹⁵⁶

İstinca'nın sünnetleri: Taş veya toprak ile silmek,- bundan sonra su ile yıkamak da sünnetir.- Eğer taş ve toprak ile necaset gitmeyip dirhem ziyade kalırsa yahut dirhemden ziyade makatın etrafına bulaşmışsa su ile yıkamak farz olur. Ve pak bez ile silmek; eğer bez yoksa eliyle kurutmak.

İstinca'nın Müstehabı: Taşı tek tutmak yani ya üç ya beş ya da yedi olmaktır.¹⁵⁷
Arnavutça eserinde istinca, istibra ve istinka terimlerine yer verilmez.

bb) Misvakın Faydaları

Mızraklı misvak tutmanın on beş faydası olduğunu söyler. Bu on beş faydanın siracü'l-vehhac'da mezkûr olduğu, başka yerde yetmiş iki faydanın olduğu ve İbn Heytemi Ubab şerhinde zikr ettiğini söyler. On beş faidenin;

1. Sekerât-ı mevtinde (ölüm anında) şehadet kelimesini getirmeğe sebep olur.
2. Dişlerin etini pekiştirir,
3. Balgamı giderir,
4. Safrayı keser,
5. Ağız ağrısını giderir,
6. Ağız kokusunu giderir,
7. Başın damarlarını pekiştirir,
8. Allahu azimü's-şan ondan razı olur,
9. Şeytan gamlanır,
10. Gözleri nurlanır,
11. Hayrı ve hasenatı çok olur,
12. Sünnet ile amel etmiş olur,
13. Ağız pak olur,
14. Fasihi'l-lisan (doğru ve açık konuşan) olur,

15. İki rekât misvak ile kılınan namazın sevabı misvaksız yetmiş rekât kılınan namazın sevabından çok olur.¹⁵⁸

¹⁵⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 22.

¹⁵⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 22-23.

¹⁵⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 85-86.

Arnavutça İlmihal'de misvakın faydaları yer almaz. Ancak eserde abdestin öneminden bahsedilirken dişlerimizin temiz olmasının sağlığımız için çok önemli olduğu zikrolunur. Bundan dolayı da Peygamberimiz (s.a.v)'in misvak kullanmamızı tavsiye etmesi de şu hadiste verilir: “ Ümmetime zor gelmeseydi, her abdest için misvak kullanmalarını emrederdim.” Misvakın olmadığı zamanlarda da dişlerin temizlenmesi için ya diş fırçası ya da şehadet parmağını kullanmamız söylenilir.¹⁵⁹

2- Abdest

Mızraklı'dan farklı olarak *Arnavutça İlmihal*'de abdestin nasıl alınacağı da anlatılmıştır.¹⁶⁰ Bu konuyla alakalı her şeye en ince detayına kadar yer verilmiştir. Mesela her azayı yıkarken abdest dualarının okunmasını veya bu duaları bilmeyenler için “ Amantu bil-lah...” veya “ Eşhedu en lailahe...” yi okumak, abdestin sonunda da kadir suresini okumak gerektiği söylenmiştir.

Sonra abdest alırken ağız, burun ve ayakların nasıl yıkanmaları gerektiği zikrolunur. Çift olan azaların sağdan başlayarak üçer defa yıkanmaları, üçten fazla yıkanmaları ise sünnetin dışında çıkmak olduğu, ancak su yetmezse daha az yıkanmaları gerektiği anlatılır.¹⁶¹

a) Abdestin Farzları

Mızraklı “abdestin farzları dördtür” diyerek şu şekilde sıralar: 1) Yüzünü yumak (yıkamak), 2) Kollarını dirsekleriyle bile (beraber) yumak, 3) Başının dört bölükte bir bölüğüne mesh etmek, 4) Ayaklarını topuklarıyla bile (beraber) yumak.

Sonra abdestin farz olduğuna delil olarak; “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzünüzü, dirsekleriyle beraber yıkayın” (Maide 5/6) ayeti kerimesi verilmiştir. Konunun devamında abdestin farz, vacip, sünnet ve mendup olmak üzere dört nevi olduğu şu şekilde anlatılır: “Farz olan: Dördtür; Mushaf-ı şerife yapışmak için ve beş vakit namaz kılmak için ve cenaze namazı kılmak için ve tilavet secdesi etmek için abdest almak. Vacip olan: Tavaf-ı ziyaret etmek için abdest almak. Sünnet olan: Ezberden Kur'an okumak için ve mezaristanı ziyaret etmek için ve gusülden evvel abdest almak. Mendup olan: Uykuya yattıkta ve uykudan kalktıktan, dahi yalan ve gıybet söyledikte, dahi çalgı dinledikte, bu şeylere tevbe ve istiğfar edip abdest almak mendup, dahi ulema meclisine giderken abdest

¹⁵⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 76.

¹⁶⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 75-76.

¹⁶¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 76-77.

ile gitmek mendup, abdest üzerine abdest almak mendup -eğer arada abdestsiz caiz olmayan bir amel işledi ise-, ve eğer işlemedi ise mekruhtur.”¹⁶²

Arnavutça İlmihal’de önce abdestin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Vücudun bazı azalarını su ile temizlemek ve başı mesh etmesine denir.”¹⁶³ Müellif/müellifler devamında abdestin amaçlarının iki olduğunu beyan ederek onları şu şekilde sayarlar:

1. Emredilen işler için farzdır, namaz gibi.
2. Sevap kazanmak için abdest almak müstehaptır.

Aynı şekilde “abdestin farzları dördtür” diyerek onları şu şekilde verirler:

1. Yüzü bir kere yıkamak;
2. Ellerin dirseklere kadar bir defa yıkamak;
3. Başın dörtte birine mesh vermek;
4. Ayakları topuklarıyla beraber bir defa yıkamak.¹⁶⁴

b) Abdestin Vucubunun Şartı

Mızraklı “abdestin vucubunun şartı dokuzdur” der ve onları şöyle sıralar:

1. Müslüman ola,
2. Baliğ (ergin) ola,
3. Akıllı ola,
4. Abdestsiz ola,
5. Abdest suyu pak ola,
6. Abdest almağa kudreti ola,
7. Hayız olmaya,
8. Nifas üzere olmaya,
9. Her namazın vakti olan -bu dokuzuncu sahib-i özre göredir.¹⁶⁵

Arnavutça İlmihal’de abdestin vucubunun şartı şu şekilde sıralanılır:

1. Baliği (ergen) olmak,
2. Akıllı olmak,
3. Müslüman olmak,
4. Kişinin suyu kullanmak kadar güçlü olmak, 5. Abdestsiz olmak,

¹⁶² *Mızraklı İlmihal*, s. 23.

¹⁶³ *Arnavutça İlmihal*, s. 73.

¹⁶⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 73.

¹⁶⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 24.

6. Adet veya loğusa halinde olmamak; yani çocuk, deli, Müslüman olmayan, adetli veya loğusa halinde olan kadın için abdest almak vacip değildir.¹⁶⁶

c) Abdestin Sünnetleri

Mızraklı “ve dahi abdestin yirmi beş kadar sünnetleri beyan olunur” diyerek abdestin sünnetlerini şöyle sıralar:

1. “Eûzü” okumak,
2. Besmele okumak,
3. Ellerini yıkamak,
4. Parmakların(aralarını) hilallemek,
5. Ağzına su vermek,
6. Yüzüne su vermek,
7. Niyet etmek,
8. Kibleye dönmek,
9. Sakalını hilallemek -eğer sık ise-,
10. Sakalına mesh etmek,
11. Sağ yanından başlamak,
12. Sol elinin serçe parmağı ile sağ ayağı, serçe parmağının altından yukarıya doğru hilallemek,
13. Başına kaplayı (başın bütünü) mesh etmek,
14. Başından artan su ile kulaklarına ve boynuna mesh etmek,
15. Tertip üzere almak (sırayı gözetmek),
16. Arasını kesmeyip biribirine ulaştırmak,
17. Başına mesh verdiği vakit önünden bed' etmek (başlamak),
18. Misvak tutunmak,
19. Gözünün kenarına ve kaşına suyu ulaştırmak,
20. Abdest üzerine abdest almak,
21. Abdest azalarını üç kere yumak,
22. Yüksekik yere durmak,
23. Abdest aldıktan sonra ibriği doldurmak,

¹⁶⁶ Arnavutça İlmihal, s. 73.

24. Abdest alırken dünya kelâmı söylememek,

25. Daim bu niyet üzere olmak.¹⁶⁷

Arnavutça İlmihal'de “abdetsin sünnetleri” *Mızraklı*'dan farklı anlatılmıştır. *Mızraklı*'da abdest sünnetlerinin sayısı yirmi beş iken *Arnavutça İlmihal*'inde yedi olmak üzere şu şekilde verilmiştir:

1. Niyet ederek “Euzu... Besmeleyi” okumak.

2. Elleri yıkamak.

3. Ağzı ve burnu üçer defa yıkamak.

4. Dişlerin misvak veya diş fırçasıyla yahut bunlar olmadığı zaman parmakla temizlemek/yıkamak.

5. Başın tamamına, kulaklara ve boynuna mesh etmek.

6. Abdestin farz ve vaciplerini ayeti kerimelerdeki sıraya göre yerine getirmek.

7. El ve ayaklar küçük parmaklardan başlayıp parmakların arasında da iyi yıkanmak.¹⁶⁸

d) Abdestin Müstehapları

Mızraklı “abdestin müstehapları beştir” diyerek onları şu şekilde sıralar:

1. Niyeti dil ile söylemek,

2. Kulağından artan su ile boynuna mesh etmek,

3. Mümkün olursa abdestten artan suyu ayak

üzerine durup kıbleye karşı içmek,

4. Mümkün ise abdestten sonra şalvarına biraz su serpmek,

5. Pak peşkir (havlu) ile silinmek.¹⁶⁹

Arnavutça İlmihal'de müstehaplar madde halinde verilmemiştir. Örneğin: “Ellerini yıkamak, sünnet olan her şeyi üç defa yıkamak, müstehaptır. Sünnet ve müstehap abdestin farzlarını tamamlarlar, örneğin; yüzün, kolların yıkanması gibi ancak elleri yıkamadan yüzü yıkamayız, çünkü eller kirlidir.”¹⁷⁰

e) Abdestin Mekruhları

Mızraklı abdestin mekruhları on sekiz olduğunu beyan eder. Bunlar:

¹⁶⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 24-25.

¹⁶⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 74.

¹⁶⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 25-26.

¹⁷⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 74.

1. Suyu yüzüne pek vurmak,
2. Abdest aldığı suyu öfürmek,
3. Üçten eksik yıkamak,
4. Üçten ziyade yıkamak,
5. Abdest aldığı suya tükürmek,
6. Suyun içine sümkürmek,
7. Gargara etmek,
8. Arkasını kibleye dönmek,
9. Gözünü yummak,
10. Gözünü pek açmak,
11. Soldan başlamak,
12. Sağ eliyle sümkürmek,
13. Sol eliyle ağzına su vermek,
14. Sol eliyle burnuna su vermek,
15. Ayağını yere vurmak,
16. Güneşte ısınmış su ile abdest almak,
17. Mâ-i müsta'melden (kullanılmış sudan) sakınmamak,
18. Dünya kelâmı söylemek.¹⁷¹

Mızraklı'da abdestin mekruhları on sekiz taneyken *Arnavutça İlmihal*'de beş tanedir ve şu şekilde verilir:

1. İhtiyacı olmadığı halde başka birinin yardımıyla abdest almak.
2. Abdest suyunu serpmek *Mızraklı*'da ise "Mümkünse abdestten sonra şalvarına su serpmek." Dördüncü madde olarak abdestin müstehaplarında geçmektedir.¹⁷²
3. Abdest alırken ihtiyacı olmadığı halde konuşmak.
4. Abdest alırken sol eliyle ağzına ve burnuna su vermekte bir sakınca yoktur. Ancak burnu sağ eliyle sümkürmek mekruhtur. *Mızraklı*'da "Sol elle ağza ve burna su vermek mekruhtur" diye geçer.¹⁷³

¹⁷¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 26.

¹⁷² *Mızraklı İlmihal*, s. 26.

¹⁷³ *Mızraklı İlmihal*, s. 26.

5. Çok su harcamamak (israf etmemek, ihtiyacından da az su kullanmamak; Güneşte ısınmış suda abdest almak).¹⁷⁴ Bu madde *Mızraklı*'da da 26. madde olarak geçmektedir.¹⁷⁵

f) Abdesti Bozan Durumlar

Mızraklı “abdesti bozan şeylerden bu makamda yirmi dört kadar beyan olunur” diyerek onları şu şekilde sırlar:

1. Ardından (arkasından) çıkan,
2. Önünden çıkan,
3. Kurt ve ufak taş ve şâir önden ve arkadan çıkırsa,
4. Hukne (şırınga) ettirmek,
5. Hatunlar fercine (tenasül uzvuna) mualece (ilaç) akıtmış olsa, verasından (arkasından) gelirse,
6. Bir adam kulağına mualece akıtmış olsa ağzından ve burnundan gelirse,
7. Bir adam zekerine (tenasül uzvuna) pamuk tıkamış yarısı ıslanıp düşmüş olsa - pamuğun dış tarafı ıslanmamış olsa düşmedikçe bozmaz-,
8. Zekerine tıkadığı pamuk bütün ıslansa -düşse de düşmese de-,
9. Ağız dolusu kusmak,
10. Gözünün birisinde özür olup abdest aldıktan sonra ahâr (diğer) gözünden yeni özür zuhur edip özürlü gözünden gelmek üzere olan bahs (parça) özürsüz gözünden dahi gelmek,
11. Burnunun deliğinden özür gelir olup abdest aldıktan sonra ahâr deliğinden gözdeki tafsilat üzere gelmek,
12. Tükürmüş, tükürüğünden kan görmüş -eğer kan ziyade olursa-,
13. Bir şey kendini ısırmış, mahallini yoklar, eğer kan bulursa,
14. Bir yerinde yine yaş kan görmüş,
15. Çıplak hayvan üzerinde dalgın uyuyup yokuş aşağı inse,
16. Abdest aldı mı almadı mı deyü şek (şüphe) etmiş ve zann-ı galibi abdestsizliğe olursa,
17. Erler, avretini çıplak iken koçuşsa (kucaklasa),
18. Abdest azalarından bir yerini unutmuş, hangisi olduğunu bilmez ise,

¹⁷⁴ Arnavutça İlmihal, s. 77.

¹⁷⁵ Mızraklı İlmihal, s. 26.

19. Bir yerinde kabarcık var imiş, sıkıp cerahat ve kan ve sarı su taşra (dışarı) çıksa,
20. Bir yerinde yarası var imiş, orta yerine su veya kan birikmiş, sağ yerine bulaşmış ise,
21. Bir yere dayanmış uyumuş, eğer o yerden ayrılrsa düşecekleyin ise,
22. Rükû ve sücûdu olan namazlarda kendi ve yanındaki işitecek kadar gülmek, - eğer yalnız kendi işitecek kadar güler ise yalnız namazı fasit olur, abdesti bozulmaz-,
23. Sara tutsa yahut bayılsa,
24. Burnundan kan gelmiş, gusûlde yuması lazım olan yere inerse.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi abdesti bozan durumlar *Mızraklı*'da yirmi dört maddede toplanmışken *Arnavutça İlmihal*'de altı maddede verilmiştir. Bu eserde abdestli olan kişinin aşağıdaki durumlardan biri olursa abdestin bozulacağı söylenerek bu durumları şöyle zikrolunur: “1) Arkasından ve önünden çıkan, 2) Bir yerden kan vb. akmak, 3) Ağzı dolusu kusmak, 4) Bir yere dayanmış uyumak, 5) Namazdayken kendisi duyacak kadar gülse sadece namazı bozulur; ancak başkaları duyarsa namazla berber abdest de bozulur.”¹⁷⁷

Arnavutça İlmihal'deki müellif/müellifler abdest konusunu özür sahiplerini anlatmakla bitirirler. Özür sahibi için şöyle bir tanım yaparlar: “Abdesti bozan şeylerden birinin sürekli meydana gelmesi veya devamlı kan gelmesi yahut yaranın kanaması gibi durumlar özür halini doğurur.”¹⁷⁸ Ayrıca konunun devamında özür sahibi için her namaz için abdest alması gerekliliği söylenir. Eğer özür sahibi kesin abdest aldığını biliyorsa fakat daha sonra abdestin bozulmasından şüphe ediyorsa o zaman abdest alması gerekmediği zikrolunur. Ancak kişi abdest alma konusunda şüphe ediyorsa, o zaman yeniden abdest alması gerektiği söylenir.

Özür sahibi hakkında bilgiler kitabın ileriki sayfalarında (88-89) şu şekilde yer almaktadır: “Özür sahibi her farz namaz için abdest alıp bu süreçte farz, kaza, nafile ve başka namaz da kılar, ancak namaz vakti geçtikten sonra abdest bozulur. Vücudunda yara sahibi olan kişinin o yarayı kapatması vaciptir. Özürlü insanın elbisesine veya seccadesine

¹⁷⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 26-28.

¹⁷⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 77-78.

¹⁷⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 78.

bir dirhem kadar kan, irin veya necis sayılan şeylerden biri bulaşırsa onun temizlenmesi gerekir.”

İnceleme konusu olan *Arnavutça İlmihal*'de abdest konusunun sonunda abdestsiz işlenmeleri yasak olan fiiller şu şekilde sıralanır: “1) Namaz kılmak, 2) Kâbe’yi tavaf etmek, 3) Kısa da olsa Kur’an-ı Kerimden bir ayeti dokunmak.”¹⁷⁹

g) Abdest Duaları

Mızraklı'da abdest duaları kitabın ortalarında (104-107. sayfaya kadar) yer alırken *Arnavutça İlmihal*'in başında aynı geçmekle beraber şu şekilde verilmiştir:

“(Azamet Sahibi Allah'ın adıyla. İslam dini üzen yarattığı, imana muvaffak kıldığı için Allah'a hamd olsun. Suyu temiz yaratan ve İslam'ı nur kılan Allah'a ham dolsun.)

Ağızına su verdikte bunu okuya:

Yüzünü yudukta bunu okuya:

(Allah'ım! Peygamberinin Havuzu'ndan bana öyle bir kadeh su ikram et ki ondan sonra ebedi olarak bir daha susamayayım.)

Burnuna su verdikte bunu okuya:

(Allahım! Bana Cennet kokusu koklat ve onun nimetlerinden beni rızıklandır, Cehennem kokusunu ise koklatma.)

(Allahım ! Dostlarının yüzlerinin nurlandığı günde benim de yüzümü nurunla nurlandır; düşmanlarının yüzlerinin kara çıkacağı günde günahlarımla benim yüzümü de kara çıkarma.)

Sağ kolunu yudukta bunu okuya:

(Allahım! Amel defterimi sağ tarafımdan ver ve benim hesabımı kolaylaştır.)

Sol kolunu yudukta bunu okuya:

(Allahım! Amel defterimi solumdan ve arkamdan verme ve beni zorlu hesaba çekme.)

Başını mesh ettikte bunu okuya:

(Allahım! Saçımı ve yüzümü ateşten koru ve Senin gölgenden başka gölgenin olmadığı günde Arşının gölgesinde beni de gölgelendir.)

Kulağına mesh verdikte bunu okuya:

(Allahım! Beni sözü dinleyen ve onun güzeline uyanlardan eyle)

Boynuna mesh verdikte bunu okuya:

(Allahım! Boynumu Cehennem'den azad et ve beni zincir ve bukağılardan koru.)

¹⁷⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 78.

Sağ ayağım yıkadıkta bunu okuya:

(Allahım! Ayakların kayacağı günde Sırat üzerinde iki ayağımı sabit kıl.)

Sol ayağım yıkadıkta bunu okuya:

(Allahım! Bana şükredilen çalışma, affedilen günah, kabul edilmiş amel ve tükenmeyen kazanç nasip eyle.)

Abdest tekmil olduktan sonra bunu okuya:

(Allahım! Beni çok tevbe edenlerden, temizliğe çok dikkat edenlerden, salih kullarından ve kendileri için korku ve hüznün olmadığı kimselerden eyle.)

Bundan sonra ya bir ya iki ya üç defa evvelinde besmele ile “İnna enzelnâ...” (Kadir) sûresini tecvid ve tertîl ile okuya.

3- Gusûl (Boy Abdesti)

Arnavutça İlmihal'de gusûl konusuna girilmeden önce guslün tanımı şu şekilde yapılır: “Genel temizleme amaçlı yapılan temizliğe/yıkanmaya gusûl denir.”¹⁸⁰

Bu eserde guslün farz olduğu zikrolunduktan sonra guslün iki sebebi şöyle söylenir:

1. Yıkanmadan yerine getirmeyeceğimiz dini vecibeler için;
2. Bu dini sorumlulukları yerine getirdiğimizde öbür dünya için sevap kazanmaya istememiz.

Arnavutça İlmihal'de gusûl gerektiren durumlar şöyle verilir: “Erkek olsun kadın olsun akıl baliğ olan kişiye, kadının hayız veya nifas bitiminde gusûl olması farz olur. Cuma ve Bayram namazlarında, Arefede ve ihrama girerken yıkanmak sünnet, yolculuktan döndüğünde, Kadir Gecesinde, Medine’yi Münevvere’ye girildiğinde, tövbe edildiğinde ve Müslüman olmayan bir kimse Müslüman olduğu zaman gusûl almaları müstehaptır. Ölüyü yıkamak ise vacip ale’l kifayedir.”¹⁸¹

a) Guslün Farzları

Mızraklı guslün farzlarını şu şekilde sıralar: “1) Bir kere ağzına su vermek, 2) Bir kere burnuna su vermek, 3) Bir kere cemî-i bedenini (bütün vücudunu) yıkamak.”¹⁸²

Mızraklı'da geçtiği gibi *Arnavutça İlmihal*'de de guslün farzları üç olduğu söylenir. Bunlar: “1) Ağza su vermek, 2) Burnuna su vermek, 3) Bütün vücudunu yıkamak.”¹⁸³

¹⁸⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 78.

¹⁸¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 79.

¹⁸² *Mızraklı İlmihal*, s. 17.

¹⁸³ *Arnavutça İlmihal*, s. 79.

Arnavutça İlmihal'de farzların sıralamasından sonra bunların yapılış şekli de anlatılır. Örneğin: "Kişinin ağza su verirken suyu boğaza kadar götürerek gargara yapması, vücudunun her yerine su ulaşacak şekilde iyi yıkaması, örgülü saç olan kadının örgüsünü bozmaması yalnız saçlarının diplerine suyun ulaşması gerekir. Gusül alırken bir uzvun yıkanması unutulduysa ve kişinin farz veya vacip namazlarını yerine getirdikten sonra aklına gelirse, unutilan yerin hemen yıkanması gerek, sonra da o kişinin namazını tekrar yerine getirmesi gerekir."¹⁸⁴

Son olarak da gusül alırken ıslak bir uzvun kuru bir uzva değerse yıkanabileceği, fakat abdest için bunun gerekli olmadığı dile getirilir.

b) Guslün Sünnetleri

Mızraklı İlmihal'de guslün sünnetleri şöyle sıralanır:

1. Su ile istinca etmek,
2. Ellerini bileğine kadar yıkamak,
3. Bedeninde necaset-i hakikiye (gerçek pislik) var ise gidermek,
4. Mazmaza ve istinşakta (ağza ve burna su vermede) mübalağa ederek (guslün) evvelinde adeta abdest almak,
5. Gusül abdestine niyet etmek,
6. Her azasını, suyu dokunurken oğuşturmak,
7. Evvel sağına sonra soluna sonra başına üçer kere su dökmek,
8. Eli ve ayağının parmaklarını hilallemek,
9. Ardını, önünü kibleye döndürmemek,
10. Gusül ederken dünya kelâmı söylememek,
11. Mazmaza ve istinşakı üçer kere etmek,
12. Her azada sağdan başlamak,
13. Gusül ettiği yerde bevl etmemek,
14. Gusül ettiği yerde namaz kılmamak.

Bundan mâda guslün dahi nice sünnetleri Halebî'de ve gayride zikr olunmuştur.¹⁸⁵

Görüldüğü gibi *Mızraklı*'da guslün sünnetleri on dört tane iken *Arnavutça İlmihal*'de beş maddede şu şekilde toplanmıştır:

1. Elleri yıkarken besmeleyi okumak ve abdestteki gibi niyet etmek.

¹⁸⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 90.

¹⁸⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 18-19.

2. Abdest almadan önce gerçek pislik olmadığı halde mahrem olan yerlerini yıkamak.

3. Namaz için alınan abdest gibi abdest almak, ancak ayakları yıkamayı guslün sonuna bırakmak.

4. Önce baş sonra sağ ve sol tarafı üç kere yıkamak ve daha sonra vücudun diğer yerlerini yıkamak.

5. Vücuda her su döküldüğünde iyice yıkamak, en son sağ sonra da sol ayağını yıkamak.¹⁸⁶

Arnavutça İlmihal'in müellifi/müellifleri konuyu sonlandırırken (s.80-81) bazı hükümler vermektedirler. Bunlar: “Gusül alırken suyu üç defa döktüğümüzde ilki farz, diğer ikisi sünnettir. Kişi gusül alırken niyet etmezse yıkanmamış olmaz sadece sevaptan mahrum olur, o yüzden niyet etmek sünnettir. Eğer bir kişi gusül almak niyetiyle akarsuya atarsa veya havuz gibi bir yere girip abdest alacak kadar bir zaman durursa suyun içinde, o zaman sünneti yerine getirmiş olur ve temizlenmiş olur. Guslün başında abdest için niyet etmezse bile, namaz guslün abdesti ona yeter ve namaz kılabilir.”

c) Guslün Nevileri

Mızraklı'da guslün nevileri beşi farz, beşi vacip, dördü sünnet ve biri müstehap olmak üzere on beş nevidir. Bunlar:

“Farz olan: Hatunun hayızdan ve nifastan kesildikte, dahi (erkeğin) sünnet yeri avretin fercine (tenasül uzvuna) dahil oldukta, ve şehvetle meni geldikte, ve ihtilâm olup döşğinde (ve) ya donunda meni buldukta; bu beş yerde gusül etmek farzdır.

Vacip olan: Meyyiti (ölüyü) gasl etmek, dahi bir sabi (çocuk) bulûğa ermiş gusül etmek, ve eriyle avretin arasında meni bulunmuş, hangisinin olduğu bilinmese, ikisi de gusül etmek, ve bir adamın üzerine meni bulaşmış ne zamandandır bilmesine gusül etmek, ve bir hatun dünyaya sabi getirmiş kan gelmedi ise gusül etmek -eğer kan gelmiş ise gusül farzdır-

Sünnet olan: Cuma günü ve bayram günleri, ve ihram vakti -hangi niyete olursa-, ve Arafat vakti gusül eylemek.

Müstehap olan: Bir kâfir imana gelmiş; küfür halinde cünüp ise gusül farz, değilse müstehaptır.”¹⁸⁷

¹⁸⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 80.

¹⁸⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 17-18.

Arnavutça İlmihal'de "guslün müstehap ve mekruhları" konusu şu şekilde anlatılır: "Abdest için olan müstehap gusül için de geçerlidir. Bir kişi başkalarının bulunduğu yerde gusül alabilir yalnız, avret yerlerinin örtülü olması gerekir, kişi kıbleye doğru dönmek şartıyla avret yerlerini örtmeden de yıkanabilir. Yıkanırken konuşmak, Kur'an veya dua okumak mekruhtur. Hamamdayken başına çok su harcamak iyi değildir."¹⁸⁸

d) Guslün Haramı

Mızraklı'da "guslün haramı üçtür" denilerek bunlar şu şekilde geçmektedir:

1. Erler erlere ve avretler avretlere gusül vaktinde göbeği altında dizi altına kadar olan mahalli birbirine göstermek,
2. Ala kavlin (bir görüşe göre) Müslüman hatunları kâfir avretlerine gusül ederken görünmek- sair vakitlerde de hüküm böyledir-,
3. Suyu israf etmek.¹⁸⁹

4- Teyemmüm

Mızraklı'da teyemmüm konusuna direk "Teyemmümün farzları" diye girilir. *Arnavutça İlmihal*'de ise bu konu teyemmümün tanımı ile başlatılır. Şöyle ki: "Abdest veya gusül almak isteyen su bulamaması halinde teyemmüm etmesi caizdir, yani su yerine temiz toprakla yüze, ellere ve kollara dirseklere kadar mesh vermeye teyemmüm denir."¹⁹⁰

Arnavutça İlmihal'de abdest ve gusül için olan sebeplerin teyemmüm için de geçerli olduğu söylenir. Konu devamında şu şekilde işlenir: "Abdest için niyet edilmediğinde abdest kabul olurken teyemmüm için bu geçerli değildir. Teyemmüm için niyet etmek farzdır. Yolcu veya şehre uzak olan kimse abdest veya teyemmüm için yakınlarda su bulunmazsa ya da suyun bulunan yeri bir milden (4000 adımdan) uzaksa ve oraya ulaşmak güçse/tehlikeliyse o zaman bu kişinin zorluktan dolayı teyemmüm etmesi caizdir/doğrudur. Eğer su bulunursa, fakat temiz/berrak değilse ve bu suyla abdest veya gusül alınmazsa yahut uzmanlar tarafından bu suyun sağlık için tehlikeli olduğu tespit edilmişse, o zaman teyemmüm yapmak lazım."¹⁹¹ Bir kişinin hamamı veya gusül alacağı yerin ödeyecek parası yoksa suyu ısıtma aletleri veya yıkanacak yeri yoksa eşkıyaya

¹⁸⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 81.

¹⁸⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 18.

¹⁹⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 81.

¹⁹¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 82.

yakalanma tehlikesi varsa; su bulana kadar çalınma veya vahşi hayvan tehlikesi varsa; yola çıkıp suyu kullanıp susuz kalmaktan korkarsa; su kuyusu bulunursa fakat onu oradan çıkaracak temiz kap bulunmazsa; kişinin suyu kullanma gücü yoksa; su bulana kadar cenaze veya Bayram namazın kaçırmasından korkarsa bir insanın teyemmüm alması caizdir/doğrudur.”¹⁹²

Mızraklı’da teyemmüm için delil olarak Maide 5/6 ayeti gösterilir. *Arnavutça İlmihal*’de ise teyemmümün Kur’an’da “mesh” olarak geçtiği söylenir (s. 83).

Arnavutça İlmihal’de abdest almaya engel olan her şeyin teyemmüm için de geçerli olduğu söylenir. Örneğin: “Burundan kan gelirse ya da kadının lohusalık zamanında teyemmüm yapmaması gerekir.

Çamur, balmumu gibi suyun tene ulaşmasını engelleyen maddeler bulunursa, önce onları gidermek sonra da teyemmüm almak gerekir.”¹⁹³

a) Teyemmümün Farzları

Mızraklı “teyemmümün farzı üçtür” diyerek bu farzları şu şekilde sıralar:

1. Niyet etmek -bu şarttır-,
2. Ellerini pak toprağa vurup yüzüne kaplayı mesh etmek,
3. Ellerini bir dahi toprağa vurup evvel sağ koluna sonra sol koluna bura bura mesh etmek. Bunlar (ikisi) rükündür.

Mızraklı’da teyemmümün farz olduğuna delil olarak şu ayet- i kerimeyi gösterilir: “Temiz toprağa teyemmüm ediniz” (Maide 5/6). *Mızraklı* teyemmüm için şu altı şeyi caiz görmez: “-meğer üstlerinde toz ola- : Demirden, bakırdan, tunçtan, kalaydan, alfandan, gümüştan. Bu altı şeyden mâda her şeyden caizdir, lakin yer (toprak) cinsi olmak şartındadır. Suyu aramak ve arayıp bulamamak ve bir âdile (güvenilir kişiye) sormak ve ol âdil dahi salih olmak şartındadır.”¹⁹⁴

Teyemmümün farzları *Mızraklı*’da geçtiği gibi *Arnavutça İlmihal*’de de aynı geçmektedir.¹⁹⁵

b) Teyemmümün Sünnetleri

Mızraklı “teyemmümün sünnetleri yedidir” diyerek onları şöyle sıralar:

¹⁹² *Arnavutça İlmihal*, s. 83.

¹⁹³ *Arnavutça İlmihal*, s. 83.

¹⁹⁴ *Mızraklı İlmihal*, s. 19.

¹⁹⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 84.

1. Besmele okumak,
2. Ellerini pak toprağa vurmak,
3. Ellerini vurdukta bir kere Öteberiye çekmek,
4. Parmaklarını açmak,
5. Elini silkmek,
6. Evvela yüzüne mesh etmek,
7. Kollarını bura bura mesh etmek.¹⁹⁶

Teyemmümün sünnetleri de *Mızraklı*'daki gibi yedi maddede toplanmış ancak *Arnavutça İlmihal*'de sünnetlerle beraber da yer verilir ve teyemmümün nasıl yapılacağına dair bilgiler yer almaktadır. Bu eserin müellifleri konuyu bitirirken teyemmümün namaz vaktinden önce veya namaz vaktinden sonra yapılabileceği, teyemmümün bozulmadığı müddetçe abdestte de olduğu gibi aynı teyemmümle namaz kılınabileceği söylerler.

Arnavutça İlmihal'de “Abdesti bozan her şey teyemmümü de bozar. Eğer bir kişi teyemmüm aldıktan sonra su bulursa teyemmüm bozulur.” diye geçer.¹⁹⁷

c) Teyemmümün Şartları

Mızraklı teyemmümün beş şartı olduğunu söyleyerek bu şartları şu şekilde zikreder:

1. Niyet etmek,
2. Mesh etmek,
3. Teyemmüm ettiği şey yer cinsinden olmak -yer cinsinden olmazsa üzerinde toz olmak lazımdır-,
4. Yer cinsi yahut toz pak olmak,
5. Suyun istimaline hakikaten yahut hükmen kudreti olmamak.¹⁹⁸

d) Su Aramanın Şartları

Mızraklı müellifi/müellifleri “Ve su aramanın şartı dörttür” diyerek konuya girerler.

Bunlar:

1. Mamurluk ola,
2. Su haber verdilerse,
3. Zann-ı galibi (kesin bilgiye yakın zannı) var ise,
4. Korkuluk değil ise su aramak şartındandır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 20.

¹⁹⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 85.

¹⁹⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 19.

¹⁹⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 20.

Mızraklı su aramanın şartlarını sıraladıktan sonra bu konuyla alakalı birçok örnek de ilave etmektedir. Bunlar:

“Dahi bir kimse suyu bulsa amma suyun olduğu mahal bir milden ziyade ise, eğer (namaz) vakti geçecek ise ol zaman teyemmüm caizdir; eğer bir milden eksik ise ve vakit geçmeyecek ise ol zaman teyemmüm etmek caiz değildir.

Dahi bir kimse suyu ararsa, bulamasa, teyemmüm etse, namazı kıldıktan sonra su görse, namazı iade eder mi etmez mi? İhtilaflıdır, esah olan etmez.

Ve dahi bir kimse ıslansa amma abdest almağa su bulamasa, teyemmüm edecek yer dahi bulamasa, bir parça çamur kurutup ondan teyemmüm eder.

Ve beş kişi teyemmüm etse, içinden birisi suyu görse beşinin de teyemmümü bozulur. Dahi bir kimse bir bardak su getirse, “içinizden biriniz abdestalin” dese beşinin de teyemmümü fasit olur. Amma “beşiniz de abdest alın” dese, halbuki o su bir adama kıyafet etse, beşinin de teyemmümü sahih olur.

Dahi bir kimse cünüp olsa, bir yerde su bulamasa, illa camide bulsa, teyemmüm eder, ondan suyu almağa girer. Eğer camiye girip su bulamazsa namaz için başka teyemmüm lazımdır. Bir kimse cami içinde oturur iken ihtilâm olsa teyemmüm eder ondan çıkar.

Dahi bir kimsenin elleri kesik olsa teyemmüm eder, lâkin ol kimsenin istinca edecek kimsesi var ise istinca sakıt olmaz (düşmez), eğer yok ise sakıt olur. Ve eğer elleri ve ayakları kesik olsa İmameyn'e göre namazı dahi sakıt olur, İmam-ı Ebu Yusuf a göre kılar.

Ve dahi cuma namazında teyemmüm caiz değildir, yani abdest alsa, geç kalıp cuma fevt olur deyü acele teyemmüm eylese caiz değildir-bedeli olduğundan ötürü. Hurma suyu ile abdest almak caizdir.

Bir kimse yolda ihtilâm olsa, teyemmüm eder namazı kılar. Öğleye dek gider, ikindinin vakti gelip öğlenin vakti çıkacak, ol zaman teyemmün eder, öğleyi kılar. İkindiden sonra su bulsa sabah namazı ile öğle namazını iade eder mi etmez mi? ulema ihtilaf ettiler; bir kavilde çevirir, bir kavilde çevirmez, -bu mesele sahib-i tertibe.

Bir adamın merkebinde su olsa, merkebi gaip etse, teyemmüm eder, namaz kılar. himar (merkep) çağırsa (bağır) abdesti bozulur.

Dahi bir adam binekli olsa, ayakdaşları onu beklemede, atının üzerinde iken teyemmüm eder, imâ ile namazı kılar. Amma korkuluk yok imiş lâkin hava ziyadesiyle

soğuk; eğer gusül eylese donacak, teyemmüm ile namazı kılar. Lakin yola giden adam heybesinde kiremit (ve) ya bir tuğla taşımak lazımdır, zira teyemmüm edecek olsa ortalık yaş ise ol zaman tuğla ile teyemmüm eder, namazı kılar, -kiremit ve tuğla ile teyemmüm caizdir diyenlere göre-.

Dahi bir kimse bayram namazına dursa, abdesti bozulsa; eğer tekrar abdest alsa, bayram namazına yetişemez ise yahut ziyade izdiham olmak havfı (korkusu) olsa teyemmüm eder, namaza durur İmam-ı Azam’a göre, İmameyn kavline göre abdest alır.”²⁰⁰ Müellif/müellifler genellikle konuları bu şekilde örneklendirerek halkın bu konuları daha iyi anlamalarını sağlamaktadırlar.

5- Mesh

Arnavutça İlmihal’de temizlik konusunun başlık altında mesh konusu da geçmektedir. *Mızraklı*’da ise mesh konusu geçmemektedir. *Arnavutça İlmihal*’de meshin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Mesh ayaklara veya ayak bileğini örtecek şekilde olan ayakkabı türüne denir. Abdesti olan kişi mest üzerine mesh yaptığı zaman ayaklarını yıkaması gerekmez, bu Hz. Peygamber (s.a.v)’ın sünnetiyle delillendirilmiştir.

Mesh ıslak olan üç parmakla yapılır. Parmaklar açılarak ayağın bileğine kadar mesh vermek sünnettir.”²⁰¹

a) Meshin Şartları

Arnavutça İlmihal’de meshin şartları şöyle verilmiştir:

1. Mesh yapmak isteyen kişi önce abdest alması lazım, sonra abdesti bozulmadan meshini giyer ve meshin zamanı bitene kadar onları çıkarmaz. Abdest aldıktan sonra meshi bozmamak şartıyla giyilen meshler istendiği zaman çıkarılıp giyilebilir.

2. Meshin ayağı kapatıp ayak bileğine kadar ulaşması lazım.
3. Meshin on iki adım yürüyecek kadar dayanıklı olması lazım.
4. Meshin hareket etmeyecek şekilde kalınlığında olması lazım.
5. Meshlerden biri üç parmak girecek kadar yırtık olmaması lazım.
6. Mesh suyu geçirecek kadar bollukta /genişlikte olmaması lazım.

²⁰⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 20-22.

²⁰¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 85-86.

7. Ayakların önü veya topuğu kesilmiş ise, bu kusur ayağın birinde bile olsa mesh verilmez. Bu durumda iki ayağı yıkamak lazım. Tek ayaklı olan kişi sağlam olan ayağına mesh verebilir.”²⁰²

b) Meshin Süresi

Meshin süresi ile ilgili *Arnavutça İlmihal*’de yerli ve yolcu terimleri açıklanmakla beraber bu konuyu şöyle işlenmiştir: “Meshin süresi bir beldenin yerlisi ve yolcusu olmakla değişir. Yerli: Bir yerde oturan köy/şehir yahut başka bir yerde 15 veya daha fazla gün kalmak maksadıyla başka bir yere gidene denir. Yerli abdest alır, meshini giyer ve meshi giydiği anda itibaren yirmi dört saat çıkarmadan istediği zaman mesh üzerine mesh yapabilir, ancak meshi ayağından çıkarmayacak. Bu zaman dolduktan sonra, eğer bu kişi abdestliyse sadece meshini çıkarıp ayaklarını yıkar. Eğer yerli uzun bir yolculuğa yola çıkarsa o zaman meshin süresi yirmi dört saat değil de yetmiş iki saat olur.

Yolcu ise yürüyerek üç günlük bir yolculuğa çıkan, normal yürüyüşle günde altı saat veya denizdeyse mesafe hesaplanır. Yolcu da yerli gibi mesh üzerine mesh verir ancak yolcunun mesh süresi üç gün üç gecedir yani yetmiş iki sattır.”²⁰³

c) Meshi Bozan Şeyler

Arnavutça İlmihal’de meshi bozan şeyler şöyle sıralanır:

1. Abdesti bozan her şey meshi de bozar.
2. Eğer bir defa mesh üzerine mesh verildiyse, meshlerin biri veya ikisi ayaktan çıkarılırsa yahut meshin çoğu çıkarılırsa o zaman mesh bozulur; Eğer kişi abdestliyse o zaman mesh bozulmaz, fakat önce önce ayakların yıkanması gerekir sonra mesh giyilir.
3. Meshin süresi dolduktan sonra hem yerli hem de yolcu için mesh bozulur.
4. Meshin içine su girerek ayağın çoğu veya tamamı ıslanması.²⁰⁴

d) Yarada Mesh Üzerine Mesh

Arnavutça İlmihal’de bu konunun daha iyi anlaşılması için şu örneklendirmeler yapılmıştır: “Üstü sarılmış olan bir yaranın içi soğuk veya sıcak suyla yıkanması sağlık için tehlikeliyse o zaman yarayı saran sargının üzerine – yarayı sarınca abdest alınmadıysa bile- mesh edilir. Eğer yara bez ile değil de tahta ile sarılıysa ve bu tahta yaraya zarar vermeyerek çıkarılırsa o zaman tahtalara değil de yaraya mesh etmek lazım.

²⁰² *Arnavutça İlmihal*, s. 86.

²⁰³ *Arnavutça İlmihal*, s. 87.

²⁰⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 87.

Yara iyi iyileşmeden yarayı saran şey düşerse o zaman mesh bozulmaz, bu durumda yarayı tekrar sarmak lazım sonra üstüne mesh edilir. Eğer yara iyileşmişse ve sargı düşerse o zaman mesh bozulur. Sargı düştüğünde kişi abdestliyse o zaman sadece o sargının olduğu yeri yıkamakla abdest tamam olur.

Yara iyileşmeden mesh etmek caizdir, yara iyileştiği andan itibaren mesh etmek caiz değildir.

Eğer tırnaklardan biri hasta ve ilaçlanmışsa, yaraya zarar gelmezse o zaman yaradan sargı çıkarılır ve yıkanır, eğer ona bundan zarar gelirse üstüne bir defa mesh verilir, bu da yara için zararlıysa yara olduğu gibi bırakılır.

Eğer sadece bir ayağında mesh varsa o zaman abdest veya gusül aldığı zaman o kişinin sağlıklı ayağını normal yıkaması gerekir, diğer ayağın üstüne ise mesh sürer.”²⁰⁵

6- Başka Yollarla Vücutun temizlenmesi

Mızraklı’da başka yollarla vücutun temizlenmesi konusuna yer verilmemiştir. *Arnavutça İlmihal*’de ise bu konu şu şekilde anlatılmıştır: “Temiz olmayan şeylere necaset denir. O yüzden de namazı kılacak kişiye namaza durmadan önce vücudunu, elbisesini ve namaz kılacağı yerin temizlemesi farzdır.

Necaset büyük ve küçük olmak üzere ikidir. İnsanın büyük küçük abdestin bozulması, eti yiyemeyen küçük veya büyük hayvanların dışkıları, tavukların, kazların vb. dışkısı; kan, irin, abdesti bozan şeyler, şarap ve içki; bunların hepsi büyük necasettendir.

Eti yenen hayvanların küçük abdesti, eti yiyemeyen kuşların dışkısı, atların, eşeklerin, develerin, ineklerin, koyunların dışkısı hafif necasettendir.

Namaz kılındığı yerde veya elbisenin üstünde dirhem kadar büyük necasetten bulunursa namaz kılmak caizdir; fakat bu miktarı geçerse o zaman namaz kılınmaz. Hafif necasetten beden veya elbisenin üstünde ¼ bulunması caizdir.”²⁰⁶

Bütün bunara rağmen, bu ruhsatlar necasetin temizlenmesi mümkün olmadığı zamanda uygulanır; fakat eğer necaseti temizleme imkânımız varsa o zaman namaz kılmak caiz değildir. Eğer necasetin temizlenmesi insanın mahrem bölgelerinin açacağına sebep oluyorsa bu durumda da necaseti temizlememek ve öylece namaz kılmak gerekir.

²⁰⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 87-88.

²⁰⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 89.

Bir kişi hem necasetten temizlenmek hem de abdest almak ister, fakat ikisini de yerine getirmek için yeterli zaman yoksa, o zaman bu kişinin önce temizlenmesi gerek sonra abdest yerine teyemmüm etmesi gerekir.

İnsanın kanı büyük necasettendir; balık, bit ve huni kanı necis sayılmaz. İnsan kanı akmadığı müddetçe ve şehidin üstündeki kan da necis sayılmaz (necis değildir).

At, eşek, katırın eti yiyemeyen hayvanların salgıları; güvercin ve çalı kuşu pisliği necis sayılmaz.

Eğer temiz elbiseler ıslak ve kirli elbiselerle beraber bir yere koyulursa, ıslak ve kirli elbiseler sulanmadan kuruduysa o zaman onların üstünde namaz kılmak caiz değildir.”²⁰⁷

7- Namaz

a) Namazın Tanımı

Mızraklı’da namazın tanımı yapılırken salâtın lügat ve ıstılah olmak üzere iki manasının olduğunu zikredilerek onları şu şekilde açıklanır: “Lügat manası Allahu azimü’şan’dan rahmet, meleklerden istiğfar ve müminlerden dua etmeye derler. İstılah manası ise efal-i malume ve erkân-ı mahsusaysa derler ki Türkçe namaz denilen ibadete salât ıtlakı bu manayadır. Efal-i malume namazın taşrasında (dışında) işlediğimiz fiillere, erkân içinde olan rükünlere derler ki ancak namaza mahsustur.”²⁰⁸

Bu tanımı yaptıktan sonra *Mızraklı* Hz. Peygamber’den (s.a.v) namaz ve onun faziletiyle ilgili, kaynağı bilinmeyen bir hadis vermektedir. Şöyle ki “Ve dahi bir gün Resulüllah (s.a.v) Hz. Ali (r.a) hazretlerine saadetle “Ya Ali, sen namazın farzına, vacibine, sünnetine, müstehabına riayet etmen gerek” dedikte ensardan bir zat buyurdu ki “Ya Resûlellah, Hazreti Ali bunların cümlesini bilir, bize bu namazın farzına, vacibine, sünnetine, müstahabına riayet etmenin faziletini beyan eyle, biz dahi ona göre amel edelim.” Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri buyurdular ki, “Ey benim ümmet ve ashabım, namaz Allahu (a.ş) hoşnut olduğudur, feriştehlerin (meleklerin) sevdiğidir, peygamberlerinin sünnetidir, marifetin nurudur, amalin efdalidir (amellerin en faziletlisidir), bedenin kuvvetidir, rızkın berekâtıdır, canın nurudur, duanın kabulüdü, Melekü’l-mevt (Ölüm meleği: Azrail) arasında şefaattçidir, kabirde çerağdır, Münker ve

²⁰⁷ Arnavutça İlmihal, s. 90.

²⁰⁸ Mızraklı İlmihal, s. 41.

Nekir hazeratında cevaptır, yevm-i kıyamette (kıyamet gününde) üzerine sayeban (gölgelik), Tamu (Cehennem) ile kendi arasında perdedir, Sırat'ı yıldırım gibi geçiricidir, Uçmak'ta (Cennette) başına tacdır, Cennet'in miftahı (anahtarı)dır. Bir kimse cemaat ile iki rekât namaz kılsa, başlı başına yirmi yedi rekât namaz kılsa yine cemaat ile kılınan ikinin sevabı ondan ziyadedir. Bir rivayette “başlı başına bin rekât namaz kılsa yine cemaat ile kılınan ikinin sevabı ziyadedir.”²⁰⁹

Arnavutça İlmihal'de ise diğer konuların başında yer aldığı gibi bu konunun başında da namazla ilgili “genel bilgiler” yer almaktadır. Bu başlığın altında şu bilgiler yer almaktadır: önce namazın bize Allah tarafından bütün görünür veya görünmez iyililer için verildiği, bedenle yapılan bir ibadet olduğu, Hz. Cebrail (a.s)'ın Hz. Peygamber (s.a.v)'e vahyi telkin ettikten sonra ona nasıl abdest alacağı ve namaz kılacağını öğrettiğini, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v)'in sevinçli haberi eşi Haticeyle paylaşarak iki rekât namaz kıldıklarını ve bu namazın ilk namaz olduğu, beş vakit namazın miraç gecesinde farz olduğu, en sonda namazın farzların en büyüğü ve en önemlisi olduğu söylenir.²¹⁰

Arnavutça İlmihal'de namaz konusunun devamında namazın kısımları farz/vacip ve nafil olmak üzere iki kategori olduğu söylenmektedir. Farz veya vacip namazı yazılı (mektube) olan namazlara denilir. Farz veya vacip olmayan ve yazılmayan namazlara ise gayri mektube namazlar denilir. Sonra bu namazlarla alakalı şu hükümler getirilir: “Beş vakit namaz farz-ı ayın; cenaze namazı farz-ı kifayedir. Vitir, Bayram namazları, tilavet, sehiv secdesi, şart namazları (nezır), tavaf bunların hepsi vaciptir. Teravih, farzlardan önce veya sonra kılınan sünnetler, gece, gündüz ortasında veya sabahta kılınan namazlar nafil namazlarıdır.”²¹¹

b) Namazda Yapılması Önemli Olan Şeyler

Mızraklı müellif/müelliflerine göre namazın içinde riyeti ehem olan altı şey şunlardır: “İhlâs, tefekkür, havf, reca, rü'yet-i taksir, mücahede. İhlâs, amelinde hulûs etmeğe; tefekkür, namaz içinde olan meseleleri düşünmeye; havf, Allahu azimü's-şan'dan korkmaya; reca, Allahu azimü's-şan'ın rahmetini ummaya; rü'yet-i taksir, kendini taksirat üzere bilmeye; mücahede, nefis ile ve şeytan ile cenk etmeye derler.”²¹²

²⁰⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 42.

²¹⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 91.

²¹¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 92.

²¹² *Mızraklı İlmihal*, s. 31.

Mızraklı İlmihal'in devamında ise kişinin namaza hazırlanırken ve namazdayken neler düşünmesi gerektiğine şu şekilde yer verilmektedir: “Ezan-ı Muhammedi okundukta İsrâfil aleyhis’s-selâm Sûr’a üfürüyor deyü ve abdeste kalkarken kabrimden kalkıyorum deyü, camiye giderken mahşer yerine gidiyorum deyü, müezzin ikamet edip cemaat saf saf olurken bu insan(lar) mahşer yerinde yüz yirmi saf olup seksen safı bizim peygamberimizin ve kırk safı sâir peygamberlerin ümmetleri olsa gerektir deyü, imama uyduktan sonra imam Fatihayı şerifeyi okurken sağımda Cennet, solumda Cehennem, ensemden Azrail, karşımda Beytullah, Önümde kabir, ayağım altında Sırat, acaba benim sualim asan (kolay) olur mu, ettiğim ibadet âhirette başıma taç ve yanıma yoldaş ve kabrimde چراغ olur mu, yoksa kabul olmayıp eski bez gibi yüzüme vurulur mu deyü tefekkür etmek gerek.”²¹³

Mızraklı İlmihal'de namazın kemali mertebe kabul olmasının şartları ise şöyle verilmiştir: “Huşu ve takva ve malâyaniyi terk ve terk-i keşel ve ibdâd. Huşu, Allahu azimü’ş-şan’dan havf etmeğe; malâyaniyi terk demek, dünyasına ve ahiretine yaramayan sohbeti terk etmeğe; terk-i keşel, namazın efâlini edada üşenmekliği terk etmeğe; ibdad, ezan-ı Muhammedi okunduğu vakit her işi terk edip cemaata müdavemet etmeğe derler.”²¹⁴

c) Namazın Önemi

Mızraklı “namazın dinin direği” olduğunu beyan ettikten sonra örnekler vererek namazın öneminden şu şekilde bahseder:

“Bir adam namaz kılar, dinin direğini diker, üzerine sayeban kurar, altında selamet bulur. Bir adam dört vakit namazı bile bile terk eylese, sonra kaza etmese üç mezhebe göre katli lazım gelir. Bizim mezhebimize göre katli lazım gelmez ama ekber-i kebâirden bir büyük günah işlemiş olur ve habs-i medid (uzun ve devamlı hapis) lazım gelir. Bir adam bir vakit namazı bile bile terk eylese sonra kaza etse bir hafta miktarı yani ahirette seksen yıl yansa gerektir. -Ahiretin bir günü bu dünyanın bir yılı kadardır, ahiretin yılları ona göre hesap olunur-.”²¹⁵

d) Namazı Vaktinde Kılmanın Fazileti

²¹³ *Mızraklı İlmihal*, s. 31.

²¹⁴ *Mızraklı İlmihal*, s. 30.

²¹⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 44.

Mısraklı “namazın fazileti çoktur amma birkaçını beyan etmişler” diye başlar bu konuya. Bunlar:

1. Yüzünün nuru olur,
2. Ömrünün berekâtı olur,
3. Duası kabul olur,
4. İnsanın hayırlısı olur,
5. Cümle müminler ona muhabbet eder.²¹⁶

e) Namaz Vakti Geçip Namaz Kılmanın Zararı

Bu konuyla alakalı *Mısraklı* on beş zarar saymakta ve bunlardan beşi dünyada, üçü vefat ederken, üçü kabirde, dördü meydan-ı Arasat'ta olacağını belirtmiştir. Dünyada olan beş zarar:

1. Yüzünde nur olmaz,
2. Ömründe berekât olmaz,
3. Duası kabul olmaz,
4. Bir mümin karındaşı dua emanet eylemiş olsa o da kabul olmaz,
5. Sair ettiği ibadetlerin sevabı eline girmez.

Sekerât-ı mevtte (ölüm sırasında) olan üç zarar:

1. Aç,
2. Susuz,
3. Hor ölür. Ne kadar taam etse (yese) doymaz, ne kadar su içse kanmaz.

Kabirde olan üç zarar:

1. Kabri sıkar, kemikleri biribirine geçer,
2. Kabri ateş dolar,
3. Onun üzerine bir ejderha musallat olur, onun adına akra' derler. Onun elinde bir kamçı ola, ateşten bir günlük uzunluğu ola, onunla bir kere vurur, yerin dibine geçer, yine çıkar, bir dahi vurur böylece kıyamete kadar ol kimseye azap etse gerektir.

Meydan-ı Arasat'ta olan dört zarar:

1. Hesabı şedit olur,
2. Allahu azimü'-ş-şan'ın gadabına müstahak olur,
3. Cehennem'e dahil olur,

²¹⁶ **Mısraklı İlmihal**, s. 42-43.

4. Alnına üç satır yazı yazılır; evvelki satır “bu kimse Allah'ın gadabına müstahaktır”, ikinci satır “Allah Taâlâ'nın hakkını zayi edicidir”, üçüncü satır nitekim “sen Allahu (a.ş) hakkını zayi ettin ise bugünkü günde Allah'ın rahmetinden baîdsin (uzaksın).”²¹⁷

Mızraklı'da namazı vaktinde kılmanın faydaları ve vaktinde kılmamanın zararları yer alırken *Arnavutça İlmihal*'de bunlar değil de namazın vakitlerinden bahsedilir. Müelif/müellifler bu konuda namazların vaktinde kılmaları, bu vakitlerden sonra kılınan namazların kaza olduğunu zikrederler. Devamında ise vakit namazlarının sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere beş tane olduğunu şu şekilde sıralarlar:

1. Sabah Namazının Vakti: İkinci fecrin oluşmasından güneşin doğmasına kadar olan süredir.

2. Öğle Vakti: Güneşin en yüksek noktadan batıya doğru meyletmesiyle başlar, İmam Azam'a göre. İmameyne göre ise öğlen vakti, cisimlerin gölgesi iki misli uzayınca kadar devam eder. H. Döndüren Hocamızın Delilleriyle İslam İlmihali eserinde ise buradaki yer alan görüş İmameyn, Şafii, Maliki ve Ahmed bin Hambel'in görüşü diye geçer. İkincisi ise İmam Azam'ın görüşü olduğunu belirler hocamız.²¹⁸

3. İkinci Namazın Vakti: İkinci vakti öğle vaktinin çıktığı andan itibaren başlar ve güneşin batması ile son bulur. Hadisi şerifenin birinde Hz. Peygamber (s.a.v) buyuruyor ki: “Güneş batmadan önce, ikindi namazından bir rekâta yetişen kimse, ikindi namazına yetişmiş olur.” Bu hadisın kimin tarafından rivayet edildiği söylenmiyor.

4. Akşam Namazının Vakti: Güneşin batmasıyla başlar ve batı ufkundaki kıvıllığın kaybolmasıyla sona erer.

5. Yatsı Namazının Vakti: Batı ufkundaki kıvıllığın kaybolduğu andan itibaren başlar bütün gece devam eder ve ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder yani ikinci fecir doğunca yatsının vakti çıkmış olur.

Vitr namazının vaktinin başlangıcı yatsı namazından sonradır.²¹⁹

MÜSTEHAAP VAKİTLER

²¹⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 43-44.

²¹⁸ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 252.

²¹⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 93.

Arnavutça İlmihal'de müstehap vakitlerle ilgili konuya şu şekilde yer verilmektedir: “Her namazı kendi vaktinde kılmak farzdır, ancak namazları bazı vakitlerde kılmak caizdir. Bunlar:

1. Sabah namazını ortalık aydınlanınca kılmak müstehaptır.
 2. Öğle ve Cuma namazlarını yazın geciktirecek serinde kılmak müstehaptır. Kışın ise bu iki namazı ilk vaktinde kılmak müstehaptır.
 3. İkinci namazının farzı, güneşin göz kamaştırmayacak duruma gelmesinden önceki vakte kadar geciktirmek müstehaptır.
 4. Akşam namazı vakti girer girmez kılmak müstehaptır.
 5. Yatsı namazının, gecenin ilk üçte birine kadar geciktirmek müstehaptır.
- Vitir namazını, gece uyanacağına güvenen kimsenin, gecenin sonuna kadar geciktirmesi müstehaptır.”²²⁰ Mızraklı bu konuya yer vermemiştir.

MEKRUH VAKİTLER

Arnavutça İlmihal'in müellif/müellifleri güneş doğduğunda, tepe noktasında olduğu zaman ve batmaya meylettiği zaman hiçbir namazın kılınmayacağı ve bunların üç mekruh vakit olduğunu zikrederler. Nafile namaz kılmanın mekruh olduğu vakitler ise:

1. İkinci fecrin doğmasından güneşin doğacağı zamana kadar olan süre içinde, sabah namazının sünneti dışında nafile namaz kılmak mekruhtur.
2. İkinci namazını kıldıktan sonra güneş batıncaya kadar nafile namaz kılmak mekruhtur.
3. Güneşin batmasından sonra akşam namazının farzlarından önce nafile namaz kılmak mekruhtur.
4. Cuma namazında, imam hütbe okurken nafile namaz kılmak mekruhtur.
5. Bayram namazından önce ve sonra nafile namaz kılmak mekruhtur.
6. Farz namaza durulmak üzere kamet getirilirken, nafile namazı kılmak mekruhtur, ancak sabah namazının farzı için kamet getirildikten sonra, sünnetini kılmak caiz görülmüştür.²²¹ Mızraklı bu konuya yer vermemiştir.

NAMAZIN REKÂTLARI

Arnavutça İlmihal'inde günde beş vakit farz namazların rekâtları şöyle verilmiştir: “Sabah namazının farzı iki rekât, Öğle namazının dört rekât, ikinci namazının dört rekât,

²²⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 93-94.

²²¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 94.

akşam namazının üç rekât, yatsı namazının da dört rekât farz bulunmaktadır. Konunun devamında ise farz rekâtların yanında sünnetleri de zikrolunur.”²²² Mızraklı bu konudan bahsetmez.

MÜEKKED VE GAYRİ MÜEKKED SÜNNETLER

Müekked ve gayri müekked sünnet *Mızraklı İlmihal*’de yer almamakla birlikte *Arnavutça İlmihal*’de şöyle işlenir: “Sünneti müekked kuvvetli olan sünnettir, gayri müekked ise kuvvetli olmayan sünnete denir. İlkini terk etmekle olmaz, ikincisini ise gerekli zamanlarda terk edilebileceği sünnettir. Zamanında kılınmayan müekked sünnet farzdan sonra kılınmalı, gayr-i müekked sünnetlerde ise kaza yoktur. Sünneti müekkedlerin ilk oturuşta Tahiyattan sonra sonra bir şey okunmaz, gayr-i müekked sünnetlerde ise Tahiyattan sonra salâvat okunur; yine gayr-i müekked sünnetlerinin üçüncü ve dördüncü rekâta fatihadan sonra bir sure okunur.”

Bu konudan sonra müellif/müellifler ezan ve kamet konusuna geçmektedirler. Ezan konusuyla alakalı önce ezanın tanımı sonra ezan sözleri daha sonra da aynı şekilde kamet konusu şu şekilde işlenir: “Ezan sünneti müekkededir. Ezan, namazdan az önce okunan ve Bayram, vitir, teravih ve cenaze namazı için ezan okunmaz. Namaz vakti girmeden ezan okunmaz, okunursa o zaman tekrar okunması gerekir. Kadının ezan okuması mekruhtur.”²²³ Eğer bir kişi kur’an okuyor olsa da ezan okunduğunu duyarsa o zaman ezanın sözlerini tekrar etmesi gerekir; adetli olan kadın ise bunu yapmakla yükümlü değildir. Aynı zamanda ezan okunurken selam vermek veya konuşmak mekruhtur. Ezanın abdestli okunması müstehaptır. Ezanın yüksek sesle okunması ve ses duyulsun diye müezinin minare etrafına dönmesi gerekir. Ezan yükses sesle ve yavaş yavaş okunurken kamet alçak sesle ve hızlı okunur. “Hay-ya-ale’l- felah” dan sonra “kad-kameti’s-salah” okunur.

Akşam ezanı okunduktan sonra ardından hemen kamet okunuyor, diğer namazlarda ise kamet ilk sünnetlerden önce okunur, böylece müezin de dinlenmiş olur. Kamet getirmek sünnettir. Kamet okunurken birisi camiye girerse kamet bitene kadar oturması oturması gerekir. İmamı ayakta beklemek mekruhtur. Ezanda da olduğu gibi kamet getiren temiz, abdestli ve kibleye doğru durması gerekir.”²²⁴

f) Namazın Farzları

²²² Arnavutça İlmihal, s. 95.

²²³ Arnavutça İlmihal, s. 96

²²⁴ Arnavutça İlmihal, s. 97-98.

Mızraklı “Namazın farzları on ikidir, yedisi dışında, beşi içinde” olduğunu beyan ettikten sonra onları şu şekilde zikreder:

Dışında olan: Hadesten taharet, necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit, niyet, iftitah tekbiri. İçinde olan: Kıyam, kıraat, rükû, sücûd, ka’de-i ahîrede teşehhüt miktarı oturmak.²²⁵

Hadesten taharet üç şey ile tamam olduğunu söylenir. Bunlar:

1. İstincasına dikkat etmekle,
2. İstibrasına dikkat etmekle,
3. Abdest azalarını yıkamada ve başını meshte, farz olan yerlerde kuru bir yer bırakmamakla.

Mızraklı’da necasetten taharet veya maddi temizlik de üç şey ile tam olduğunu söylenir. Bunlar:

1. Namaz kılarken giydiği elbisenin temizlemekle,
2. Namaz kılarken bedenini temizlemekle,
3. Namaz kıldığı mekânı temizlemekle.²²⁶

Setr-i avret (örtünme) üç şey ile tamam olur:

1. Erkekler göbeği altından dizi altına varıncaya dek olan azalarını örtmek ile,
2. Hürre (cariye olmayan) hatunlar yüz ve el ve ayaktan mâda cümle bedenlerini örtmek ve göstermemek ile,
3. Azatsız cariyeler arka ve göbekten diz altına varınca örtmekle.

İstikbal-i kible (kibleye dönmek) üç şey ile tamam olur:

1. Kibleye durmakla,
2. Namazın tekmi line kadar göğsünü kibleden ayırmamakla,
3. Allahu (a.ş) divan-ı mânevisinde zelil olmak ile.

Vakit üç şey ile tamam olur:

1. Her namazın evvel vaktini bilmek ile,
2. Her namazın âhir vaktini bilmek ile,
3. Namazı vakt-i mekruha (mekruh vakte) var durmamak ile.

Niyet üç şey ile tamam olur:

1. Kıldığı namaz farz mıdır, vacip midir, sünnet midir, müstehap mıdır bilmek ile,

²²⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 28.

²²⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 28-29.

2. Dünya umurunu (işlerini) kalbinden çıkarmakla,
3. Allahu (a.ş) görmüş gibi bilip ibadet etmekle.

İftitah tekbiri (başlama tekbiri) üç şey ile tamam olur:

1. Ellerini kulağına kaldırmak,
2. Tekbiri tazim üzere etmekle,
3. Kalbinden hazır olmak ile.

Kıyam (ayakta durma) üç şey ile tamam olur:

1. Kıyama durmakla,
2. Secde yerine bakmak ile,
3. Kıyamda iken iki tarafına sallanmamak ile.

Kıraat (Kur'an okuma) üç şey ile tamam olur:

1. Cehr (açıktan ve sesli) okunur ise sadasını çıkarmak, gizli okunur ise sağır olmayan kimse kendi işitecek kadar hurufatı (harfleri) tashih ederek okumak ile
2. Kur'an-ı Kerim'in mânasını tefekkür etmekle,
3. Tecvit üzere okumak ile.

Rükû üç şey ile tamam olur:

1. Rükûya kemaliyle varmak ile,
2. Bel ile başı beraber olmak,
3. Tumanînet (itminan) üzere durmak ile.

Secde üç şey ile tamam olur:

1. Secdeye sünnet üzere varmak ile
2. Burnu ile alını beraber olmak ile
3. Tumanînet üzere olmak.

Ka'de-i ahire (son oturuş) üç şey ile tamam olur:

1. Erkekler sağ ayağını dikip sol ayağı üzerine oturmak ile ve hatunlar makatını yere koyup ayaklarını sağ tarafından çıkarmak ile
2. "Tahiyyat"ı tazim üzere okumak,
3. Ka'de-i ahîrede salâvat ve dua okumak ile.²²⁷

Ve dahi namazın beş yerde tadil-i erkânını terk etse İmam Ebu Yusuf a göre namazı fasit olur. Amma İmameyn'e (İmam Azam ve İmam Muhammed) göre fasit olmaz, lakin vacibi terkten cebren li'n-noksan (eksikliği tamamlamak ve gidermek

²²⁷ Mızraklı İlmihal, s. 28-30.

için) iade lazım olur. (Tadil-i erkânın) terkinin yirmi altı kadar zararı vardır:

1. Fakirliğe sebep olur,
2. Ahiret uleması ona buğz eder,
3. Adaletten düşer, şahadeti makbul olmaz,
4. Namaz kıldığı mekân yevm-i Kıyamet'te aleyhine şahadet eder,
5. Bir kimse tadil-i erkânsız namaz kılarken öte yanında biri görüp söylemese günahkâr olur,
6. Ol namazı geri çevirmek (iade etmek) üzerine vacip olur,
7. İmansız gitmesine sebep olur,
8. Namazın hırsız olur,
9. Allah Taâlâ'nın nazar-ı rahmetinden sakıt olur,
10. Kıldığı namaz eski bez gibi yevm-i cezada (ahirette) yüzüne vurulur,
11. Allah Taâlâ'ya münacatta sû-i edep etmiş olur,
12. Namazın fazla olan sevabından mahrum olur,
13. Sair ibadetlerin sevabı verilmemeğe sebep olur,
14. Nâra (ateşe) müstahak olur,
15. Cahillerin onu görüp tadil-i erkânı terk etmelerine sebep olur,
16. İmamına muhalefet etmiş olur,
17. İntikalâtta (geçişlerde) olan sünnetleri terk etmiş olur,
18. Allahu azimü'ş-şan'ın gadabına mazhar olur,
19. Şeytanı sevindirmiş olur,
20. Cennet'ten ırak olur,
21. Cehennem'e yakın olur,
22. Kendi nefesine zulm etmiş olur,
23. Tâhir (temiz) olan nefsin mülevves etmiş olur,
24. Sağında ve solunda olan melâikelere eziyet etmiş olur,
25. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemi mahzun etmiş olur,
26. Cemî-i mahlûkata (bütün yaratıklara) zararı dokunmuş olur, zira ol adamın günahı sebebine yağmurlar yağmaz ve yerlerde ekinler bitmez ve yağmur vaktiyle yağmaz olur.²²⁸

²²⁸ Mızraklı İlmihal, s. 45-46.

Arnavutça İlmihal'de ise müellifler namazın şartlarına geçmeden evvel namazın farzlarının on iki olduğu, yedisinin namaza başlamadan önce beşinin ise namazın içinde olduğunu zikretmektedirler. Burada ilginç olan şey iftitah tekbirinin namazın şartlarından sayılmasıdır. Günümüz ilmiyelerinde ise iftitah tekbiri namazın rükünlerinde yer almaktadır. Sonra da namazın şartları şu şekilde sıralanır:

1. İç temizlik: Kişinin cünüp, namaz için abdesti olmayan, su bulunmaması durumunda teyemmüm abdesti alması gerekir. Bundan sonra büyük veya küçük kirlilik/pislikten temizlenmiş olur.

Burada taharet, büyük veya küçük hades gibi terimlerin kullanılmaması dikkat çekicidir.

2. Dış temizlik: Namaz kılacak olan kişi önce beden, elbise ve namaz kılınacak yerin pis sayılan şeylerden temizlenmesi gerekir. Eğer elbisesinde, bedeninde veya namaz kılınan yerde bir pislik varsa ve su ya da bu pisliği temizleyecek bir şey bulunmazsa, o zaman bu kişinin bu şekilde namaz kılması gerekir. Bir kişide biraz su bulunsa bile, o suyu pisliği gidermek için kullanması lazım. Fakat diğer ilmiyelerde²²⁹ elbisesinde veya namaz kılınan yerde, ayak, el ve dizler ile dört gramdan (bir miskal) fazla insan dışkısı gibi katı veya avuç içinden daha geniş alana yayılan kan, insan sidiği veya şarap gibi sıvı bir şey bulunsa, namaz sahih olmaz.

3. Avret yerini örtmek: İnsan bedeninde başkası tarafından görülmesi yasak sayılan yerlerdir, buna Arap dilinde setr-i avret denir. Bir kimsenin zor durumda bulunmadığı müddetçe karanlık bir yerde olsa bile çıplak namaz kılmaz. Avret sayılan uzuvların kalın veya derinin rengini belli etmeyecek şekilde örtünmesi gerekir, aksi takdirde namaz sahih olmaz. Erkekler için avret yeri; göbek ile diz kapağı arasındadır. Kadınların yüzleri, elleri ve ayaklarından başka, saçları dâhil avret yeri sayılır. Yüzleri, elleri ve ayakları açık olduğu halde namaz sahih olur, fakat kadının bir uzvunun dörtte biri veya daha fazlası açıkta kalsa namaz sahih olmaz. Namaz kılarken bir avretin dörtte biri veya daha fazlası üç defa "Subhanallah" diyecek kadar açık kalsa namaz sahih olmaz/bozulur. Bu görüş²³⁰ Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşüdür. Ebu Yusuf'a göre ise, baş veya başka bir uzvun yarısından fazlası açık olmadıkça namazı geçerlidir.

²²⁹ Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle İslam İlmihali**, s. 283, Algül Hüseyin ve diğerleri, **İlmihal**, C. I, İman ve İbadetler, s. 229.

²³⁰ Döndüren Hamdi, **Delilleriyle İslam İlmihali**, s. 286.

4. Kibleye Yönelmek: Namaz kılacak kişi kibleye doğru yönelmesi gerekir. Kible Kâbenin binası değildir, Kâbenin bulunduğu yerdir. Mekke-i Mükерeme’de bulunanalar, bunun herhangi bir tarafına yönelerek namazlarını kılarlar. Başka beldelerde oturanlar ise namaz kılmak için Kâbeye doğru yönelmeleri gerekir. Bir kimse kible yönünde şüphe etse, yanında kible yönünü soracak kimse yoksa, o zaman kendine göre hangi taraf kible olduğunu düşünüyorsa o tarafta namaz kılar; daha sonra kıblenin o tarafta olmadığını kendisi anlarsa yahut başkası söylese bu kişi namazını tekrar kılmaz. Eğer namazdayken yanlış tarafta yöneldiğini anlarsa o zaman nazmını bozmadan kibleye doğru yönelir. Eğer kible konusunda iki kişi arasında farklı görüşteyseler, namazlarını tek başına kılarlar.

5. Vakit: Şeriat farz namazlar için vakit şarttır. Bu namazların muayyen olan vakitlerini bilmek ve bu vakit içinde bu namazları kılmak gerekir. Vaktinden önce kılınacak namaz sahih olmadığı gibi, vaktinden sonraya bırakılan namaz da kazaya kalmış olur.

6. Niyet: Namazın Allah rızası için namaz kılmayı istemek niyet denir. Niyet her namaz için farzdır. Niyetin dil ile söylenmesi müstehaptır. Farz namazlarda, Bayram, Vitir ve cenaze namazları gibi vacip bir namazda bunların vakti belirlenmesi gerekir. Kaza namazlarında niyet yaparken rekât sayısı belirlenmese de olur. Niyet ile iftitah tekbiri arasına, namazla bağdaşmayan davranışlar girmemelidir. Cenaze namazı için kişi şu şekilde niyet eder: “Bu cenaze için namaz kılmaya ve dua etmeye niyet ettim.” Cemaatle namaz kılmak isteyen imama uyması gerek. Bu kişi şu şekilde niyet eder: “...namazının farzını kılmaya, uydum hazır olan imama.”

7. İftitah Tekbiri: Namazın “Allahuekber” ile başlamasına iftitah tekbiri denir. Bu tekbir farzdır. Namazı başladığımız zaman başka bir şeyle uğraşmak haramdır; bu yüzden de iftitah tekbirine “Tahrime” de denir. Niyet ile tekbir ayaktayken yapılır. Eğer bir kişi rükûda olan imama uymak isterse önce ayaktayken iftitah tekbirin getirmesi gerek sonra da imama uyarak rükûa eğilir. İftitah tekbirinin kişinin kendisi duyacak kadar bir sesle okunması gerekir. Erkekler tekbir alırken eller kulakların hizasına kadar kaldırılması gerekir, hatta başparmakla kulakların uçlarını dokunmak müstehaptır. İftitah tekbiri alındığında eller aşağı bırakılmadan hemen bağlanır; vitir namazının üçüncü rekâtında da böyle olur. Tekbir alırken başın dik durması gerekir. Bazı insanlar tekbir alırken ellerini kaldırırken başlarını eğiliyorlar ki bu güzel değil. Kadınlar ise ellerini omuzların hizasına

kadar kaldırırlar. İftitah tekbirinde “Allah-u Ekber” demek farzdır, elleri kaldırmak sünnet ve erkekler için kulakların uçlarını dokunmak müstehaptır.²³¹

g) Namazın Vacipleri

Mızraklı “namazın vacipleri yirmi bir kadar beyan olmuştur” diyerek onları şu şekilde sıralar:

1. İmamın arkasında “Sübhanek”den gayrı bir şey okumamak,
2. İmam ve yalnız kılan, farzların iki rekâtında ve sair namazların her rekâtında birer kere Fatiha-yı şerife okumak,
3. Dört ve üç rekâtlı farzların iki evvelki rekâtlarında ve sâir namazların her rekâtında zamm-ı sûre etmek,
4. Üç ve dört rekâtlı farzlarda Fatiha-yı şerifeyi iki evvelki rekâtlarda tahsis etmek,
5. Bir farzdan bir farza intikal etmek,
6. Fatiha’yı (zamm-ı) sûreden evel okumak,
7. Ka’de-i ûlâ (ilk oturuş) da oturmak,
8. Ka’de-i ûlâda Tahiyat okumak,
9. Ka’de-i ahîre (son oturuş) de Tahiyat okumak,
10. Selâm lafzı ile namazdan çıkmak,
11. Salât-ı vitir (vitir namazı) de Kunut duasını okumak,
12. Bayram namazını kılariken zait (ilave) olan tekbiri almak,
13. İhfa (gizli) ile okunacak yerde ihfa ile okumak,
14. Cehr (açıktan, sesli) ile okunacak yerde cehr ile okumak,
15. Tadil-i erkân üzere kılmak,
16. Kendi namazda okursa yahut imamından işitirse tilavet secdesini etmek,
17. İktiza etmiş ise secde-i sehiv etmek,
18. Dört rekât olan farzlarda ka’de-i ûlâda Tahiyat okuduktan sonra eğlenmeyip kalkmak,
19. Her halde imama tâbi olmak,
20. Özü yok iken farzları cemaatle kılmak -bir kavle göre-,
21. Kurban bayramının arifesinin sabah namazından dördüncü günün ikindi namazına kadar farzların akabinde tekbir almak.²³²

²³¹ Arnavutça İlmihal, s. 98-102.

²³² Mızraklı İlmihal, s. 31-32.

Tadili erkân ve secde-i sehiv İ.kara tarafından şöyle bir tanım yapılmıştır: Tadili erkân; namazı belli tertip ve düzene uygun olarak kılmak, namazdaki bedeni hareketlerin, okumaların vs. hakkını vermek, aralıkları düzgün yapmak vs. Secde-i sehiv (yanılma secdesi); namaz kılariken unutma veya yanılma yoluyla bir farz geciktirilir, bir vacip geciktirilir veya terk edilirse namazın sonunda bir tarafa selam verilir, bir secde daha yapılır, oturulur, dualar okunur ve selam verilir. Bu fazla secdeye secde-i sehiv denir.

Bilindiği üzere vacip kavramı yalnız Hanefiler'e ait olup, diğer üç mezhepte vaciplerin bir bölümü farz sayılırken, bir bölümü de sünnet sayılmıştır. *Arnavutça İlmihal*'de vacip kavramının yer alması bu ilmihalin Hanefî Hanefî mezhebinin hükümlerini içerdiği delillerden biridir. Eserde namazın vacipleri şu şekilde sıralanır: "Vacip; namain farzlarını tamamlar.

1. Namaza "Allahu ekber" sözüyle başlamak.
 2. Namazların her rekâtında Fatiha suresini okumak.
 3. Farz namzların ilk iki rekâtında, vacip ve nafiye namazların her rekâtında, Fatiha'dan sonra, kur'an'dan kısa bir sure veya buna denk düşecek bir veya birkaç ayet okumak. Üçüncü veya dördüncü rekâtta ise sadece Fatiha'yı okumak.
 4. Secdede alın ile birlikte burnu da yere koymak vaciptir.
 5. Tadili erkânı yerine getirmek.
 6. İlk oturuştan sonra ayağa kalkmadan ikinci secdeye oturmak.
 7. Rukudan kalkarken iyice doğruladıktan sonra secdeye varmak.
 8. Birinci ve ikinci oturuşta "Tehiyyat-ı" okunacak kadar oturmak.
 9. Dört rekâtlı olan namazlarda birinci "Tehiyyat" tan sonra hiçbir şey okunmaz.
 10. Vitir namazında kunut duası okumak.
 11. Namazda secde ayeti okursa secde yapılması gerekir.
 12. Eğer namaz boyunca bir yanlışlık yapılırsa o zaman sehiv secde yapılması gerekir.
 13. İki bayram namazının üçer tane ilave tekbiri vaciptir.
 14. Namaz bittikten sonra iki yandan selam vermek.²³³
- h) Namazın Sünnetleri
- Mızraklı namazın sünnetleri şu şekilde sıralar:

²³³ *Arnavutça İlmihal*, s. 105-106.

1. Misvak tutunmak,
2. İftitah tekbirinde ve vitrin Kunut tekbirinde ellerini kulaklarına ve avretler omuz beraberine kaldırmak,
3. İftitah ve Kunut tekbirlerinde avuçlarını kibleye teveccüh ettirmek,
4. Kıyamda ellerin i bağlamak,
5. Sağ elini sol eli üzerine komak,
6. Erler göbeğinden aşağı ve avretler göğsü beraberine bağlamak,
7. Her namazın evvelki rekâtında imam olsun, cemaat olsun, yalnız olsun “Sübhâneke” okumak,
8. İmam ve yalnız kılan her evvelki rekâtında “Sübhâneke” den sonra “eûzü” okumak,
9. Kezâlik imam ve yalnız kılan cümle rekâtlarda Fatıha-yı şerifin evvelinde “besmele”-i şerife okumak,
10. İmam “ve le’ d-dâllîn” dedikte imam ve cemaat ve yalnız kılan kendisi Fatıha-yı şerifeyi bitirdikte yabcacık (yavaşça) “âmin” demek,
11. Kıyamdan rükûya iner iken tekbir almak,
12. Rükûda ellerini dizlerinin üzerine koyup parmaklarını açmak,
13. Rükûda üç kere “Sübhâne Rabbiye'l-azîm” demek,
14. Rükûda beli ile başı beraber tutmak,
15. İmam ve yalnız kılan rükûdan kalkarken “semiallâhu limen hamideh” demek,
16. Cemaat ile ve yalnız kılan rükûdan kalktıktan sonra “rabbenâ leke'l-hamd” demek,
17. Kıyamdan secdeye inerken “Alluhu ekber” demek,
18. Secdede üç kere “sübhâne Rabbiye'l-a'lâ” demek,
19. Evvelki secdeden kalkar iken “Allahü ekber” demek,
20. İkinci secdeye iner iken “Allahü ekber” demek,
21. Secdede el parmakların ı bitiştiirmek,
22. Erler secdede dizi üzerine secde edip oyluklarını karnından ayırmak ve hatunlar oyluklarını karnına yapıştırmak,
23. İkinci secdeden kalkar iken “Allahü ekber” demek,
24. Sağ ayağını dikip sol ayağının üzerine oturmak -erkeklere göre-, nitekim yukarıda geçti,

25. Ka'de-i ahîrede “salavât” duasını okumak,
26. Sağ yanına ve soluna selâm verirken başı çevirmek,
27. Tahiyatta ellerini dizlerinin ucuna beraber tutup parmaklarını kendi haline bırakmak,
28. Secdede elleri ve ayak parmaklarını kibleye çevirmek,
29. Secdeye vardıkta ellerini kulaklarına beraber tutmak,
30. Yedi aza üzerine secde kılmak (alın-burun, iki el, iki diz, iki ayak),
31. Dört rekât olan farzların son rekâtlarında yalnız Fâtiha-yı şerife okumak,
32. Sünnet-i şerife üzere ezan-ı muhammedî okumak,
33. Cemaatla olsun, yalnız olsun farzlarda ikamet (kamet) etmek,
34. İmam olan adam namazdan sonra yüzünü cemaata döndürmek.²³⁴

Arnavutça İlmihal'de ise sünnet namazın tamamlayıcısı olduğu belirlendikten sonra namazın sünnetleri şu şekilde sıralanır:

1. İftitah tekbiri, vitir namazında kunut duaları okunmadan önce ve Bayram namazları için erkekler için ellerini başparmakları kulakların yumuşaklarına değecek kadar kaldırmak sünnettir.

2. İmama uyanın iftitah tekbirinin, imamın tekbirine yakın olması.

3. İftitah tekbirinin hemen ardından bağlanmak. Erkeklerin ellerinin konulma şekli şöyledir: Sağ elin iç kısmı, sol elin üst kısmı üzerine konur. Böylece başparmak ile küçük parmak bilek üzerine halka yapılmaksızın koyarlar. Çünkü bu durum kadınların tesettürleri ile uyum sağlar.

4. “Subhaneke” okumak.

5. Yalnız kıldığımız zaman “Euzu besmeleyi” ilk rekâtta okumak, imama uyarsak onu sadece imam okur.

6. Fatiha'dan önce her rekâtta “Besmele” çekmek. İmama uyarsak besmele okumayız.

7. İmama uyanların rukudan kalkarken; “Rabbena leke'l-hamd” demesi sünnettir.

8. Kıyamda başın yukarı, iki ayağın arasını dört parmak kadar açık bulundurmak sünnettir.

9. Sabah ve öğlen namazlarında Fatiha'dan sonra uzun bir sure okumak; ikindi ve yatsı namazlarında ise çok uzun değil; akşam namazında ise kısa sure okumak.

²³⁴ **Mızraklı İlmihal**, s. 32-34.

10. Rükû ve secdeye eğilirken “Allahuekber” demek; rükûdayken en az üç defa “Subhane rabi el azim” demek sünnettir.

11. Rükû halinde erkeklerin elleriyle, parmak araları serbest bırakılarak dizlerini tutmaları sünnettir. Kadınlar ise, ellerini dizleri üzerine koymakla yetinirler. Rükûda erkeklerin bacaklarını dik tutmaları, başın sırt hizasından yukarı kaldırmaması, aşağı doğru eğilmemesi de sünnettir. Kadınların dizleri biraz bükük bulunur.

12. Secdeye varılırken önce dizleri, sonra elleri, sonra yüzü yere koymak, secdeden kalkarken de önce yüzü, sonra da dizlerin üzerine koyarak elleri yerden kaldırmak sünnettir.

13. Secdede üç defa “Subhaneke Rabbiye’l-a’la” demek sünnettir.

14. Oturuşlarda elleri uyluklar üzerine koymak sünnettir. Erkekler için uçları dizlerin üzerine gelecek şekilde konulur. Kadınlar ise sadece ellerini uylukları üzerine koymaları yeterlidir.

15. Tehiyyattan sonra salâvat-ı şerif getirmek ve bundan sonra da iki tarafa selam vermeden önce dua edilmesi sünnettir.

16. Namazlardan sonra “Es-selâmü aleyküm ve rrahmetullah” diyerek selam verirken yüzün önce sağa, sonra sola döndürülmesi sünnettir. İmama uyanlar da aynı şekilde yapmaları gerekir.²³⁵

I) Namazın Adapları

Mızraklı’da namazın adabı bunlardır:

1. Yalnız kılmış yahut imam ile kılmış selâmın akîbinde “Allâhumme ente's-selâmu ve minke's-selâmü tebarekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm” demek,

2. Ayete'l-kürsî okumak,

3. 33 kere “süphanellah” demek,

4. 33 kere “elhamdülillah” demek,

5. 33 kere “Allahu ekber” demek,

6. Bir kere “la ilahe illallâhu vahdehu la şerike leh lehu'l-mülkü ve lehu'l-hamdu ve huve âlâ külli şey’in kadîr” demek,

7. Ellerini kible-i dua (dua kiblesi) olan Arş’a kaldırıp hulûs üzere dua etmek,

8. Cemaatle ise duayı beklemek,

²³⁵ Arnavutça İlmihal, s. 106-109.

9. Dua esnasında “âmîn” demek,

10. Duanın hitamında (sonunda) elini yüzüne çalmak.²³⁶

Arnavutça İlmihal'de namazın adapları şöyle sıralanır:

1. Eğer bir kişinin başka bir imkânı yoksa ve insanların geçtiği bir yerde namaz kılıyorsa, o zaman kible tarafına yani önünde 75 santim bir çubuk koyması yeterlidir. Başka geçecek yer varken namaz kılanın önünden geçmek günahtır, aynı zamanda başka yer varken yolda namaz kılmak da yasaktır.

2. Erkekler iftitah tekbiri alırken ellerini yenlerinden dışarı çıkarmak.

3. Namazda bulunanlar kıyamda secde yerine, rükûda ayaklarının üzerine, secdede bunun iki kanadına, otururken kucağına ve uyluk üzerlerine, selam verirken omuz başlarına bakması gerek.

4. Müezzin “Haya-le’s-salah” dediği zaman ayağa kalkmak.

5. Müezzin “Kad kameti’s-salah” dediği zaman namaza başlamasında bir sakınca yoktur.²³⁷

j) Namazın Mekruhları

Mızraklı namazın mekruhlarını şöyle vermektedir:

1. Boynunu eğip iki yanına bakmak,
2. Üzerinde bir şey ile oynamak,
3. Özürsüz secde yerini süpürmek,
4. Erler ellerini göğsüne beraber tutmak,
5. Parmaklarını çıtlatmak,
6. Özürsüz bağdaş kurup oturmak,
7. Secdede bir ayağını kaldırmak,
8. Ekâbirden birinin yanına varamayacağı esvap (elbise) ile namaz kılmak,
9. Adam yüzüne karşı kılmak,
10. Ateşe karşı kılmak,
11. Bedeninde ve libasında suret (canlı resmi) olma,
12. Esnemek,
13. Ellerini kiblede çevirmek,
14. Kelb (köpek) gibi inciklerin (i) dikip oturmak,

²³⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 35-36.

²³⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 109-110.

15. Gözlerini yummak,
16. Başı kabak (açık) kılmak,
17. Ellerin i kiblede çevirmek,
18. Cemaatle kılarken önünde boş saf var iken geriki safta kılmak. Eğer yanında adam var ise kerahet-i tenzihiyye, yalnız kalırsa kerahet-i tahri-miyye ile mekruhtur. Bu surette vacibi terk etmiş olur, cebren li'n-noksan (eksikliği) tamamlamak ve düzeltmek için) ol namazın iadesi lazım gelir,
19. Hâil (engel) yok iken kabre karşı kılmak,
20. Necasete karşı kılmak,
21. Er ile avret (erkek ile kadın) yanyana namaza durmuş, başka başka kılmak,
22. Ayak yolu haceti (tuvalet gitme ihtiyacı) var iken kılmak. Bu dahi eğer şiddetli ise kerahet-i tahrimiyye ile mekruhtur,
23. Secdeye iner iken özürsüz ellerini evvel komak,
24. Bir rükünde iki kere bir yerini kaşımak. Eğer bir rükünde elini kaldırarak üç kere kaşırsa namaz fasit olur,
25. İmamdan evvel rükûya varmak,
26. İmamdan evvel rükûdan kalkmak,
27. İmamdan evvel secdeye varmak,
28. İmamdan evvel secdeden kalkmak,
29. Bir şeye dayanıp kalkmak,
30. Secdeden kalkarken ellerinden evvel dizlerini kaldırmak,
31. Yüzünde ve gözünde toz var imiş, süpürmek,
32. İkinci rekâtta, evvelki rekâtta okuduğu sûreden bir sûre atlamak,
33. Evvelki ve ikinci rekâtlarda yahut bir rekâtta bir sûreyi iki kere okumak -nafile namazda caizdir-,
34. Aşağıdan yukarı yani meselâ evvelki rekâtta “Tebbet” sûresini ve ikinci rekâtta “İzâ câe” sûresini okumak,
35. İkinci rekâtta evvel okuduğu sûreden üç âyet miktarı yahut ziyade okumak,
36. Özürsüz bir yere dayanıp kalkmak,
37. Sinek koğmak,
38. Omuzlarını açıp namaz kılmak,
39. Sahrada ise sütreyi terk etmek,

40. Adam geçecek yere durmak,
41. El parmakları ile rükûda ve secde de teşbihleri saymak,
42. İmam mihrabın içinde olup önünde bir perde çekilse içeride kalacak mertebe derin olan mihrapta olmak.
43. İmam mihraptan gayrı yere durmak,
44. İmam bir arşın miktarı yalnız olarak cemaattan aşağıda cemaat yukarıda durmak,
45. ümini cehr (yüksek ses) ile demek,
46. Kıyamda okuduğunu rükûda tamam etmek,
47. Rükûda okuduğunu kıyamda tamam etmek,
48. Bir ayağı üzerine durmak,
49. Namazda sallanmak,
50. Namaz içinde bir şey koklamak.²³⁸

Arnavutça İlmihal'de namazın mekruhları şöyle açıklanır:

1. Namazda başı açık bulundurmak, hapşırarak, başını çevirip bakıvermek, sağa sola bakınmak.
2. Namazda, eliyle elbise, beden veya parmaklarıyla oynamak.
3. Namazda elleri, kıyam, rükû ve secde de, sünnetle belirlenen uzuvlar üzerine koymamak.
4. Erkeklerin secde ederken kollarını tam olarak yere döşemeleri.
5. Secde de bir özür olmaksızın yere sadece alnı koymak.
6. Oturuştan kalkarken okumaya başlamak ve okuyuşu bitirmeden rükûa varmak.
7. Namazda kısa kollu veya beli açık olan elbiseyi giymek mekruhtur. Eğer farkında olmadan bir yeri açılrsa ve örtme imkânı varsa onu yapabilir.
8. Bir rekâtta bir surenin iki kere okunması veya başka sure bildiği halde iki rekâtta aynı surenin tekrarlanması.
9. Kıratta, Kur'an-ı Kerim'deki sıraya uyulmaması.
10. El ve ayak parmakları kibleye doğru yönelmemek.
11. Gözleri yummak.
12. Sağa sola bakınmak.
13. Yanmakta olan bir ateşe doğru namaz kılmak.

²³⁸ **Mızraklı İlmihal**, s. 36-38.

14. İmamdan önce rükû veya secdeye gitmek ve ondan önce rükûdan veya secdeden başını kaldırmak.

15. Kabristanda namaz kılmak veya başkasının mülkü olan bir yerde sahibinin izni olmadan namaz kılmak.²³⁹

k) Namazı Bozan Şeyler

Mızraklı “Ve dahi 55 kadar namazı bozanlar beyan olunur” der. Bunlar:

1. Dünya kelâmı söylemek,
2. Kendisi işitecek kadar gülmek (başkası işitecek kadar gülmek namazla birlikte abdesti de bozar),
3. Amel-i kesîr işlemek,
4. Özürsüz farzın birini terk etmek,
5. İhtiyarsız farzın birini terk etmek,
6. Dünya hususu için ağlamak,
7. Özürsüz boğazını ayıtlamak,
8. Sakız çiğnemek,
9. Bir rükünde üç kere bir yerini kaşımak yahut elini kaldırarak birbirine vurmak,
10. Musafaha etmek (tokalaşmak),
11. Kendi işitecek kadar iftitah (başlama) tekbirini almamak,
12. Kendi işitecek kadar okumamak,
13. İçeride namaz kılarken dışarıdan birisi çağırdıkta “la havle velâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm” yahut “sübhânellâh” demek. Lâkin muradı haber vermek ise namazı fasit olur, eğer namaz içinde olduğunu bildirmek ise fasit olmaz,
14. Kasıt ile selâm almak,
15. Ağzında şeker olup lezzet verip suyu boğazına kaçmak,
16. Dışarda namaz kılarken ağzını havaya açıp dolu ve yağmur boğazına kaçmak,
17. Hayvanın yularını üç kere tartmak,
18. Üç kere elini kaldırarak yahut üç kere burarak kehle (bit) ve pire emsali hayvan öldürmek,
19. Bir rükünde üç kıl koparmak,
20. Üç harf olarak oof demek,
21. Bir ayağıyla davan yani at üstünde şer'a mutabık olarak namaz kılarken bir

²³⁹ Arnavutça İlmihal, s. 110-111.

- rükünde özengiye üç kere tepmek,
22. İki ayağıyla bir kere davan yani evvelki suret gibi özengiye tepmek,
23. İmamdaki ileri durmak,
24. Özürsüz bir saf kadar yürümek,
25. Sağını ve sakalını taramak,
26. Er ile avret beraber imama uyup ve imam dahi avrete niyet etmiş iken yanyana kılmak. Ve aralarında perde yok ise erin namazı fasit olur, eğer perde yahut bir adam namaz kılacak kadar açık mahal var ise erin namazı tamamdır,
27. Kendi imamından gayrıya feth etmek (okuma sırasında tıkanılan veya yanlış okunan yeri söylemek),
28. Bir avret boş yerde imama uyarak durup sonradan cemaat gelip saf doldukta erlerin safı avrete yetişse avretin sağında ve solunda ve arkasında olan üç âdemin namazı fasit olur.
29. Çocuğunu kucaklamak,
30. Bir şey yemek yahut bir şey içmek,
31. Dışının arasında kalan nohut kadar ziyade şey yutmak,
32. İki eliyle yakasını kavuşturmak, başında olan kisvesini eliyle çıkarmak yahut çıkarıp giymek,
33. Bir musibet işitmekle “innâ lillâhi ve inna ileyhi râciûn” (Biz Allah’a aitiz ve O’na döneceğiz) demek,
34. Bir sürür işitmekle “elhamdülillah” demek,
35. Bir adam namaz içinde aksırıp “elhamdülillah” demek -bir rivayette-,
36. Namaz kılarken yanında aksırana “yerhamükellâh” demek,
37. Aksıran adam namazda iken “yehdîkümullâh” demek,
38. Er avretini namazda öpmek,
39. Namazda duada altın ve gümüş ve sair dünya metâma müteallik bir şey istemek,
40. Göğsünü kıbleden özürsüz çevirmek,
41. Secdede iken ayağını yerden kaldırmak,
42. Okuduğu Kur’an’ı yanlış okumak -mânası bozulacak kadar olur (sa)-,
43. Avret çocuğunu emzirmek.-eğer süt bir kerede çıkarsa namazı bozulur; eğer iki kere, üç kere emzirse süt çıkarsa da çıkmazsa da namazı fasit olur-,

44. Namaz içinde ayaklarını sürümek,
45. Hayvana üç kamçı vurmak,
46. Kapalı kapıyı açmak,
47. Üç harf yazı yazmak,
48. Kaftanını giymek,
49. Dizliğini giymek,
50. Hayvan üzerinde özürle farz namaz kılsa hayvanın yönünü kıbleden çıkarmak,
51. Hayvanın üzerinde yük yapmak,
52. Kalbinden mürted olmak (dinden çıkmak),
53. Cünüp olmak yahut avretler hayız görmek,
54. İmam abdestim bozuldu zanniyle yerine âhari (başkası) geçmek,
55. Mâna teğayyür olunarak (bozularak) bir harfin yerine ahar (başka) harf okumak.²⁴⁰

Arnavutça İlmihal'de namazı bozan şeyler şöyle sıralanır:

1. Namazda konuşmak.
2. Kibleye sırtını çevirmek.
3. Yemek- İçmek.
4. Gereksiz öksürmek.
5. Yüksek sesle ağlamak veya gülmek.
6. Namaz kılmakta olan kimsenin abdestinin bozulması.
7. Kur'an yanlış okumakla anlamını bozmak.
8. Bir özür olmaksızın namazı oturarak kılmak.
9. Bayılmak.
10. Sabah namazını güneş doğarken kılmak.
11. Erkeğin kadınla aynı hizada namaz kılmak.²⁴¹

1) Namazı Bozmayan Şeyler

Mızraklı bu konuyu şu şekilde ele alır:

“Önünde boş saf var ise, bir (ve)ya iki adımda varırsa veya âmin dese -eğer bir ahar (başka) kimseye cevap değil ise-, kaşıyla gözüyle bir kimsenin selâmını alsa, birisi gelip

²⁴⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 38-41.

²⁴¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 111.

kaç rekât kıldınız dese, parmaklarıyla işaret etse, bu suretlerin cümlesinde namazı bozulmaz. Bir yere bevl olunmuş (işenmiş), kuruyup pak olsa orada namaz kılınır, amma teyemmüm olmaz.”²⁴²

Arnavutça İlmihal’de şu konu şöyle işlenir: “Bir özür olmaksızın namazı bozmak yasaktır. Fakat namazdayken “imdat” diye bağırarak bir kişinin sesini duyan namazını bırakıp o kişinin yardımına koşmak vaciptir. Veya kişi namazdayken engelli birinin bir tehlikeye yaklaştığını fark ederse yahut kendisinin namazdayken bir tehlikenin yaklaştığını fark ederse, o zaman bu kişi namazını bozabilir ve daha sonra kaza yapar. Küçük çocuğu ağlayan bir kadının veya evde kötü bir şey olursa, o zaman bu kadının da namazını bozması gerekir.”²⁴³

m) Namazın Müstehapları

Mızraklı’da namazın on sekiz kadar müstehapları beyan olunur:

1. Müezzin ikamette “hayye ale’s-salah” dediği zaman cemaat eğlenmeyip kalkmak,
2. İftitah (başlama) ve Vitrin Kunut tekbirlerinde erkekler başparmağını kulağının yumuşağına dokundurmak,
3. Kıyamda ellerini bağladıkta bileğini pekçe tutmak,
4. Kıyamda secde yerine bakmak,
5. Rükûda ve secdede beş (ve) ya yedi kere teşbih etmek,
6. Rükûda ayak üzerine nazar etmek (bakmak),
7. Rükûda ayaklarını kavuşturmak,
8. Kıyama kalkarken iken (ayakları) açmak,
9. Yüzünden evvel elini yere koymak,
10. Secdede yüzünün iki yanına nazar etmek,
11. Selâm verirken omuz başına nazar etmek,
12. İmamın solunda olan kimse selâm verirken imama ve Hafaza meleklerine ve cemaata niyet etmek,
13. İmamın sağında olan kimse Hafaza meleklerine ve cemaata niyet etmek,
14. Sağında ve solunda kimse yoğ ise ancak Hafaza meleklerine niyet etmek,
15. Namaz içinde terini silmek,

²⁴² *Mızraklı İlmihal*, s. 41.

²⁴³ *Arnavutça İlmihal*, s. 112.

16. Öksürüğü terk etmek,
17. Esnemeği terk etmek,
18. Tahiyyata oturdukta oylukları üzerine bakmak.²⁴⁴

n) Cemaat İle Namaz Kılmak

Mısraklı “Cemaatle kılmanın sevabı çoktur” diye konuya girer ve şu şekilde bilgi verir:

1. Müminler bir araya geldikte birbirlerine muhabbet hâsıl olur,
2. Cahiller âlimlerden namazın mesailini öğrenirler,
3. Bazılarının namazı kabul olur ve bazılarının kabul olmaz, kabul olanların hürmetine olmayanların namazı dahi kabul olur.

Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri ayıttı (dedi): “Ey benim ümmetim ve ashabım. Sizin için iki tarik (yol) koydum; (biri) Kur’an-ı azimü’ş-şan, biri sünnetimdir. Bunlardan gayrı yol tutan ümmetim değildir.”²⁴⁵

Ve dahi imama uyanlar dört nevidir: Müdrîk, muktedî, mesbûk, lâhık. Müdrîk: İftitah tekbirini (namaza başlama tekbirini) imam ile beraber alana; muktedî: İftitah tekbirini imam ile beraber almayıp sonra alana; ve mesbûk: İmam rekâtların birini ya ikisini kıldıktan sonra uyana; ve lâhık: İftitah tekbirinde beraber uymuş ama sonra hades vaki olup (abdesti bozulup) tekrar abdest alıp, gelip, imama uyar yine mukaddem uyduğu gibi bila kıraat rükû ve sücud tespihlerini eder, namazı kılar ona derler ki imamın ardındaki gibidir. Eğer dünya kelâmı söylemediyse böylece kılar. Lakin camiden çıktıktan sonra pek yakın mahalden abdest almalı, zira ileriye giderse namazı fasit olur demiş var.

Ve dahi bir adam gelip imamı rükûda bulsa, rükûya yetişeyim deyü acele edip tekbiri iner iken alsa, imama uymuş olmaz, imamı rükûda buldukta imama uyup tekbiri ayakta tekmil edip sonra rükûya gider, (rükûda) imamın beli ile beraber olup teşbih ederse ol rekâta uymuş olur. Amma rükûya iner iken imamın beli doğrulsa ol rekâta erişmiş olmaz.²⁴⁶

Ve dahi imamın arkasına durana yüz sevap ve sağında durana yetmiş beş sevap ve solunda durana elli sevap verilir. Evvelki safta durana yirmi beş sevap, ikinci saftan tâ geri safa varıncaya kadar durana on sevap verilir. Bu sevapların bir tanesi bin vukıyye, o

²⁴⁴ *Mısraklı İlmihal*, s. 34-35.

²⁴⁵ *Mısraklı İlmihal*, s. 42.

²⁴⁶ *Mısraklı İlmihal*, s. 44-45.

vukıyyenin her bir tanesi bin dirhem ve o dirhem her bir tanesi Uhut dağından ağır gelse gerektir.

Ve dahi bir adam iftitah tekbirini imam ile beraber alsa, güz günlerinde ağaçların yaprağı rüzgâr estikçe ne şekil dökülürse ol adamın günahları da öyle dökülse gerektir.

Bir gün Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem namaz kılarken bir kimse sabah namazında iftitah tekbirine yetişmedi, vardı bir kul azad eyledi, gelip Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme ayıttı: Ya ResûlAllah ben bugün, iftitah tekbirine yetişmedim, bir kul azad ettim, acaba iftitah tekbirinin sevabına nail olabildim mi?

Resûlullah hazretleri Hazreti Ebu Bekir'e "sen ne dersin bu iftitah tekbirinin hakkında" deyü buyurdu. Ebu Bekir-i Sıddık radiyallâhu anhu buyurdu ki "Ya ResûlAllah, kırk deveye mâlik olsam, kırkının da yükü cevahir olsa, cümlesini fukaraya tasadduk etsem yine imam ile beraber alınan iftitah tekbirinin sevabına nail olamam."

Ondan Resûlullah hazretleri "Ya Ömer sen ne dersin bu iftitah tekbirinin hakkında" dedikte Hazreti Ömer radiyAllahu anhu ayıttı: "Ya ResûlAllah, Mekke ile Medine arası dolu devem olsa, yükü cevahir olsa, cümlesini fukaraya tasadduk etsem yine imam ile beraber alınan iftitah tekbirinin sevabına nail olamam."

Ondan Resûlullah hazretleri "Ya Osman, sen ne dersin bu iftitah tekbiri hakkında" dedikte Hazreti Osman zi'n-nureyn radiyAllahu anhu ayıttı: "Ya ResûlAllah, ben gecede iki rekât namaz kılsam, her bîr rekâtta Kur'an-ı azimü'ş-şani hatm eylesem yine imam ile beraber alınan iftitah tekbirinin sevabına nail olamam".

Ondan Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri "Ya Ali, sen ne dersin bu iftitah tekbiri hakkında" dedikte Hazreti Ali kerremellâhu vechehu ayıttı: "Ya ResûlAllah mağrip ile meşrik (bata ile doğu) arası küffar ile dolu olsa, Rabbim bana kuvvet verse, cümlesini kırıp katl eylesem yine imam ile alınan iftitah tekbirinin sevabına nail olamam."

Ondan Resûlullah hazretleri "Ey benim ümmet ve ashabım, yedi kat yerler ve yedi kat gökler kâğıt olsa ve deryalar mürekkep olsa ve bütün ağaçlar kalem olsa ve cümle melâikeler kâtip olsalar, kıyamete kadar yazsalar yine imam ile alınan iftitah tekbirinin sevabını yazamazlar" deyü buyurmuş.

Ve eğer Allahu azimü'ş-şan'ın yarattığı melekler bu kadar mıdır dersin, Resûlullah hazretleri Mirac'a çıktığı gece Cennet'i ve Cehennem'i ve Beyt-i mamur'u seyran ettikte bakıp gördü; Beyt-i mamur'u melâike tavaf edip giderlerdi. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ayıttı: "Ya karındaşım Cebrail, bu Beyt-i mamur'u tavaf edip giden melâike geri

dönmüyor, onlar nereye giderler?” Ol vakit Cebrail aleyhi’s-selâm ayıttı: “Ya Habib Allah, ben halk olduğum günden bugüne gelinceye kadar bu Beyt-i mamur’u tavaf edip giden melâikenin geri döndüğünü görmedim, bir kere tavaf edene kıyamete kadar bir dahi nevbet gelmez” dedi.²⁴⁷

Ve dahi bir adam namazda “eûzü besmele” okudukta Allahu azimü’ş-şan o kula bedeninde olan kılların sayısınca sevap verir. Ve “Fatıha-yı şerife” okudukta Allah Taâlâ hazretleri ol kula kabul olmuş hac sevabı verir. Ve rükûya vardıkta Allahu azimü’ş-şan ol kula nice bin altın sadaka etmiş sevabı ve rükûda sünnet üzere üç kere teşbih ettikte ol kula Allahu azimü’ş-şan hazretleri gökten inen yüzdört kitabı okumuş kadar sevap verir ve birer “semiallâhu limen hamideh” dedikte ol kulu Allahu azimü’ş-şan rahmet deryasına gark eder. Ve secdeye vardıkta ol kula Allahu azimü’ş-şan insanlar ve cinler adedince sevap verir, secdede sünnet üzere üç kere teşbih ettikte ol kula Allahu azimü’ş-şan’ın fazileti çoktur amma bir kaçını beyan etmişler:

1. Arş ve kürsü ağın kadar sevap verse gerektir,
2. Allahu azimü’ş-şan ol kulunu mağfiret etse gerektir,
3. Ol kul öldükte Mikâil aleyhi’s-selâm ol kulun kabrini günde bir kere ziyaret etse gerektir, tâ kıyamete kadar,
4. Kıyamet gününde Mikâil aleyhi’s-selâm ol kulu mübarek kanadı üzerine alıp şefaet edip Cennet-i a'lâya götürse gerektir.

Ve ka’de-i ahîreye oturdukta Allahu azimü’ş-şan ol kula fükara-yı sabirîn sevabı verir, -fukarayı sabirîn sevabı ağniya-yı sakilinden (şükreden zenginlerden) beş yüz yıl evvel Cennet’e girse gerektir-. Ağniya-yı şakirîn onu görüp nolaydı biz dünyada iken fukara-yı sabirînden olaydık deyü temenni etseler gerektir. İki yanına selâm verdikte ol kula Allahu azimü’ş-şan “Cennet’in sekiz kapısı açıldı, ya mümin, her hangisinden girersen gir” deyü hitap etse gerektir.”²⁴⁸

Arnavutça İlmihal’de ise cemaatle namaz kılmanın konusu şöyle açıklanır: “Farz namazları cemaatle kılmak erkekler için müekked sünnettir. Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir. Cemaatle kılınan namazın manevi faydaları vardır. Hastalara, engellilere, çok yaşlı kimselere, bir hastaya hizmet eden kişinin imkânı olmazsa, çok soğuk, sıcak veya düşman tehlikesi/korkusu olduğunda bu

²⁴⁷ Mızraklı İlmihal, s. 46-48.

²⁴⁸ Mızraklı İlmihal, s. 48-49.

kişilere cemaatle namaz kılmak için mescide gitmeleri gerekmez. Eğer camiye gitme imkânı yoksa o zaman evde de cemaat oluşturabilir, aralarında 7 yaşında olan bir çocuk bunsu bile. Çok yaşlı olan kadınlar camide cemaatle namaz kılabilirler, genç olanların kılması ise camide kılmaları mekruhtur. Kadınlar evlerinde çocukları ibadete alışsınlar diye düzenli kılmaları gerekir. Böylece Allah'ın ibadetlerini yerine getirmek için toplanan bir ailenin hem bu dünyada hem de ahrette mükâfatı büyüktür.²⁴⁹

Arnavutça İlmihal'de imam ve muktedi konusuna da yer verilirken *Mızraklı*'da bu konuya yer verilmemektedir. *Arnavutça İlmihal*'de bu konu şöyle anlatılır: “İmama uyana muktedi denir. İmam olacak kimsenin erkek, Müslüman, akıllı, ergen, okuyuşu düzgün olması gerekir. İmamın namazı uzatması mekruhtur. Kadınlar imamın önünde durmadıkları müddetçe imamın kadınlara da imamlik yapması caizdir. Müezzin “Hayyale’s-salât” derken cemaat ayağa kalkar. İmam iftitah tekbirini aldıktan sonra cemaat alçak sesle “Subhaneke-yi” okur. Eğer imam Fatiha suresini okumaya başlarsa, o zaman cemaat “Subhaneke-yi” okumaz, imamı dinler. Fatiha’dan sonra cemaatin yüksek sesle “Âmin” demesi gerek. Cemaat rükûdan kalkarken imamdan önce kalkmaz. Rükûdan kalkarken imam “Semi-allahu limen hamideh” der muktedi onun arkasından alçak bir sesle “Rabbena leke’l-hamd” demesi gerek. İmam rükûdayken imama katılmak isteyen de hemen iftitah tekbirini alıp “Subhanekeyi” okur. Eğer onu okumak için yerince zaman yoksa o zaman tekbirden sonra da hemen rükûa iner bu şekilde rekât tam olur. İmama secde veya ikinci okuyuşta yetişen bir kimse, son oturuşta sadece “Tahiyyat-ı” okuyup imam selam verirken o ayağa kalkar ve namazını devam eder.

İmama uyan bir kişi tekse imamın sağında ve ayakları imamın topuklarına birleştirmesi gerekir, solda veya arkasında durması mekruhtur. Kadınlar ise imamın arkasında durmaları gerekir. İmama uyacak kişiler iki veya ikiden fazla ise imamın arkasında durmaları gerekir. Saflar düzgün olmaları gerek. İlk safta yer alanların sevabı daha büyüktür. Eğer namazdayken imamın abdesti bozulursa o zaman ona uyan cemaatin de namazı bozulmuş olur. Eğer imam namazdayken bir şeyi unutursa ve cemaat bunu fark ederse imama “Subhanallah” diyerek onu uyarır.²⁵⁰

²⁴⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 112-113.

²⁵⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 113-117.

8- Cuma Namazı

Cuma namazı *Arnavutça İlmihal*'de *Mızraklı*'dan farklı bir şekilde anlatılmıştır. Bu konun başında Cuma namazın tanımından, öneminden, şartlarından, rekâtlarından ve nasıl kılınacağından bahsetmektedir. Eserde ku namazın tanımı ve önemi şu ifadelerle yer alır: “Cuma namazı Cuma günü öğle namazının vaktinde kılınan namazdır. Bu namazın manevi yönünden çok önemli olmakla birlikte sosyolojik yönünden de çok önemli bir namazdır. Çünkü bir şehrin, köyün veya bir mhallenin insanları bu günde tolanarak birbirlerinin sorunlarını çözmeye ve yardımlaşmaya çalışırlar.

Arnavutça İlmihal'de cuma namazının dayandığı delil ise şu hadis verilir: “Önemsemediği için üç cumayı terk eden münafık olur.” Müellifler bu konuyu hütbenin değerinden, Cuma namazın kılma şeklin ve rekâtlarından bahsederler.²⁵¹

a) Cuma Namazın Şartları

Mızraklı “Cuma namazının şartı on ikidir” diyerek onları şu şekilde sıralar:

1. Mısır (şehir) olmak ya mısra tâbi olmaktır,
2. Hutbe okumaktır,
3. Onda imam, padişah-ı İslâm hazretleri yahut onun tarafından mezun naibi (vekili) olmaktır,
4. Zuhr (öğle) vaktinde kılınmaktır,
5. Cemaat,
6. İzn-i âmm (umumi izin) olmaktır.²⁵²

Bundan sonra müellif şu bilgilere yer vermektedir: “Ve dahi cemaat İmam-ı Azam’a ve İmam-ı Muhammed’e göre baliğ ve âkil ve erkek ve imamdan gayrı üç adam ve İmam-ı Ebu Yusuf a göre imamdan gayrı iki adam olmaktır -esah olan imameyn kavlidir-.

Dahi bir kimse imama cuma namazının ikinci rekâtının rükûunda yetişse İmam-ı Muhammed’e göre öğle namazını kılar amma İmam-ı Azam’a ve İmam-ı Ebu Yusuf’a göre teşehhüdde dahi yetişse cumayı kılar.

²⁵¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 120.

²⁵² *Mızraklı İlmihal*, s. 51.

Ve hatip hutbe okurken bir kimse nafilende bulunsa (nafile namaz kılsa) iki rekât kılar ziyade kılmaz ve eğer cuma sünneti ise iki rekât kılardamı selâm verir yoksa dört rekâtı tekmiil eder mi, ihtilaflıdır, esah olan dördü tamam eder.²⁵³

Arnavutça İlmihal'de ise Cuma namazının şartları şöyle sıralanır:

1. Cuma kılınacak yerin şehir veya şehir hükmünde olması.
2. Kralın izni olması.
3. Cumanın vakti öğle namazının vaktidir.
4. Cuma namazının farzından önce cemaate hutbe okumak.
5. İmam dışında en az üç erkeğin bulunması.

6. Cuma namazının kılındığı yerde hiç kimseye camiye girme yasağı konulmaz. Özürlü, hapiste olanlar veya askerlere Cuma günü şehirde öğle namazını Cuma namazından önce veya sonra cemaatle kılmaları tahrimen mekruhtur. Bunların Cuma namazı kılındıktan sonra öğleyi kılmaları müstehaptır.

Daha sonra *Arnavutça İlmihal*'de Cuma namazının farz olmasının şartları şu şekilde yer almaktadır:

1. Yerli olmak. Yerli: Bir beldede en az 15 gün kalmak için niyet yapandır.
2. Cumaya gelemeyecek kadar hasta olmamak.
3. Hür olmak. Köle veya hapiste olmamak.
4. Erkek olmak.
5. Kör olmamak.
6. Engelli olmamak.
7. Uygun olmayan hava şartları. Şiddetli yağmur, kar gibi.²⁵⁴

b) Cuma Namazının Vacipleri

Mızraklı "Cuma namazın vacipleri beştir" diyerek onları şu şekilde sıralar:

1. Ezan vaktinde her şeyi terk etmek,
2. Camiye sa'y etmek (koşmak),
3. Hatip hutbede iken nafil (namaz) kılmamak,
4. Dünya kelâmı söylememek,

²⁵³ *Mızraklı İlmihal*, s. 51.

²⁵⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 119.

5. Her şeyden sükût etmek.²⁵⁵

c) Cuma Namazın Müstehapları

Mısraklı “Cuma namazın müstehapları beştir” diyerek onları şöyle sıralar:

1. Tîb-i rayiha (güzel koku),

2. Misvak

3. Pak libas (temiz elbise),

4. Tebkir: Tebkir deyü cuma namazı için camiye erken gitmeye derler. Zaman-ı saadette (Hz. Peygamber'in zamanında) ashab-ı kiram sabah namazından sonra dağılmayıp cumadan sonra dağılırlar idi. Bu ümmetten ibtida (ilk önce) terk olunan sünnet tebkirdir.

5. Gusûl etmek.²⁵⁶

d) Cuma Namazın Mekruhları

Mısraklı cumanın meruhlarını beş maddede şu şekilde zikreder:

1. Hatip hutbede iken selâm vermek,

2. Kur'an okumak,

3. Aksıran adama “yerhamükellâh” demek,

4. Yemek ve içmek,

5. Her amel-i mekruhu işlemek.²⁵⁷

9- Cenaze ve Cenaze Namazı

a) Cenaze Namazı

Mısraklı müellif/müellifleri cenaze namazının, ölüyü defnetmek, yıkamak ve kefen farz-ı kifaye olduklarını zikreder. Daha sonra kefenin kefen-i farz, sünnet ve kifaye olmak üzere üçe ayırır. Devamında ise konuyu şu şekilde ele alır: “Kefen-i farz ve kefen-i sünnet ve kefen-i kifaye. Kefen-i sünnet erlere üç ve avretlere beştir. Kefen-i kifaye erlere iki, avretlere üçtür. Kefen-i farz erlere bir, avretlere birdir. Kefen bulunmayıp harir (ipek) bulunsa erlere bir kat, avretlere iki kat kifayet eder.

Ve dahi cenaze namazında imamete evlâ olan evvelâ padişaktır, ondan sonra kadî-i belde (belde kadısı), ondan sonra cumaya mezun olan hatip, ondan sonra imam-ı hay, imam-ı hay deyü meyyitin (ölünün) hayatında hüsnüzan ettiği âlim kimsedir-, ondan sonra meyyitin velisidir. Velisi gelmeyince zikr olanlardan mâda bir ahar (başka) kimse

²⁵⁵ *Mısraklı İlmihal*, s. 51.

²⁵⁶ *Mısraklı İlmihal*, s. 52.

²⁵⁷ *Mısraklı İlmihal*, s. 52.

kıl(dır)mış olsa velisi muhayyerdur, dilerse çevirir (yeniden kıldırır) dilerse çevirmez; -sair tafsilat kütüb-i mutavvelâta mesturdur-.”²⁵⁸

b) Meyyitin Ahvali Ve Yıkanması

Mızraklı müellifi/müellifleri bu konuda hükümlerini örneklerle şu şekilde vermektedirler:

“Ve dahi bir adamın yarısı ortasından biçilmiş olup yalnız yarısı bulunsa onun namazı kılınmaz. Bir adamın başı yok gövdesi var, onun namazı kılınmaz. Bir meyyit bulsalar her yeri parça parça olmuş, her parçası bir yerde olsa onun namazı kılınmaz, ol parçaları bir yere getirseler namazı kılınır.

Bir cenazeyi yıkasalar, “bir yeri kuru kaldı” deseler, eğer başı bağlanmadı ise onu yıkarlar ama kabre vardıktan sonra, “bunun abdest azalarından bir yeri kuru kaldı” deseler ol yeri yıkarlar, namazını kırlarlar. Kabre koyup üzerini örttükten sonra haber verseler ol vakit çıkarmazlar.

Ve dahi bir cenazeye teyemmüm ettirseler götürürken su bulunsa muhayyerdur. Bir belde çok adamlar fevt olsa hepsinin birden namazını kılmak caizdir -şer'a tatbik olunarak-, lakin evlâ olan birer (birer) kılmak gerektir.

Ve dahi cenaze namazına “Allah Teâlâ'nın rızası için namaza, meyyit için duaya, uydum şu hazır olan imama” deyü niyyet ede.

Ve dahi bir adamı hırsızlık ederken tutsalar re'y-i hâkim ve vali (hâkim ve valinin görüşü ve kararı) ile öldürseler yahut bir adam padişaha âsi olup öldürseler yahut bir adam kendi anasını yahut babasını öldürse bunların namazları kılınmaz.

Ve dahi bir adam kendi kendini öldürse onun namazı kılınmaz, -İmam Ebu Yusuf indinde kılınır-.”²⁵⁹

10- Bayram ve Bayram Namazı

Mızraklı “Cümle müminlerin bayramı beştir” diyerek onları şu şekilde sıralar:

1. Oldur ki kaçan bir müminin sol yanındaki melek kötü amel olarak yazmağa bir şey bulamaz ise,

2. Sekerâtü'l-mevtte (ölüm sırasında) müjdeci melekleri gelip “merhaba ya mümin sen Cennetliksin” deyü müjde ederler ise,

²⁵⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 59.

²⁵⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 60.

3. Kabre vardıkta kabrini Cennet bahçelerinden bir bahçe bulur ise,
4. Arşu'r-Rahman (Allah'ın Arşı) altında enbiya ve evliya ve ulema ve suleha (salih kişiler) ile gölgelenir ise,
5. Kıldan ince ve kılıçtan keskince ve gecenin karanlığından karanlık, bin yıl eniş ve bin yıl yokuş, bin yıl düz olan Sırat Köprüsü üzerinde yedi yerde olan suale cevap verip geçerse. Eğer veremez ise her birinde bin yıl azap olursa gerektir. Ol yedi sual: 1) İmandan, 2) Namazdan, 3) Oruçtan, 4) Hacdan, 5) Zekâtta, 6) Kul hakkından, 7) Gusûlden ve istincadan ve abdestten.²⁶⁰

Mızraklı İlmihal'de bayram namazı ile alakalı şu şekilde kısa bir bilgi yer almaktadır: “Ve dahi bayram namazının tekbirleri dokuzdur: Biri farz, birisi sünnet, yedisi vacip. İftitah tekbiri farz, evvelki rükû tekbiri sünnet, zevaid tekbirleri vacip ve ikinci rekâtın rükû tekbiri vacibe mukarenetle (bitişik olmakla) vacip.”²⁶¹

Arnavutça İlmihal'de ise bayram konusu bayramın fitır ve kurban bayramları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Görüldüğü gibi Ramazan Bayramı yerine bu bayrama Fitır Bayramı denilmektedir. Bunun sebebi de fitır sadakanın verilmesidir. Sonra Bayram namazının vacip, hütbenin sünnet olduğu ve bayram namazından sonra okunduğu ve de bu namazı için ikametın okunmadığı vurgulanır. Bayram namazının iki rekat ve altı tekbirden ibaret olduğunu zikretikten sonra bu namazın kılınma şekli şöyle verilir: “Bayram namazı Bayramın ilk gününde, güneşin doğmasından 45 dakika kadar sonra başlar, kerahet vakte kadar devam eder. Ezan ve kamet okunmaz. Bayram namazının vakti girdiğinde imam ve cemat “fitır veya kurban bayram namazına, uydum hazır olan imama” diye niyet ederler. Allahu ekber diye ifitah tekbiri alınır. Eller bağlanıp, imam ve cemaat hep birlikte gizlice “subhaneke” duasını okur, sonra imam açıktan, cemaat de gizlice “Allahu ekber” diyerek üç kere tekbir alırlar, her tekbirde eller yukarıya kaldırılıp, daha sonra yanlara salıverilir ve her tekbir arasında üç kere “subhânallah” diyecek kadar durulur. Üçüncü tekbirin arkasından yine eller bağlanır, imam gizlive “eûzu” ve “besmele”den sonra açıktan Fâtiha ile bir miktar daha Kur'an okur, açıktan “Allahu ekber” diyerek rükû ve sevcdelere gider, cemaat de gizlice tekbir alarak imama uyar. Sonra tekbir alınarak ikinci rekata kalkılır, imam gizlice “besmele”den sonra yine açıktan Fâtiha ile bir miktar daha Kur'an okur, tekrar üç kere eller kaldırılarak, ilk rekatta olduğu gibi tekbir alınır, bundan sonra, yine

²⁶⁰ *Mızraklı İlmihal*, s. 13.

²⁶¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 52.

imam açıktan cemaat de gizlice “Allahu ekber” diye tekbir alarak rükû ve secdelere varılır, sonra da diğer namazlarda olduğu gibi son oturuş yapıldıktan sonra namaz imam ve cemaatin selâm vermesi ile sona ermiş bulunur.²⁶²

Mızraklı’da sehiv secdesi tilâvet secdesine yer verilmezken *Arnavutça İlmihal*’de bu secdelere bayram bahsinin içinde şöyle yer verilir: “Sehiv secdesi; yanılarak namazın farzlarından birisini veya bir vacibi terk halinde, namazın sonunda yapılması gereken secdeye denir. Yapılışı şöyledir: Namazın sonunda sağ tarafından selam verildikten sonra iki defa secdeye varılır, bundan sonra Tahiyât, salî- bârik ve diğer dualar okunduktan sonra iki tarafa selam verilir.

Tilâvet Secdesi ise; Kur’an-ı Kerim’de geçen secde âyetlerinden birini okuyan yapması gereken secdeye denir. Tilâvet secdesinin yapılması vâciptir. Kur’an- ı Kerim’de bu secde ondört yerde geçmektedir. Tilâvet secdesi şöyle yapılır: Önce kibleye dönülür ve eller kaldırılmaksızın secdeye varılır. Secdeye varılırken ve secdeden kalkarken tekbir almak sünnettir. Bu secdede Tahiyât ve selam bulunmamakla birlikte secdeden sonra ayağa kalkılması müstehaptır.”²⁶³

Arnavutça İlmihal’de bayram namazından sonra vitir namazı, teravih, yolcu, kaza, cenaze namazı ve teşrih tekbiri kısaca açıklanmaktadır.²⁶⁴ Bu konulardan sonra vasiyet konusu da yer almaktadır. *Mızraklı*’da bu konuya yer verilmemektedir. *Arnavutça İlmihal*’de bu konu kısaca şöyle işlenir: “Her insanın biri Allah’a diğeri insanlara olmak üzere iki görevi vardır. Allah’a karşı olan görevler namaz, oruç, zekat gibi görevlerdir. İnsanlara karşı olan görev ise onlarla iyi davranmakla birlikte mülk sahibi olan kimsenin ölmeden önce yakınlarına vasiyet etmesi gerekir. Vasiyet iki adil kişinin yanında yapılır ve yine yerine getirilmesi için adil bir kimseye bırakılır.”²⁶⁵

11- Oruç

a) Orucun Faydaları Ve Çeşitleri

Mızraklı orucun on bir faydasının olduğu söyler. Bunlar:

- 1) Cehennem’e kalkan olur, 2. Sâir ibadeti kabul olur, 3) Bedeninin zikri olur, 4) Kibri kırar, 5) Ucbu (kendini beğenmişliği) kırar, 6) Huşû ziyade eder, 7) Sevabı, mizanı

²⁶² *Arnavutça İlmihal*, s. 121-122.

²⁶³ *Arnavutça İlmihal*, s. 122-123.

²⁶⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 123-135.

²⁶⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 135-136.

(tartıyı) doldurur, 8) Allah Taâlâ ol kulundan razı olur, 9) İman ile vefat ederse Cennet'e erken dâhil olur, 10) Kalbi nurlanır, 11) Aklı nurlanır.²⁶⁶

Mızraklı orucun üçü farz, üçü vacip, beşi haram, dördü sünnet olmak üzere on beş nevi olduğunu zikreder. Farz olan; Ramazan, kaza, keffaret, bu üçü farzdır. Vacip olan; nezr-i muayyen, nezr-i mutlak (Adak oruçları) ve nafileyi geri çevirmek (başlanıp bozulan nafile bir orucu kaza etmek), bu üçü vacip. Haram olan; Ramazan bayramında bir gün, kurban bayramında dört gün, yılda beş gün oruç tutmak haram. Sünnet olan; eyyâm-ı beyiz, ve savm-ı Davud (gün aşın oruç) ve düşenbe (pazartesi) ve perşembe ve yevm-i aşura ve yevm-i arefe emsali eyyâm-ı mübarekede oruç tutmak sünnet.²⁶⁷

Mızraklı İlmihal'de orucun faydaları arasında daha çok ahiretle ilgili iken *Arnavutça İlmihal*'de ise orucun faydaları sadece dînî, ruhî olmaksızın bunlarla birlikte sağlık, sosyal ve pedagojik bakımından da pek çok faydaları var olduğunu da belirlenir. Orucun faydaları ziretmeden önce Kutsî bir hadiste şöyle buyrulur: “Her iş onlaradır; fakat oruç Benim içindir, onun karşılığını Ben vereceğim. “Bu faydaların bazıları şu şekilde verilir: “Oruç kişiyi Allah’ın emirlerine uyumaya ve yasaklardan kaçınmaya alıştıırır. Oruç sürekli kötülüğe giden nefsin eğitiminde çok önemli rol oynar. Oruçlu, yoksulların katlandıkları güçlükleri bizzat yaşar ve onların zorluklarını daha iyi anlar. Bu da kendisini, onlara yardım etmeye seveder. Oruç bir yıl yorulan insane bedenini bir çeşit dinlendirme gibidir. Özellikle mide ve sindirim organları oruçla dinlenme fırsatı bulurlar.”²⁶⁸

Arnavutça İlmihal'de orucun çeşitleri farz, vacib, sünnet, mendub, nafile ve mekruh olmak üzere altı çeşittir. Eserde bu oruçların açıklamaları şöyle yapılır: “Farz Oruçlar: Farz olan oruç Ramazan orucu, kaza ve kefareti gerektiren oruçlardır. Vacib oruçlar: Nezir orucu ile başlanmış nafile bir orucun bozulması durumunda bunun kazası vacip hükmünden dir. Nezir: Kişinin dinen vacip olmayan bir ibadeti yapmayı kendisi için bir yükümlülük haline getirmesine denir. Örneğin: Filan işte başarılı olursam, filan günde oruç tutacağım gibi. Sünnet Oruçlar: Muharrem ayının onuncu gününe denir. Ayrıca bu ayın onuncu gününden bir gün önce veya bir gün sonrasını oruç tutmak müstehaptır. Mendub Oruçlar: Her ayın 13. , 14. , ve 15. günlerinde oruç tutmak., pazartesi ve Perşembe

²⁶⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 17.

²⁶⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 16-17.

²⁶⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 138-139.

günlerinde oruç tutmak, Arefe günü oruç tutmak ve Davut Orucu tutmak menduptur. Hz. Davud orucu en güzel oruç olup bir gün tutulur bir gün tutulmaz. Nafile Oruçlar: Farz, vacip ve mekruh olan oruçların dışında tutulan oruçlardır. Mekruh Oruçlar: Fıtır Bayramının ilk günü, kurban bayramının dört gününde tutulacak oruçlar tahrîmen mekruhtur. Sadece Muharrem ayının onuncu gününde ve sadece Cuma günü oruç tutmak tenzihen mekruhtur.”²⁶⁹

b) Orucun Farzları Ve Orucun Farz Oluşunun Dayandığı Delilleri

Bugünün ilmihallerinde orucun dayandığı delillerin Kur'an, Sünnet ve icma olduğu söylenirken²⁷⁰ *Mızraklı* bu konu ile alakalı delil olarak sadece Bakara 2/ 43. ayetini getirmekle yetinmiştir. “Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılındı” (Bakara 2/43). Devamında ise orucun farzının üç olduğunu zikreder. Bunlar:

1. Niyet etmek,
2. Niyetin evvel ve âhir (son) vaktini bilmek,
3. Şafak yeri ağarmazdan evvelce vaktinden tâ gün batıncaya kadar orucu bozan şeylerden kendini hıfz etmek (korumak).²⁷¹

Arnavutça İlmihal'de Ramazan orucun hicretten bir buçuk yıl sonra farz kılındığını ve *Mızraklı*'da verildiği gibi burada da orucun farz oluşunun dayandığı delil olarak Bakara 2/183, 184. ayetini verirken bu ayetin hangi surede geçtiğini zikretmemektedir.

Arnavutça İlmihal'de orucun farzları şu şekilde sıralanır: 1) Niyet etmek,2-)Niyetin ilk ve son vaktini bilmek,3) Sabahtan akşama kadar orucu bozan şeylerden kendini korumak.²⁷²

c) Orucun Farz Olmasının Şartı Ve Oruç Tutanların Nevileri

Mızraklı orucun farz olmasının şartlarını şöyle sıralar:1) Müslüman ola, 2) Baliğ (ergin) ola, 3) Akıllı ola, 4) Sağ ola, 5) Mukîm ola (yolcu olmaya), 6) Hayız olmaya 7) Nifas (lohusalık) üzere olmaya.

Mızraklı İlmihal'de oruç tutanların cahiller orucu, âlimler orucu, enbiyaların orucu olmak üzere üç nevi olduğunu zikreder. Cahiller orucu; yemezler, içmezler, cima etmezler,

²⁶⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 141-143.

²⁷⁰ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 517.

²⁷¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 11.

²⁷² *Arnavutça İlmihal*, s. 143.

gayrı masiyeti (diğer günahları) işlerler. Âlimler orucu; yemezler, içmezler, cima etmezler, gayrı masiyeti de işlemezler. Enbiya orucu; onlar şüpheli olan şeylerden kaçarlar.²⁷³

Arnavutça İlmihal'de oruç tutanların mertebeleri şöyle verilir: “Birinci mertebede her müslümana farz olup orucu bozan şeylerden korunmaktır. İkinci mertebede kişi iyilerin mertebesine yükselir. Bu mertebede kişi sadece orucu bozan şeylerden korunmakla birlikte dilini, gözlerini ve bütün uzuvlarını gûahtan korur, Allah'ı daha çok zikreder. Üçüncü mertebe Allah'a yaklaşanlardır. Bu mertebeye ulaşanlar hem bu dünyada hem de ahirette iyilikler içinde olur.”²⁷⁴

Arnavutça İlmihal'de orucun farz olmasının şartları şöyle sıralanır: 1) Müslüman olmak, 2) Akıllı ve Ergen Olmak, 3) Orucu Tutmaya Gücü Yetmek (Hasta, yolcularave yaşlılara oruç tutmak farz olmadığı gibi hayız ve nifas halindeki kadınlara da farz olmaz.)²⁷⁵

Mızraklı'da yer almayan ama *Arnavutça İlmihal*'de yer alan bir diğer konu ise “Oruçlu için müstehap olan şeyler” konusudur. Eserde oruçlu için müstehap sayılan davranışları şu şekilde sıralanır: “Sahur yapmak, iftarı acele yapmak, akşam namazını iftardan sonra kılmak, iftar yaparken şu duayı okumak: “Allahumme leke sumtü ve alâ rızkıke eftartü ve aleyke tevekkeltü, fe tebbel minnî, fe'ğfirlî, inneke ente's-semîu'l-alim (Ey Allah'ım! Ben senin rızan için oruç tuttum, Senin verdiğin rızıkla iftar ettim ve yalnız Sana güvenip dayandım. Benim bu orucumu kabul buyur ve beni bağışla! Şüphe yok ki Sen her şeyi işitensin, bilensin.)”²⁷⁶

e) Orucun Bozulması, Kazası Ve Kefareti

aa- Orucu Bozan Şeyler

Mızraklı İlmihal'de orucu bozan şeyler altı olduğu zikrolunur. Bunlar: 1) Yemek yemek, 2) Ve içecek şeylerden bir şey içmek, 3) Cima (cinsi münasebet 4) Hayız, 5) Nifas, 6) Ağızı dolusu kusmak.²⁷⁷ Bu maddeler *Mızraklı İlmihal*'de geçtiği gibi *Arnavutça İlmihal*'de de aynı şekilde geçmektedirler.²⁷⁸

bb- Oruç Kimler Üzerinde Farz Değildir

²⁷³ *Mızraklı İlmihal*, s. 13.

²⁷⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 138-139.

²⁷⁵ *Arnavutça İlmihal*, s. 141-142.

²⁷⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 143.

²⁷⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 12.

²⁷⁸ *Arnavutça İlmihal*, s. 143.

Mızraklı bu kişilerin yedi olduğunu zikreder. Bunlar: 1) Hasta, 2) Müsafir, 3) Hayız, 4) Nifas üzere olan hatun, 5) Gebe hatun -kudreti yetmezse-, 6) Emzikli hatun -çocuğuna zarar olursa- 7) Şeyh-i fâni (çok yaşlı kimse).²⁷⁹ Bu maddeler *Arnavutça İlmihal*'de de bu şekilde geçmekle beraber biraz daha geniş anlatımıştır.²⁸⁰

cc- Kefareti Gerektiren Ve Gerektirmeyen Oruç

Mızraklı İlmihal'in müellifi/müellifleri bu konuyu şu şekilde ele alırlar: “Bir kimse Ramazan-ı şerifte kast ile bir gün oruç yese keffaret ve kaza lazım gelir. Keffaret; bir kul (köle) azat eder, ona gücü yetmezse Ramazan ve oruç tutmak haram olan günlerden mâda günlerde arasını kesmeden altmış gün oruç tutar, ona da gücü yetmezse altmış fukarayı doyurur, Bir gün kaza; ol günün yerine bir gün oruç tutar.”

Konunu devamında ise kefareti gerektirmeyen kişileri de şu şekilde verir: 1) Marîz (hasta), 2) Misafir, 3) Emzikli hatun -çocuğuna zarar olup tutmadı ise, 4) Şeyh-i fâni (çok yaşlı kimse), 5) Açlıktan yahut susuzluktan helak olmaktan havf eden (korkan) kimse. Bu beş kimseye keffaret lazım gelmez, özrü gittikten sonra ancak gününe gün olarak kaza lazım gelir.²⁸¹

Mızraklı müellifi/müellifleri oruçta niyetin iki nevi olduğunu söylerler. Bunlar:

1. Ramazan (orucu), nafile (oruç), nezr-i muayyen (belirli adak orucu). Bu üçünün niyeti birdir. Evvel vakti günün dolunması, âhir (son) vakti gün zevale gelmeksizin yememiş içmemiş olsa niyet eder. Orucu tutarken gün zevale geldikten sonra niyet caiz olmaz.

2. Kaza (orucu), keffaret (orucu), nezr-i mutlak (mutlak adak orucu). Bu üçünün niyeti birdir. Evvel vakti günün dolunması, âhir vakti tan yeri ağarmazdan evvel niyet caizdir; tan yeri ağardıktan sonra üçüne dahi niyet caiz değildir.²⁸²

Arnavutça İlmihal'de ise orucu bozup hem kaza hem de kefareti gerektiren durumları ve oruçla ilgili kefareti hükmünü şöyle sıralar: “Kasten yemek yemek, içmek, sigara içmek, nohut tanesi kadar bir şeyi yutmak, bir şeyi fazla koklamak vb. Orucun kefareti sıraya göre şu üç alternatiften durumuna uygun olanı yapmaktır. Bir köleyi azat etmek, buna gücü yetmezse iki ay peş peşe oruç tutmak, buna da gücü yetmezse altmış

²⁷⁹ *Mızraklı İlmihal*, s. 12.

²⁸⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 148.

²⁸¹ *Mızraklı İlmihal*, s. 14.

²⁸² *Mızraklı İlmihal*, s. 12.

yoksulu bir defada veya ayrı günlerde doyurmak.”²⁸³ Görüldüğü gibi burada sayılan şeyler H. Döndüren’in İlmihali’nde orucu bozan fakat yalnız kazayı gerektiren durumlar olarak bildirilmiştir.²⁸⁴

Mızraklı oruç konusunun devamında örneklendirme yaparak bu şekilde oruç konusunun okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Bu konuyla alakalı örnekleri şöyle zikredilir: “Ve dahi bir kimse Ramazanda savma (oruca) niyet etmese, geru öğleden (öğleden önce) yese İmam-ı Azam’a göre keffaret lazım değil, İmameyn katında keffaret lazım gelir. Ve eğer öğleden sonra yese bi’l-ittifak (ittifakla) keffaret lazım gelir - kütüb-i fikhîyede mesturdur-.

Ve dahi bir kimse iki veya üç Ramazandan birer gün oruç yese, her birinden ötürü birer keffaret mi eder yoksa üçüne bir keffaret mi eder, ihtilaflıdır. Ehvat (en ihtiyatlı) olan her birinden ötürü birer keffaret eder.

Ve dahi bir adamın Ramazandan borcu olsa, ol adam tutmasa, üzerinden yıl geçse bazı ulemanın beyanına göre ol adam günahkâr olur.

Ve dahi bir kimse keffaret tutar iken Ramazan-ı şerif gelse Ramazandan sonra tekrar tutmak lazımdır, evvelkiler sayılmaz.

Ve dahi bir kimse müddet-i sefere (yolculuk müddetine) niyet etmeksizin orucun(u) yese, badehu (sonra) sefere niyet etse, gitse hem kaza ve hem keffaret lazım gelir.

Ve dahi bir kimse Ramazanda sefere niyet etse, orucunu yese, badehu sefere gitmese kaza lazım olur, keffaret lazım olmaz. Velâkin akşama kadar yemek haramdır, sonra gününe gün olarak kaza tutar.

Ve dahi bir kimse sefere niyet etmeksizin orucunu yese, badehu cebren sefere sürseler ihtilaflıdır; esah (en doğru) olan hem kaza ve hem keffaret lazım olur.

Ve dahi bir kimse Ramazanda yirmi altı gün yahut eksik yahut ziyade; el-hâsıl bütün Ramazan olmaksızın mecnun (akıl hastası) olsa badehu ifakat bulsa (ayılrsa, iyileşse) ol günleri kaza eder. Eğer Ramazanın evvelinden âhirine kadar hiç ifakat bulmayıp cünunu (akıl hastalığı) müstemir (devamlı) olur ise ol Ramazanın orucu sakıt olur (düşer).

Ve dahi bir kimse sehven (unutarak) yese yahut sehven cima etse savmı (orucu) fasıt olmaz. Eğer savmı fasıt olur zan edip yese kaza lazım olur, keffaret lazım olmaz. Eğer savmının bozulmadığını bilip yese hem kaza ve hem keffaret lazım olur.

²⁸³ Arnavutça İlmihal, s. 146.

²⁸⁴ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 550.

Ve dahi bir kimse deriyi yutsa yahut bir kimse boyalı ipliği çiğnese, boyasını yutsa yahut bir âher (başka) kimsenin tükürüğünü yutsa yahut kendi tükürüğünü taşra (dışarıya) çıkarıp yutsa yahut dışının arasında olan taamı (yemek parçasını) yutsa, nohuttan ziyade olduğu takdirde bu suretlerin cümlesinde kaza lazım olur, sûret-i ahîrede ihtilaflıdır, esah olan bozar.

Ve dahi bir kimse avuç miktarı tuz yese, savmı bozar lakin yalnız kâza lazım olur, amma azacık yese orucu fasit olur –Eşbah’da mezkûrdur- Bir kimse hizmeti işlemek ile bunalsa, ikindiden sonra savmı yese hem kaza ve hem keffaret lazım olur; amma bir avret (kadın) ya cariyeye bunalsa, yese ancak kaza lazım olur -eğer hizmet işlemese erkeği yahut mevlâsı döğecek ise-.

Ve dahi bir kimse susam tanesini yalnız çiğnese savmı fasit olmaz, amma yutsa-çiğnesin çiğnemesin- her halde savmı fasit olur, kaza lazım olur.”²⁸⁵

12- Zekât

a)Zekâtın Farz Oluşu Ve Zekâtın Farz Olmasının Şartları

aa- Zekâtın Dayandığı Deliller

Müellif zekât için zekâtın farz olmasına delil “Namazı kılınız, zekâtı veriniz.” (Bakara 2/43) âyet-i kerimesini delil olarak getirmektedir.²⁸⁶

Eserde zekâtın şartları şu şekilde sıralanır: 1) Müslüman ola, 2) Baliğ ola, 3) Akıllı ola, 4) Hür ola, 5) Nisaba mâlik ola, 6) Üzerinden (bir) yıl geçe.”²⁸⁷

Nisap, Dinî Kavramlar Sözlüğünde şu şekilde açıklanmıştır: “Nisab: Zekât, kurban, sadaka-yı fîtar, hac gibi ibadetleri yapmakla yükümlü olmanın asgari sınırına nisab denir. Nisap, hadislerde belirlenmiş miktarı şöyle sınırlanmış; 80.18 gr. altın veya bunun tutarında para, ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve.”²⁸⁸

Nisap *Arnavutça İlmihal*’de asgari zenginlik ölçüsü olarak tanımlanmıştır. *Mızraklı*’da zekâta tâbî olan mallar yer almadıysa da *Arnavutça İlmihal*’de bunalar şöyle verilir: “Altının nisabı yirmi miskal, gümüşün nisabı ise iki yüz dirhem, ticaret mallarının nisabı kırkta bir, develerin beş, sığırların otuz ve koyunların nisabı kırktır. Demek ki nisab,

²⁸⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 14-16.

²⁸⁶ *Mızraklı İlmihal*, s. 56.

²⁸⁷ *Mızraklı İlmihal*, s. 57-58.

²⁸⁸ Karaman Fikret ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 462, İstanbul 2009.

borcundan ve asli ihtiyaçlarından fazla mala sahip olan kimse, üzerinden de bir yıl geçmişse zektla yükümlü olur.”²⁸⁹

Arnavutça İlmihal’de ise zekâtın dayandığı deliller verilmemektedir. Eserde zekâtın şartları *Mızraklı* ile aynı olmakla beraber, bir de *Mızraklı*’da yer almayan yedinci madde olarak şu madde yer almaktadır: “Malın borç karşılığı olmaması.”²⁹⁰ *Arnavutça İlmihal*’de yer alan bu madde Hamdi Döndüren’in İlmihalinde de yer almaktadır.²⁹¹ *Arnavutça İlmihal*’de zekâta sadaka da denilmektedir. Bununla birlikte akıl hastalığı ve ocuk için zekâtın farz olmadığı fakat hasta iyileştiğinde ya da ocuk ergenlik çağında iken zektla yükümlü oldukları söylenir.

Mızraklı İlmihal’de zekâtın sözlük ve dini terim anlamı ve hikmetleri verilmemektedir. *Arnavutça İlmihal*’de ise zekâtın sözlük ve terim anlamları zekâtın hikmetleriyle birlikte şöyle yer verilmektedir: “Szllte; oğalma, arıtma anlamlarına gelen zekât, bir fıkh terimi olarak zekât her zengin müslümanın malının belirli bir bölümünü yılda bir fakirlere vermesine denir. Zekât vermekle kıskançlıklar ortadan kalkar. Zekât sadece bir dini emir olmamakla birlikte aynı zamanda bir sosyal görevdir. Böyle olunca da o, zengin ile yoksulu birbirine yaklaştırır.”²⁹²

b) Zekâtın Verileceği Yerler

aa- Zekâtın Verileceği Yedi Sınıf

1) İstilah-ı şariat üzere olan miskine, 2) Fukaraya, 3) Borçluya, 4) Zekât devşirmeye memur olana -creti mikdarı-, 5) Vilayetinde malı var, burada fakir olana, 6) Seferden mnkatı olana, 7) Hacdan mnkatı olana.”²⁹³

Arnavutça İlmihal’de ise zekât verilecek kişiler Tevbe Suresinin 60. ayetteki sırasına göre değil de şöyle sıralanmıştır: “Zekât önce yoksul olan yakınlarla kardeş, amca, hala, teyze gibi yakın akrabalara, yoksul komşulara, yoksul şehir/köy halkına, borçlulara, yolda kalmış kimselere verilmesi gerekir.”²⁹⁴

Ayrıca *Arnavutça İlmihal*’de bu konuyla alakalı zekât verme dabından da bahsedilir. Mesela söz edilen ilmihalde zekât verecek kişi zekâtını dağıtırken dil olması gerektiği ve kendisi değil de bir vekil vasıtasıyla gönderirse daha iyi olacağı ancak zekât

²⁸⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 156.

²⁹⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 155.

²⁹¹ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 593.

²⁹² *Arnavutça İlmihal*, s. 153-154.

²⁹³ *Mızraklı İlmihal*, s. 57.

²⁹⁴ *Arnavutça İlmihal*, s. 160.

veren kişi kendisi zekât vermeye giderse o zaman zekât alan kişiye “Ben malımın zekâtını veriyorum” değil de “Ben sana bu paryı bağışlıyorum” demesi daha doğru olacağı söylenir. Bunlarla beraber zengin kimseye zekât vermenin caiz olmayacağı da zikrolunur. Müellif/müelliflerin bunu zekât verilmeyecek sınıflar arasında zikretmediklerini görüyoruz. Bu da *Arnavutça İlmihal*’in bir şekilde yazım şeklinin özelliği olarak da söylenebilir.

bb- Zekâtın Verilmeyecek Kimseler

Mızraklı müellif/müellifleri zekâtın verilmeyeceği kimseleri şöyle sıralar: 1) Mecnuna, 2) Meyyit (ölü) kefenine, 3) Borcuna tuta, 4) Kâfire, 5) Ağniyaya (zenginlere), 6) Usûlüne ve furûuna, 7) Zevcesine (eşine), 8) Kölesine, 9) Mükâtebesine 10) Müdebberesine, 11) Avret erine (kadının kocasına) vermek ihtilaflıdır, esah olan vermez.²⁹⁵

Müellif 11.madde için tercih ettiği görüşü söyler ama kimin görüşü ve neden bu görüşü tercih ettiği zikretmez. Hamadi Döndüren’in İlmihalinde ise bu mesele şöyle yer alır: “Ebu Hanife’ye ve Hambeliler’de tercih edilen görüşe göre, bir kadın zekâtını yoksul bulunan kocasına veremez. Çünkü bu takdirde zekât nafaka yolu ile kadına geri dönmüş olur. Halbuki zekât verildikten sonra artık, zekât verenle zekât arasında menfaat bağının kesilmiş olması gerekir.”²⁹⁶

Arnavutça İlmihal’de zekâtın verilmeyeceği kişiler arasında sadece müslüman olmayanlar ile baba, anne, nene, dede, eř, çocuk ve torunları sayılmaktadır.²⁹⁷ Demek ki, *Arnavutça İlmihali*’in yazar/yazarlarına göre bir kimse zekâtını müslüman olmayanlara ve yoksul usul – furûuna veremez.

13- Hacc

a) Haccın Farz Olmasının Şartı

Mızraklı “Haccın farz olmasının şartı yedir” diyerek onları şu şekilde sıralar: 1) Müslüman ola, 2) Baliğ ola, 3) Akıllı ola, 4) Sağ ola, 5) Köle olmaya, 6) Havâic-i asliyesinden (temel ihtiyaçlarından) ziyade şey ola, 7) Yola emin ola.²⁹⁸

Arnavutça İlmihal’de ise haccın farz olmasının şartları sıralanmadan önce haccın tanımı ve haccla ilgili genel bilgiler şöyle zikrolunur: “Hacc: Mekke, Safa, Mina,

²⁹⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 56-57.

²⁹⁶ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 654.

²⁹⁷ *Arnavutça İlmihal*, s. 160.

²⁹⁸ *Mızraklı İlmihal*, s. 59.

Müzdelif ve Araft' ı ziyaret etmekten ibaret olan ve İslam'ın şartlarından birisini teşkil eden bir ibadettir. Hac her zengin müslümana olan bir yükümlülüktür. Hac ibadeti, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını güçlendirerek yardımlaşmalarına yardımcı olur.”²⁹⁹ Bundan sonra eserde gücü yeten bir müslümanın ayet, hadis ve icma ile delillendirilmiş hac ibadetini yerine getirmeye günahtâr, bu ibadeti inkâr ederse o zaman kâfir olduğu söylenir. Ayrıca bir müslüman kadının hacca gitme gücü yetese bile onun yanında eşi veya mahrem bir hısımının bulunması gerekli olduğu da zikrolunur.³⁰⁰

Mızraklı'da haccın farz olmasının şartları açıklanmadan maddeler halinde verilmiştir. *Arnavutça İlmihal*'de ise müellif/müellifer gerektiğinde kısa açıklamalar yaparak haccın farz olmasının şartlarını şöyle sıralamışlar:

1. Müslüman olmak: Münafığın yaptığı hac kabul olmaz. Ancak tevbe ederek İslam'a dönerse hac yapabilir.

2. Akıllı olmak.

3. Ergen olmak: Çocuklar ve akıl hastaları hacca yükümlü değiller. Çocuk ergenlik çağına ulaşsa, ona hac farz olur.

4. Hür olmak.

5. Vakit: Kişi, Arafat'ta vakfe ve ziyâret tavafı için belirli vakitlere yetişmedikçe kendisine hac farz olmaz. Hz. Peygamber (s.a.v) haccını Zilhicce ayında yapmıştır.

6. Mâlî imkânların yeterli olması: Yani hac yolculuğuna çıkacak kişinin gidip dönünceye kadar kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimlerini sağlamakla yükümlüdür.

7. Bedenî imkânların yeterli olması: Yani hac yolculuğuna çıkacak kişinin hayvana, vapura veya herhangi bir araca gücünün yetmesi gerekir.³⁰¹

Arnavutça İlmihal'de haccın edasının şartları yer alırken *Mızraklı İlmihal*'de yer almamışlardır. *Arnavutça İlmihal*'de haccın edasının şartları dört madde halinde şöyle verilmiştir:

1. Sağlıklı olmak: kör, engelli veya hasta olan kimselere hac farz olmaz.

2. Tutukluluk haccın edasına engel olur. Bu kişi haccı sonraki yıllara geciktirir.

²⁹⁹ *Arnavutça İlmihal*, s. 162.

³⁰⁰ *Arnavutça İlmihal*, s. 163.

³⁰¹ *Arnavutça İlmihal*, s. 164.

3. Yol güvenliğinin bulunması.
4. Kadının yanında eşi veya başka bir yakının bulunması.³⁰²

b) Haccın Rükünü

Müellif haccın rükününün üç olduğunu zikreder. Bunlar:

1. Niyet-i ihram yani hacca niyet etmek,
2. Arafat'ta vakfeye durmak,
3. Tavaf-ı ziyaret etmek.³⁰³

Hem *Mızraklı* hem de *Arnavutça İlmihal*'de haccın rükünlerinin üç olduğu ifade edilmiştir. H. Döndüren Delilleriyle İslam İlmihali adlı eserinde ise haccın Arafat vakfesi ve ziyâret tavafı iki olmak üzere ayrırken ihramı haccın sıhatinin şartları arasında saymıştır.³⁰⁴

Mızraklı İlmihal'de haccın rükünlerini sıralandıktan sonra ihram, Arafat vakfesi ve tavaf konularına da kısaca şu şekilde değinmektedir: "Arafat'ta vakfeye durmanın evvel vakti Zilhiccenin dokuzuncu günü zeval vaktinden ertesi sabah oluncaya dekdir. Ve dahi tavaf yedi nevidir: 1) Tavaf-ı ziyaret, 2) Tavaf-ı umre -bunlar farzdır-, 3) Tavaf-ı kudüm -sünnettir-, 4) Tavaf-ı veda, 5) Tavaf-ı nezr -vaciptir-, 6) Tavaf-ı nafile, 7) Tavaf-ı tatavvu -müstehaptır-, Ve dahi hac için ihrama niyet etmek farzdır, ihram bezi tutunmak sünnettir, cemîi dikilmiş esvaptan âri olmak vaciptir."³⁰⁵

Arnavutça İlmihal'de haccın rükünleri *Mızraklı*'ya göre daha uzun anlatılır. Bu eserde ihramın tanımı şöyle yapılır: "İhram: İki parçadan oluşan dikişsiz, temiz beyaz elbiseye denir."³⁰⁶ Devamında bu eserde bütün hacıların aynı elbiseyle bir araya gelmeleri, insanların eşit olduklarını, beyazla siyahın hiçbir üstünlüğünün bulunmadığını anlatılır.

Arnavutça İlmihal'de müellif/müellifler ihramı, Arafat vakfesini ve tavafı anlatırken hacc ibadetinin nasıl yapıldığını baştan sonuna kadar *Mızraklı*'dan daha ayrıntılı bir şekilde anlatırlar. Onlar konuyu bir bütün halinde anlatma tarzını seçmişlerdir. Anlatım sırasında ihram, telbiye, tavaf, kudüm tavafı, makamı İbrahim, sa'y, remyu'l-cemerât, veda tavafı, ümre, temettu ve kırân hacı gibi terimler anlatırken de farklı bir üslup kullanılır. En son haccın vacip ve sünnetleri, hacda vekâlet, hacı kaçırma, Medine-i Münevvere'de

³⁰² *Arnavutça İlmihal*, s. 164-165.

³⁰³ *Mızraklı İlmihal*, s. 58.

³⁰⁴ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 708.

³⁰⁵ *Mızraklı İlmihal*, s. 58-59.

³⁰⁶ *Arnavutça İlmihal*, s. 165.

başlıca ziyaret yerleri, son olarak da Kâbe- i Muazzama'nın ve hac ibadetinin tarihçesi ile konu sonlandırılıyor.³⁰⁷

c) Kurban

aa. Kurban Kesmekle Yükümlü Olanda Aranan Şartlar

Mızraklı “kurbanın şartı üçtür” zikrederek bu üç şartı şu şekilde sıralar: 1)

Müslüman ola, 2) Mukim ola (yolcu olmaya), 3) Gani (zengin) ola.

Kurbanın rüknü koyun ve deve ve sığır olmak. Bir deve veya bir sığır yedi kurban yerine geçer; yedi kişi kurban etmek caizdir. Bir ahar (başka) kişi ben de zam olayım dese cümlesinin kurbanı fasit olur.³⁰⁸

Arnavutça İlmihal'de kurban konusu oruç konusunun içinde yer almaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi bu bu ilmihalde Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmıştır. Mesela kurbanın hükmü konusunda iki görüş vardır. Vâcip ve sünnet olduğu görüşü. Kurbanın vâcip olduğu görüşü Hanefilere aittir. Kurbanın sünnet olduğu görüşü ise Hanefiler'in dışındaki çoğunluğa göredir.³⁰⁹ Arnavutça eserinde ise esas alınan görüş kurbanın vâcip olduğu görüşüdür. Yani bu eserin müellifi/müellifleri Hanefi görüşünü tercih etmişlerdir.

Arnavutça İlmihal'de bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü sayılması için üç şartın bulunması gerekir: “1) Akıllı ve ergen olmak, 2) Müslüman olmak, 3) Belirli mâlî güce sahip olmak.”³¹⁰ Görüldüğü gibi bu şartlar arasında “mukîm olma” şartı yer almaz. Bize göre bunun gerekçesi “yerli olma” şartı kurban konusunun devamında yer almasıdır.

Mızraklı İlmihal'de kurban tarihçesi, kurban kesme vakti ve şekli yer almamaktadır. *Arnavutça İlmihal*'de ise bunlar kısca da olsa anlatılmaktadır. Mesela kurban tarihçesine yer verirken genel hatlarıyla bu uygulamanın Hz. İbrahim ile başladığı vurgulanmaya çalışılarak kurbanın kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü gününde kesilebileceği fakat birinci günde kesmenin daha faziletli olduğu zikredilmektedir.³¹¹

³⁰⁷ Arnavutça İlmihal, s. 165-176.

³⁰⁸ Mızraklı İlmihal, s. 58.

³⁰⁹ Döndüren Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 788.

³¹⁰ Arnavutça İlmihal, s. 150.

³¹¹ Arnavutça İlmihal, s. 151.

SONUÇ

Tez konusu olarak incelediğimiz iki ilmihal de anonim mahiyetindedirler. Bunlardan *Mızraklı İlmihal* Osmanlı topraklarında şöhret bulmuş ve halen de şöhretini kaybatmamış olan bir eserdir. *Arnavutça İlmihal* ise böyle bir şöhrete ulaşmadıysa da hem yazıldığı dönem hem de yayımlandığı ülkenin şartları gözönünde bulundurulduğunda halkın dini bilgi ihtiyacını karşılaması bakımından önemli bir eserdir.

İlmihaller birtakım ihtiyaçları karşılamak üzere kaleme alınmış çalışmalardır. Bunların başında halkın dini bilgi ihtiyacının kolayca ve başka birinin açıklamasına ihtiyaç duymadan karşılanmasıdır. Bu nedenle ilmihal yazımında kullanılan dil ve üslup kısa ve basit cümleler halinde olur. Her iki ilmihal de türünün bu özelliğini taşımaktadır.

İlmihaller müslüman bireyin günlük yaşamındaki dini bilgi ihtiyacını gidermeyi hedeflemektedir. İncelediğimiz iki ilmihalin de konularının itikat, ibadet ve ahlak içerikli olması ve bunların da kısa ve öz mahiyet arzetmesi ilmihal yazımı ile gerçekleşmesi istenen hedefleri hayata geçirecek özellikleri taşımaktadır.

İlmihallerde entellektüel zevki tatmin etmekten ziyade dini pratiklerin öğrenilmesi ve işlenmesi amaçlandığı için iki ilmihal de belli bir mezhep esas alınarak yazılmıştır. Örneğin Arnavutça ilmihal gibi Mızraklı İlmihal'in yazarı bilinmediği halde Hanefi mezhebine bağlı kalınmıştır.

İlmihaller fıkıh edebiyatının bir türü olarak başta fikhî konuları içermesinin yanında bir Müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı bir takım akaid ve ahlakla ilgili konuları da kapsamaktadır. İncelemiş bulunduğumuz ilmihallerde de amelî konuların yanısıra inançla ilgili ve de ahlakla ilgili konular da yer almaktadır.

Ayrıca incelediğimiz ilmihallerde fikhî hükümler yalın olarak verilmiştir. Yani sadece hükümler nakledilmiş ve bunların dayandığı şer'î delillere değinilmemiştir. İlmihaller toplumun temel dini bilgileri kazanmaları ve yine dini pratikleri doğru bir şekilde yerine getirmeleri amacıyla kaleme alınmış çalışmalardır. Tezimizde ele aldığımız ilmihalleri incelediğimizde, ilmihal yazımındaki bu amaçların her iki çalışmada da gerçekleşmiş olduğu, dolayısıyla kendilerinden beklenen fonksiyonu icra etmiş oldukları söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Arnavutça İlmihal, Saat/Ora Yayınevi, İşkodra 1936.

CİCİ Recep **Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları**, Bursa 2001.

ÇALIŞKAN İbrahim (Ed.), **Fıkıh (İlitam)**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2007.

DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle İslam İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2004.

GÖLCÜK Şerafeddin, Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Kitabevi, Konya 1998.

HÜSEYİN Algül ve diğerleri, **İlmihal I**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, Ankara 2007.

KELPETİN Hatice, “İlmihal”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I- XXXII (devam ediyor), C. XXII, İstanbul 2006, ss. 139-141.

SHEHU Aslan, Arnavutluk’ta Kral Ahmet Zogu Dönemi ve Din-Devlet İlişkiler, **Balkan Araştırma Dergisi**, C. I, 2010.

KARAMAN Fikret ve diğerleri, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009.

KILAVUZ A. Saim, **Anahtarıyla İslâm Akaidi ve Kelam’a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.

Mızraklı İlmihal, hazırlayan İsmail KARA, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

POPOVİĆ Aleksandre, **Balkanlarda İslam**, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZGE Seyfettin, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, C. 3, İstanbul 1971.

ez-ZERNÛCÎ İmam Burhaneddin, **Ta’lîmu’l- Müteallim**, Çev. Y.V. Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

ULUDAĞ Süleyman, “Hasan Basri”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I- XXXII (devam ediyor), C. XI, İstanbul 2006, s. 291.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Lubjana		SALİAJ
Doğum Yeri ve Yılı	Berat		16.02.1986
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe		Arapça
ve Düzeyi	İyi		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2004	Medreseja Vexhi Buharaja
Lisans	2005	2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2011	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	lubjana_salaj@hotmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	09.09.2011